

Britanya'dan Mustafa Kemal'e Cemile-yi Müdhîşe: 16 Mart 1920 İşgali ve Tevkifatı

Ömer Faruk Altay*

Britanya'nın tertiplelediği 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatı, Harekat-ı Milliye'nin Payitaht İstanbul'a temerküz etmiş sıklet merkezini dağıtıp, mezkûr hareketin liderlik koltuğunu Mustafa Kemal'e daha güçlü bir şekilde iade etmeye matuf örtülü bir operasyon idi.

Ber vech-i âtî birçok iktibasda görülecektir ki İngilizin işgal ve tevkifat hamlesiyle Mustafa Kemal'e nasıl ters köşe yardım ettiği belirtilecek velakin bunun kastı olmadığı iddia edilecektir. Gayr-ı kastilik kısmı kesinlikle ciddiye alınmamalıdır.

Bazı Temel Bilgiler

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi (ARMHC-HT) Reisi, daha sade bir deyişle dernek başkanı Mustafa Kemal'den ARMHC-HT mensubu 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e: *Meclis, kesinlikle İstanbul'da toplanmasın. İstanbul Hükümeti'ni millet gözündeki gayri meşru gösterip dağıtmak, Eskişehir ya da Ankara'da Millî Meclis'i toplayıp millî bir hükümet yapmak. Bu işleri başarmak için Ordu aracılığıyla bir inkılâp hareketine başlamak lazımdır.*¹

*Meclis-i Mebusan'ın 12 Ocak 1920'de İstanbul'da çalışmaya başlamasıyla Sivas Anadolu hareketinin merkezi olma niteliğini yitirmiş, hatta Erzurum milletvekili seçildiği halde İstanbul'daki meclise katılmayan Mustafa Kemal de başkentteki parlamenter faaliyeti daha yakından izleyebilmek için Temsil Heyeti'ni Ankara'ya getirmişti.*²

*İstanbul'un İngilizler tarafından işgali, Mustafa Kemal'e işgal edilmiş bölgelerdeki İttihatçı yeraltı örgütünü itaatkâr bir araç haline getirme imkânı verdi.*³

*Bütün iktidarı elden kaçırmış gibi gözükten Mustafa Kemal, bir anda tekrar iktidar odağı haline gelmiştir. En önemlisi Karakol'un faaliyet alanı olan İstanbul'un işgali ve liderlerinin tutuklanması ile Karakol Cemiyeti fiilen bitmiştir.*⁴

Atf Gösterimi: Ömer Faruk Altay. (2026, Mayıs 18). Britanya'dan Mustafa Kemal'e Cemile-yi Müdhîşe: 16 Mart 1920 İşgali ve Tevkifatı [Geliştirilmiş baskı]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden temin edilmiştir.

İşbu niş çalışma, *İngiliz Derin Devleti ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (19 Mayıs 1919'dan Sonra)* nam mufassal eserden tahrir edilmiştir. Mufassal eseri okuması fevkalâde müşkil olduğundan şu iki çalışmayı dikkatlerinize sunuyoruz: (i) *Lloyd George Yunan'ı Mı Destekledi, Mustafa Kemal'i Mi?* (ii) *Sevr Tezghâhı: Padişah Hükümetinin Tasfiyesinde Britanya Muhafazakârları ile Mustafa Kemal İşbirliği*.

* Türkiye siyâsî tarihi (~1918-1923~) sahasında bağımsız araştırmacı-yazar. Elektronik posta: tarihtahkik@gmail.com.

¹ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 357; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1228, dipnot *.

² Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 64. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

³ Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 219.

⁴ Emel Akal, *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 285.

Millî Mücadele tehlikeye girme yolundadır. İtilâf Devletleri, Millî Mücadele'ye İzmir işgali gibi bilmeyerek ikinci bir yardımda bulunurlar, İstanbul'u resmen işgal ederler, Millî Meclis'i dağılmaya zorlarlar, millîcileri tutuklamaya koyulurlar. İşte ancak o zaman, Atatürk'ün ağır biçimde suçladığı İstanbul millîcileri, İsmet Paşa da dâhil, kitle hâlinde Ankara'ya gelmeye, Atatürk'ün etrafında toplanmaya, sivil ve askerî idarede en önemli yerleri doldurmaya başlarlar. İngiliz işgal ve tutuklamaları olmasa, bunların pek çoğunun Anadolu'ya gelecekları yoktur...⁵

*Ankara Hükümeti, ta baştan beri Padişah'ın İngilizlerin tutsağı olduğundan hareket ediyor ve bu yüzden onun yönetimini tanımayı kabul etmiyordu. Genel olarak iki Hükümet de birbirlerine düşman değildiler. Padişah Hükümetindeki pek çok üye Kemalistlerle gizli bir ilişki kurmuşlar (sonraları İngilizlerin baskısıyla bu gizli ilişkilere son verildi) ve İstanbul'dan Anadolu'ya cephane, silâh ve gönüllülerin geçirilmesine yardımcı olmuşlardır.*⁶

Cemile-yi Müdhişe Hakkında Bir Zaman Akışı

28 Eylül 1919. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesinin *İstanbul muhabiri, İstanbul hükümetinin el altından millî harekete yardım ettiğini, gerektiğinde politik isteklerini kabul ettirebilmek için hareketin askerî gücüne dayanacağını düşünerek sevindiğini yazıyor.*⁷

2 Kasım 1919. Sivas'da mukim ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Cemal'e (Mersinli) gönderdiği cevâbî şifreli telgrafta, *meclis-i millinin İstanbul haricinde hükümet-i seniye'nin tensip edeceği emin bir mahalde toplanması gerektiğini* arz etti. Cemal (Mersinli), 31 Ekim tarihli şifreli telgrafında, *Meclis-i mebusanın taşrada toplanmasını iki husus açısından mahzurlu olduğunu* bildirmişti: (i) İstanbul'un Türk idaresinden ebediyen çıkmasına, milletlerarası bir idare altına alınmasına mahal verebilir; (ii) Meclis'in İstanbul haricinde içtima ettirilmesi ihtilâl demek olacaktır.⁸

4 Kasım 1919. Britanya'nın İstanbul Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 2066 numaralı muhtıra göndererek (i) *M. Kemal Paşa'nın Parlatentonun İstanbul'da değil, Bursa'da toplanmasını istediği yolundaki haberi* belirtti ve *haber'in doğruluğuna kanaat getirdi*; (ii) *Türklerin İstanbul'dan atılmaları konusundaki bir muhtırayı* da ilaveten teslim etti. İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müşaviri Thomas Hohler'e göre Mustafa Kemal'in talebi doğrultusunda *Türk Parlatentosunun Bursa'da toplanması İngilizlerce olumlu karşılanacak ve Türk İmparatorluğunun Anadolu'ya çekilmesi, üçüncü derecede bir devletçik durumuna düşmesi anlamına gelecektir:*

Türklerin İstanbul'dan Atılmaları Konusunda T. B. Hohler'den İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra:

1. Türk Parlatentosunun Bursa'da toplanmasının İngilizlerce olumlu karşılanması. Bunun, Türk İmparatorluğunun Anadolu'ya çekilmesi, üçüncü derece bir devletçik durumuna düşmesi anlamına geleceği fikri.
2. Tarih boyunca bir imparatorluk şehri olagelmiş İstanbul'un bu küçük Türk devleti için fazla olacağı.
3. İstanbul'u İslamiyetin kutsal bir şehri saymaya da imkân olmadığı.
4. Bu durumda Türklerin İstanbul'dan atılmaları ve Osmanlı devletinin ve Halifeliğin merkezinin Bursa'ya taşınmasının uygun olacağı. Osmanlı Hanedanının artık tükenmiş görüldüğü. Türklerin tepkisinden de

⁵ Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1229-1230. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

⁶ M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 139, sonnot 38. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

⁷ *Le Temps*, 28 Septembre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 90.

⁸ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Ekim 1982, Sayı 82, s. 65-76, Belge No: 1788 ve 1789.

çekinmemek gerektiği, çünkü Türklerin İngiltere'ye karşı gelebilecekleri ve ancak şiddet muamelesinden anlıyacakları.⁹

14 Kasım 1919. Lord Curzon artık, *yapılacak en iyi şeyin yeni bir Türkiye'nin oluşmasına izin vermek olduğu kanısına varıyor. Bu Türkiye'nin başında da Mustafa Kemal olacaktır.*¹⁰

29 Aralık 1919. Britanya Bakanlar Kurulu içtimasında söz alan Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, *İngiltere'nin Türk ulusal lideri Mustafa Kemal'in bir vakıa olduğu gerçeğiyle yüzleşmesi "ve Türkiye'yle iyi bir barış yapması"ni önermiştir. Bu, İngiltere'nin sadece, Türkiye'nin İngiliz karşıtı duyguları harekete geçirebilecek bir konumda bulunduğu Ortadoğu'daki pozisyonunu rahatlatmakla kalmayacak, "Türklerin, bizim için daima önemli olan 'Ruslara karşı bariyer' rolünü de canlandırarak"tır.*¹¹

30 Aralık 1919. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal genel karargâhını Eskişehir yakınlarındaki Gaziler köyüne kurdu. İstanbul'a giden mebusları uğurlarken, ilk çağrısında kendisine koşup gelmeleri için hazır durmalarını söyledi.*¹²

31 Aralık 1919. Erzurum'daki ARMHC-HT azası ve 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliya Kâzım Karabekir; Mustafa Kemal'e *zâta mahsûs* ve *pek acele* telgraf keşide eyledi. Lord Curzon'un mümessili İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson, (i) hilafet-saltanatın ayırılmasını, (ii) hükümet merkezinin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınmasını ve (iii) cumhuriyet idaresini kurulmasını istemiştir. Karabekir ise millet tarafından hazmedilemeyecekleri vechile mezkûr 3 hususun gerçekleştirilemeyeceğini Rawlinson'a beyan etmiştir.¹³

6 Ocak 1920. Britanya Bakanlar Kurulu içtima etti. Britanya Başvekili Galli liberal David Lloyd George, *Padişah'ın görevden alınması ya da vazifede tutulmasıyla alakalı askerî göreceli taahhütler hakkında* sual tevcih etti. Britanya İmparatorluk Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Feldmareşal Henry Hughes Wilson ise *Türkiye'nin siyasî başşehirinin [Padişah Hükümetinin] Anadolu'ya tenkili durumunda "askerî tüm mevaki (the whole military position) bizim aleyhimize değişecektir" cevabını verdi.*¹⁴ Bakanlar Kurulu kararı: *İstanbul Türk kalacak.* Hariciye Nâzırı Curzon, protesto etti.¹⁵ Bakanlar Kurulu kararında, *Padişah'ın Anadolu'ya geçmesinin daha önemli sorunlar yaratacağı ve Türk Hükümeti'ni denetlemenin zor olacağı, Karadeniz'in kontrolünün İstanbul'da güçlü bir Müttefik donanmasıyla sağlanabileceği* belirtiliyor.¹⁶ Padişah'ın Harekat-ı Milliye'nin riyasetini deruhte etmesinden korkuluyor.

Lord Curzon, Türklerle sulh için Bâb-ı Âlî'yi yetkili görmemektedir, TBMM Hükümetine temayül göstermektedir. Sabık 9'uncu Ordu Kitaatı Müfettişliği istihbarat ve siyasî şube reisi Erkân-ı Harb Binbaşı, ARMHC-HT kontenjanından Meclis-i Mebusan Trabzon mebusu Rıdvanbeyoğlu Hüsrev'in (Gerede)

⁹ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXVIII-LXIX. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal'in Meclis'i Anadolu'da toplaması muhakkaktır fakat rivayetler hangi şehirde içtima edeceği noktasında ihtilaf etmektedir: Şükrü Hanioglu, *Atatürk*, 2023, s. 309, dipnot 173. Mustafa Kemal'in yoklama yapmak üzere birçok şehri (Bursa'yı, Ankara'yı ve Eskişehir'i) gündeme getirdiği düşünülebilir.

¹⁰ *Scottish Record Office*, Lothian Papers, 1-9, memorandum, *America and the League of Nations*; Aktaran: Margaret MacMillan, *Barış Yapanlar: 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi*, 2015, s. 673.

¹¹ Martin Gilbert, *Churchill*, 2013, s. 507.

¹² Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 95.

¹³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomamız (1919-1920)*, 2023, s. 438-439.

¹⁴ John Darwin, *Britain, Egypt and the Middle East*, 1981, p. 176.

¹⁵ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 83.

¹⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 309.

hatırat kaydı: *İngiliz yarbay Rawlinson Erzurum'a gelip Kâzım Karabekir'le uzun bir görüşme yapmış. Heyet-i Temsiliye ile de görüşmek istiyormuş. Lord Curzon, "Karşımızda anlaşacak güçlü bir hükümet göremiyoruz." demiş. İngilizler tek muhatabın, konuşulması gerekenin Kuvayı Milliye olduğuna inanmışlar.*¹⁷

7 Ocak 1920. ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal, hilafet-saltanatın birbirinden bilfiil ayrılması manasına gelen hükümet merkezinin Anadolu'ya nakledilmesi projesini katiyen reddettiğini kamuoyuna beyan edici bir şifreli telgrafi tüm ARMHC şubelerine *acele* tamim etti:

İngiltere Hükümeti Başvekîli Loyd Corc'un İstanbul ve Boğazlar'ın beynelmilel bir hâle ifrâğına, Türk Hükümetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına ve İstanbul'un yalnız makarr-ı hilâfet olarak bir pâyitaht-ı dînî olarak kalacağına dâir sulh konferansına teklîfâtta bulunacağı gazetelerde görüldü. An'anât-ı milliye ve dîniyemize mugâyir olan böyle bir kararın milletimizce asla mutâ' olmayacağı tabî'dir. Mümessillere bu bâbda şedîd protestolarda bulunulması ve birer sûretinin de berây-ı ma'lûmât Hey'et-i Temsîliye'ye keşîdesi ricâ olunur.

Mustafa Kemal

Şifre olarak da kumandanlara bunu serî'an yazdırsınlar!¹⁸

Hüsrev'in (Gerede) hatırat kaydı: *Gazeteler Lloyd George'un İstanbul'un uluslararası Hilafet'in merkezi olarak dinsel bir başkent, Türklerin saltanat merkezinin de Anadolu'da bir yer olması önerisini konferansa götürceğini yazıyorlar. Bu önerinin protesto edilmesi için her tarafa duyurular yapıldı.*¹⁹

9 Ocak 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı bir muhtıra tanzim etti: *Bugüne dek güvenilen gizli bir kaynak, Savaş (Savunma) Bakanı Cemal [Mersinli] Paşa'nın Osmanlı ordularına göndermekte olduğu telyazılarının suretlerini bize sağlamayı sürdürüyor. Bu telyazılarından anlaşıldığına göre, Bakan, silâh, cephane ve özellikle önemli tüfek parçaları ve top sürgüleri sevketmekle uğraşılıyor.*²⁰

17 Ocak 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Başlıca amacı Barış Konferansı'nı sindirmek ve sert barış şartlarına karşı direnme hazırlamak olan ulusçu hareket, Harbiye Nezareti tarafından yönlendiriliyor. Cemal ve Cevat paşaların tutuklanıp Malta'ya gönderilmeleri tavsiye olunur.*²¹ 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatıyla, Harekat-ı Milliyenin Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretinden sevk ve idare edilmesini ortadan kaldırılacak; İngilizler, kıdemli paşaları (Harbiye Nâzırı Ferik Cemal Mersinli ve Genelkurmay Başkanı Ferik Cevad Çobanlı'yı) derdest etmek suretiyle (mirliva) Mustafa Kemal'in liderliğini terviç edecektir.

21 Ocak 1920. Teşkilât-ı Milliye'ye nezâretlerini seferber eden Harbiye Nâzırı Ferik Cemal (Mersinli) ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ferik Cevad (Çobanlı) paşalar, İtilâf Devletleri fevkalâde komiserlerinin 20 Ocak tarihli müşterek notası mucibince, mecburen, istifa ettiler.²² İstifa hadisesi, Hariciye Nâzırı Reşid

¹⁷ Sami Önal (Haz.), *Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, 2003, s. 161. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Mühim not: Sami Önal, "gerekli gördüğü yerlerde sansür uyguladığını" Emel Akal'a itiraf etmiştir: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 193, dipnot 18.

¹⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomamız (1919-1920)*, 2023, s. 442. Mustafa Kemal, böyle bir beyanname neşretmemiş olsaydı, açığa çıkmış olacaktı.

¹⁹ Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 161.

²⁰ Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 60.

²¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 358. Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, mezkûr paşaların tutuklanıp Malta'ya sürülmeleri halinde *Anadolu'daki İtilaf subaylarının misillemeye maruz kalabileceklerine dikkat çekmiştir. İtalyan Fevkalâde Komiseri Maissa ise "ilke olarak söz konusu davranış biçimini kabul etmekle birlikte, Paşalara yöneltilen suçlamaları incelemek istemiş"* tir.

²² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 336.

tarafından Müttefik fevkalâde komiserlerine akşamleyin bildirildi.²³ Mustafa Kemal'den daha üst rütbeli olan bu doğal liderler, 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatıyla Malta'ya sürüleceklerdir.

24 Ocak 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi “Türk Savaş Bakanlarının Azli; Bir İtilaf Zaferi” nam haber neşretti. *İtilaf komiserleri, uzun zamandan beri genelkurmay başkanıyla [Cevad Çobanlı], Mustafa Kemal'in kabinedeki önde gelen destekçisi olduğu düşünülen savaş bakanının [Cemal Mersinli] işten el çektilmesi hususunda kabineyi zorladılar. Harbiye Nâzırının mütarekeyi ihlal suçu -birliklerin izinsiz hareket ettirilmesi ve İtilaf devletlerinin gizlenen askerî materyallerin Anadolu'ya kaçırılması- sabitleşti. Bakan ile genelkurmay başkanı görevlerinden istifa ettirildi. Bu vaziyet karşısında muhtemelen sinirlenecek olan Milliyetçiler ile bunların Türk Meclisi'ndeki destekçileri, bundan böyle “esip gürleyecekler”dir.*²⁴

*Kemalistlerin din karşıtı ve cumhuriyetçi olduklarına dair medyadaki yayınları tekzip etmek için; İstanbul'da bulunan Alman Osmanischer Lloyd gazetesinin genel yayın yönetmeni Friedrich Schrader, bir dizi makale neşretmeye başladı.*²⁵

11 Şubat 1920. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı gazetesi *The Orient News*in muhabiri, Fındıklı Saray'ında içtima eden Meclis-i Mebusan'ı ziyareti hakkında ilginç bir mütalaada bulundu: *Açılıştaki bir şarap ya da ikram yoktu ama daha sonra Ankara'da olacağını düşünüyorum.*²⁶

16 Şubat 1920. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, realiteye muvafakaten Mustafa Kemal'in desteklenmesi gerektiğini yazıyor: *Türkiye, eski İttihat ve Terakki Partisinin mirasçıları olan “milliyetçiler”in elinde. Bundan yakınma ya da sevinç duyulabilir, bunun nedenleri kabul ya da reddedilebilir. Önemli değil. Gerçek ortadadır ve gerçekleri gözlemekle işe başlamalıdır (...) Müttefiklerin önünde iki yol var: Türk milliyetçiliğini zayıflatmaya çalışabilirler, ya da her millî duygunun hakkı olduğu gelişmeye barışçı biçimde ulaşması için ona yardım edebilirler. Türk milliyetçiliğini zayıflatmak, yeni bir politika başlatmak olamaz (...) Farzedelim ki Anadolu'da iç savaş çıktı ve milliyetçi subaylar aç askerlerine söz geçiremez oldular. Doğuya barış getirme işi bundan ne yarar sağlar ve ne kadar ileri gider? “Parçala ve hükmet” politikası asla tavsiye edilecek bir yöntem değildir. “Parçala ve kimse hükmetmesin” politikası ise, tek mevcut dayanakları söküp dağıtmak ve bunu herşeyin tam bir kargaşa (kaos) içine gömülmesi için yapmak ise, yöntem değil, çılgınlıktır (...) Türkiye'de olumlu (pozitif) bir iş yapmak söz konusudur ve bunu başarmanın tek yolu vardır: Samimî olarak milliyetçi rejimi denemek...*²⁷

26 Şubat 1920. İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesinin haftalık mahrem raporu: *[..] Meclis açıldığına göre millî kuvvetlerin artık dağıtılıp dağıtılamayacağı yolunda Padişah'ın sorusuna M. Kemal, İzmir işgal altında oldukça kuvvetlerin dağıtılamayacağı cevabını verdi. [..]*²⁸

Avam Kamarası içtima ediyor. “Sultan ve Hükümeti neden İstanbul'da bıraktı?” suali kendisine tevcih edilen Başvekil Lloyd George cevab veriyor:

Sultan ve bakanları bir İngiliz garnizonunun gözetiminde ve Boğaz açıklarındaki İngiliz zırhlıların ateş menzili içindeyken, Lloyd George kendini çok daha rahat hissetmektedir. Eğer onlar en yakın Müttefik garnizonundan

²³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 361.

²⁴ *The Times*, 24 January 1920, *Turkish War Minister's Dismissal; An Entente Victory*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 236

²⁵ Stefan Ihrig, *Naziler ve Atatürk*, 2015, s. 46.

²⁶ Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 45.

²⁷ *Le Temps*, 16 Février 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 164-165. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

²⁸ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. CXV.

ve İngiliz zırhlıları ile toplarının egemen olduğu denizden yüzlerce mil mesafede ve böylece gözden ve zihinden uzak olarak, Torosların ötesinde, Konya'da bulunsalardı, Lloyd George, kendisini daha az rahat hissedecekti...²⁹

Muhafazakâr Fırka mebusu Dublinli Yarbay Walter Edward Guinness, şöyle hitab etti: *Türkleri İstanbul'dan çıkarmanın ve onları Anadolu'ya göndermenin neredeyse kat'î etkisi, Türk Hükûmetini tamamen Ulusalçı Fırka iktidarına bırakmak olacaktır. Mustafa Kemal diktatör olacak [..]*.³⁰

28 Şubat 1920. Müttefik hariciye nezâretleri ricali Londra Downing Street'te içtima ediyorlar. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon; Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gizli müktesebatla fevkalâde memur gönderilmiş olduğu için *Padîşah'ı tahttan indirmek, hükûmeti sürmek, Padîşah'ı sürmek ve Boğaz'ın öbür kıyısında gözaltına almak gibi tedbirler zikretti*.³¹

Lord Curzon, Fransızları kazanmak için Maraş olaylarını da vesile ederek, 26 Şubat 1920'de Ali Rıza Paşa Hükûmeti daha iktidarda iken, "Olaylardan İstanbul Hükûmeti sorumlu tutulmalıdır. Mustafa Kemal, İstanbul ile devamlı temas hâindedir ve onların onay ve yardımı ile hareket etmektedir." dedikten sonra, Padîşah'ın tahttan indirilmesi, Hükûmet üyelerinin yurt dışına çıkarılmaları gibi tedbirler ileri sürecektir.³²

Lord Curzon'dan sonra söz alan Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon'un şu sözleri mühimdir: [..] *her ne kadar Mustafa Kemal'le İstanbul arasında doğrudan doğruya bağlantı olduğu kuşku götürmez idiyse de Padîşahın onun üzerinde hiç bir denetimi olabileceğini sanmamaktayım. Mustafa Kemal Ulusçu bir ordu kurmuş ve İstanbul'dan bağımsız hareket edegelmiştir*.³³ Curzon tarafı, deryadaki dip dalganın farkında ve Anadolu'ya kurd kapanı kurmuş Padîşah'ı kendi tuzağına düşürme derdindedir. Mustafa Kemal gibi bir karakter, İngiliz Muhafazakârları için velinimettir.

Britanya Kâtib-i Umumîliğinin 16:00 başlangıç saatli içtması zabıtnamesinden: *Lord Curzon, o sabah Hey'et-i Âlî toplantısında, Mustafa Kemal'in Türk Hükûmeti'yle suç ortaklığından bahsettiği vakit, ikisi arasındaki irtibatın şimdiki tezahürüne değin farkında olmamışlığını ifade etti. Mustafa Kemal'in son zamanlarda Erzurum'a vali tayin edildiği kendisine bildirilmişti ki Erzurum ziyadesiyle ehemmiyetli bir vak'a olarak yeni Ermenistan'a dâhil edilmişti. Böylesi bir adamın fevkalâde salâhiyeti (? tayini) diğer taraftan yeni bir Devletin [Ermenistan'ın] haiz olabileceği herhangi bir muvaffakiyet ihtimalini tamamen ortadan kaldıracabilecekti*.³⁴

Lord Curzon: Mustafa Kemal hiç kuşkusuz İstanbul'daki Hükûmetle yakın ilişki halindedir ve onun uygun görmesi ve yardımı ile hareket etmektedir. Bu nedenle İstanbul'a en şiddetli girişimlerde bulunulmalı ve

²⁹ Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 133. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

³⁰ *House of Commons*, 26 February 1920, *Turks and Constantinople*, Volume 125, Column 1993. Yarbay Guinness, 31 Ekim 1922'de Harbiye Nezâreti Parlamento Müsteşarı tayin edilecek ve bu vazifesini 5 Ekim 1923'e kadar ifa edecektir (*Wikipedia*).

³¹ *Documents on British Foreign Policy*, vol. VII, p. 296, 299; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 17. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Lord Curzon'a göre "Ankara ile irtibat halinde olan ve onu gizlice destekleyen İstanbul hükûmeti baskı altına alınmalıydı." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 164.

³² Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 134. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "26 Şubat 1920" ifadesi yanılıdır; doğrusu, 28 Şubat 1920'dir.

³³ Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 140.

³⁴ Rohan Butler & J. P. T. Bury. (1958). (Eds.). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939* (First Series, Volume VII, 1920) (p. 300). Great Britain, London: Her Majesty's Stationery Office. Türkçe bir başka tercümesi: "LORD CURZON sabahki Yüce Kurul toplantısında Mustafa Kemal'in İstanbul Hükûmetiyle suç ortaklığından söz ettiği sırada, aralarındaki ilişkinin şimdi öğrendiği kadar sıkı olduğunu bilmediğini söyledi. Mustafa Kemal'in şu günlerde Erzurum'a Vali olarak atandığını şimdi öğrenmiş bulunmaktadır. Erzurum yeni Ermenistan içine alınacağına göre bu olay daha da anlam kazanmaktadır. Böyle bir adamın atanması, yeni Devletin olabilecek başarı şanslarını da tümüyle ortadan kaldıracaktır." Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 144.

*Müttefikler ya Türkleri İstanbul'dan çıkarmak tehdidinde bulunmalı ya da Başbakanların kararlaştıracakları başka bir harekette bulunmalıdır.*³⁵

Öğleden sonraki oturuma iştirak eden Lloyd George, *Ermenilere engel olmayıp Türk direnişinin yaratılmasına sebep olduğu gerekçesiyle Fransa'yı eleştirdi.*³⁶ Britanya diplomasisi epey yaman. Halbuki İngilizler, Güneydoğu Anadolu Kuva-yı Milliyesini Fransa'ya karşı silahlandırmıştı. Oturumun sonunda *İstanbul'daki yüksek komiserlere ortak bir tel çekilmesi kararlaştırıldı. Bu telde Kilikya'daki Ermeni kırımından söz edildikten sonra, Fransa'nın bölgede asayişi sağlamak hususunda tam sorumluluk üstlenmiş olduğu bildiriliyor. Fakat Babîali durumdan sorumludur ve ona itilaf'ın yetkesinin alay konusu olamayacağı gösterilmelidir* deniyor.³⁷ Daha açık bir deyişle Maraş olayı, örtülü operasyonun zahirdeki kılıfını teşkil ediyor.

İspanyol matbuatı, Londra Konferansının İstanbul ve Padişah hakkındaki kararlarını mütalaa ediyor: *Sultan "Toros dağlarının tepesindeki herhangi bir mülteci" gibi müttefik gemileri arasında İstanbul'da kalacak.*³⁸

2 Mart 1920. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesinin başmakalesinde, İstanbul'a müdahale edilirse Padişah otoritesinin zedeleneceği ve Anadolu'daki milliyetçi hareketin tahrik edileceği belirtiliyor: *Türkiye'ye ilişkin bir yeniden düzenleme programının gerçekleşebilmesi için İstanbul merkezî hükümetinin bütün Türkiye'de kendine itaati sağlayabilmesi gerekir. Avrupa devletlerinin bazan İstanbul'da çok sert girişimler yapması haklı görülebilir. Örneğin, bir katliamı önlemek, bir silahlı çatışmayı durdurmak gibi. Fakat bu durumda da, önümüzde emir verebilecek ve onları uygulatabilecek bir hükümet bulunması için bu hükümeti bitip tükenmez müdahaleler veya qürültülü alçaltmalarla gözden düşürmekten kaçınmak gerekir. İşte Londra'da anlaşılmamış görünen şey bu (...) Sultanın hükümeti, bir İngiliz filonun mevcudiyetinden ve bu filonun çıkardığı deniz askerlerinin geçit törenlerinden çok etkilenmiş durumda. Bu gösterilere bahane olarak ileri sürülen Kilikya haberleri, şu anda masaya yumruk vurmaya haklı göstermiyor. Zaten, Kilikya'da tehlike şiddetlense, İstanbul'a vurarak durum düzelmez. Sultanın merkezî hükümetinin otoritesi bütün Asya Türkiye'sinde sağlanmadıkça, Boğaziçi'nde yapılacak gösteriler, Anadolu'da daha çok, bir ayaklanma ve şiddet ruhu geliştirecektir. Tepkilerin nerede patlama tehlikesi vardır? Kilikya'yı elde tutan Fransız birlikleri üzerinde.*³⁹

3 Mart 1920. Londra Konferansı içtima ediyor. Fransa Cumhuriyetinin Londra Büyükelçisi Paul Cambon, 16 Mart günü icra edilecek işgal ve tevkifat kapsamında, *Harbiye Nezâreti'nin işgalinin ve milliyetçilerin tutuklanmasının yeterli olacağını ve bunun bizzat padişah üzerinden, sanki o emir vermiş gibi*

³⁵ Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 137. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

³⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 397.

³⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 475.

³⁸ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 136.

³⁹ *Le Temps*, 2 Mars 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 98-99. Bir başka ikincil kaynaktan: "*Le Temps*, İngilizlerin Kilikya'daki olayları bahane ederek İstanbul'un baskı ve işgal altına alınması şeklindeki görüşlerine katılmamış ve bu durumun Anadolu'daki hareketi daha da güçlendireceği konusunda uyarılarda bulunmuştu. Gazeteye göre İstanbul'a değil, Anadolu'ya bakılmıyordu. Çünkü asıl mesele orada idi: *Kilikya haberleri, şu anda masaya yumruk vurmaya haklı göstermiyor. Zaten, Kilikya'da tehlike şiddetlense, İstanbul'a vurarak durum düzelmez. Sultan'ın merkezi hükümetinin otoritesi bütün Asya Türkiye'sinde sağlanmadıkça, Boğaziçi'nde yapılacak gösteriler, Anadolu'da daha çok, bir ayaklanma ve şiddet ruhu geliştirecektir. Tepkilerin nerede patlama tehlikesi vardır? Kilikya'yı elde tutan Fransız birlikleri üzerinde.*" *Le Temps*, 2 Mars 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 178-179.

*yapılmasının daha iyi olacağını ifade etti.*⁴⁰ Padişah otoritesinin halk nazarında beş paralık edilmesine matuf bir entrikadır bu. Böylece otomatik olarak cumhuriyetçi Mustafa Kemal parlayacaktır.

5 Mart 1920. İstanbul'daki işgal tedbirinin artırılması kararlaştırıldı. Lloyd George: *Mustafa Kemal Paşa, bir çeteci değildir. Türk Hükümeti'nin atadığı Erzurum Vâlisi'dir. Bu Türk vâlisi, bizim müttefikimize (Maraş'ta Fransızlara) saldırın, biz hiçbir harekette bulunmayalım. Bu, olamaz. Hemen en enerjik tedbirleri almalıyız. İlk iş olarak Mustafa Kemal Paşa'nın atılmasını istemeli, sonra Müttefik kuvvetlerle İstanbul'u işgal etmeliyiz.*⁴¹ Daha açık bir deyişle, İstanbul yönetim üssüdür, cezalandırılması lazım gelmektedir.

6 Mart 1920. İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor. *Türkiye'deki durumun endişe verici olduğu, Yüksek Konsey'in Türkiye'deki İngiliz delegesi M. Roberts'in raporlarına göre, Türk hükümetinin sistematik olarak ateşkes şartlarını ihlal ettiği ve yaşanan düzensizlik ve anarşi nedeniyle İstanbul'daki durumun çok ciddi olduğu belirtilmektedir. Haberde, müttefiklerin İstanbul'daki durumu normalleştirmek ve şehirde yaşayan yabancıların güvenliğini sağlamak için gerekli önlemleri alması gerektiği vurgulanmıştır.*⁴²

Davis, ABD Dışişleri Bakanına telgraf keşide eyledi:

Telgraf

6 Mart 1920, Londra

Kilikya'daki katliamları ve Türklerin Müttefik otoritesini küçük görüp, anlaşma koşullarına direnmeye hazırlanmalarını dikkate alan Müttefik konferansı, dün İstanbul'daki yüksek komiserlerine kenti ve Harbiye Nezaretini ele geçirmeleri ve Harbiye Nezaretinin Anadolu'da Milliyetçi birliklerle haberleşmesini kesmeleri emrini verdi. Ayrıca *Mustafa Kemal'in Erzurum Valiliğinden uzaklaştırılmasının istenmesi* önerildi. Bu karar, yüksek komiserlerin verdiği bilgi üzerine alındı ve bunlar emirleri yerine getirmek için gizlice buradan ayrıldılar. Vahameti anlaşılan durum, bugün öğleden sonra bana *Lord Curzon* tarafından uzun uzun anlatıldı. Görüşmemizi kapsayan bir memorandum vereceğini bildirdi. Bunu alınca yeniden rapor vereceğim.

Davis⁴³

7 Mart 1920. İstanbul'daki Fransız Donanması Kumandanı Koramiral Ferdinand de Bon, Paris'e (Bahriye Nezâretine?) telgraf gönderdi: *Kilikya'da Ermeni kırımı olmadı. Mersin açıklarında donanmanın gövde gösterisi yapması gereksizdir. İstanbul'da alınması düşünülen tedbirler "etkisiz ve tehlikeli"dir. Ulusçular bunu, barış koşulları çok ağır olduğu takdirde uygulamak için öngörüp hazırladıkları Anadolu'da hükümet örgütleme işine derhal başlamak için bahane yapacaklar. Barış şartlarının ağır olması hali ise bu bölgelerde Fransız menfaatlerine en büyük zararlara yol açar.*⁴⁴

8 Mart 1920. Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi, Saint-Brice imzalı makale neşretti. Yazar, *İstanbul'un aslında İngiliz kuvvetlerinin ağır bastığı Müttefik işgali altında bulunduğunu hatırlattıktan sonra, "Boğaziçinde ve sahilde bir kaç yerde yapılacak güç gösterisinin anlaşmazlığı daha da kızdırmaktan başka bir sonuç vereceği ileri sürülmesin, diyor: Olaylar bize, Türkler Asya'ya atılınca ortaya çıkacak şeylerin öncü tadını veriyor. Gerçek Osmanlı hükümeti İstanbul'da değil, Sivas'tadır. Onbeş milyon Türkü*

⁴⁰ *Birinci Londra Konferansı Tutanakları*, 3 Mart 1920, Belge No: 141; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 419; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 165-166. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

⁴¹ Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 134-135. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir. "Erzurum Valisi" ifadesi teknik açıdan yanlış olsa da, Mustafa Kemal'in Meclis-i Mebusan'a Erzurum'dan mebus tayin edilmiş olduğunu unutmamak lazımdır.

⁴² Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 147. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

⁴³ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 73.

⁴⁴ *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 143, p. 26-28; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 479. İktibasdaki yurgular tarafımıza aittir.

*ortadan kaldırmak için gerekli çabayı göstermeye razı olanlar bu hükümeti gidip orada arasınlar. Fransa ise, onlarla anlaşmaya çalışmanın daha uygun olacağını düşünmeye devam ediyor.*⁴⁵ Bir başka kaynakta makalenin tam metnini okuyabiliyoruz. *Le Journal*, İngilizlerin Mustafa Kemal'i kurnaz bir şekilde silahlandırmış olduğunu yazıyor:

İstanbul'un İngiliz askerleriyle işgali lüzumundan bahseden İngiliz gazeteleri halkın saflığını kötüye kullanıyorlar. Osmanlı hükümet merkezinin aylardan beri askeri işgal altında bulunduğu Londra'da bilinmiyor mu? Fransa'nın İstanbul'da bir tümen ile bir tugaydan oluşan bir kuvveti vardır. Bu kıtanın kumandanı ise pek tabii olarak General Franchet d'Esperey'dir. İstanbul'da asayiş mükemmel biçimde temin edildiğine göre bu işgal için başka sebepler aramak gerekir.

Versailles, ya da Sen Germe antlaşmaları tarzında bir antlaşma Türklere verildiği gün, çıkacak olan zorluklar böyle mi bir yana itilmek isteniyor? Doğu'nun durumuna uygun bir antlaşma yapılması daha doğru olmaz mı? Mesele pek basittir. 1918 bozgununda Türk meselesini Müttefikler istedikleri gibi hal edebilirlerdi. Harbin tek sorumlusu olan İttihat ve Terakki çetesini fırtına ortadan kaldırmıştı. Bu fırsattan istifade edilemediği gibi Mütarekeyi yalnızca yapan İngilizler Türklerin silahlarını kasden bıraktılar. Diğer yandan, Müttefikler Mütareke şartlarını iki kez bozdular. Mütarekeye birinci darbe İtalyanları Antalya'ya, ikincisi Yunanlıları İzmir'e göndermekle oldu. Bunun sonucu olarak harekete gelen Türk millî hissi, Mustafa Kemal başta olmak üzere İngilizler tarafından bırakılan silahlarla bir ordu vücuda getirdi. Trakya'nın, Ermenistan'ın, Kürdistan'ın, kısacası topraklarının dörtte üçü alınacağı söylendiği bir sırada Türklerin de böyle hareket etmesi çok olağandır.

Maraş meselesi etrafında da çok gürültü yapılıyor. Halbuki bu mesele pek basittir. Adana'yı ve civarını askerlerimiz bu yılın başlarında işgal ettiler. Adana'nın işgali, Sultan'ın, (Vahdettin) İstanbul'dan uzaklaştırılmasını isteyen Lloyd George'un Osmanlı çevrelerinde uyandırdığı galeyan sıralarına rasladı. Tedbirsizliğimize ek olarak bu kente Ermenilerden oluşan kıtalar gönderilerek önceden tahmini pek kolay olan olayların çıkmasına sebebiyet verildi. Sekiz gün bombardımandan sonra Maraş'tan geri çekilmek gerekti.

Ermeniler, askerlerimizle beraber gayet kötü koşullar içinde Maraş'tan çekildiler. Kar ve soğuktan birçokları öldüler. Şimdi Maraş'ta tam bir sessizlik vardır. Türk Hükümeti Maraş'ın askerimiz tarafından işgalini ve oraya uluslararası bir tahkik heyeti gönderilmesini istiyorlar. Oysa bu meselede bu kadar yaygara koparmaya gerek yoktu. Türkiye gerçekten paylaşılmaya başlandığı zaman bu feryat daha da yükselecek ve olaylar çıkacaktır. Boğaziçinde, ya da sahillerin bazı noktalarında yapılacak gösterilerin olayları hızlandırmasından başka bir işe yarayacaklarına bizi inandıramazlar. Türkler Asya'ya sürüldükleri gün ne olacağını olaylar bize şimdiden hissettiriyor. Gerçek Türk hükümeti İstanbul'da değil, Sivas'tadır. On beş milyon Türk'ü ortadan kaldırmaya yeterli bir kuvveti hazırlayabilecek olanlar, asıl hükümeti bulmak için Sivas'a gitmelidirler. Fransa, Sivas'takilerle anlaşmayı tercih etmektedir...⁴⁶

9 Mart 1920. İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Lloyd George, 8 Mart'ta İstanbul'da müttefik bir işgale ilgili teklifini müttefiklerine sunmuştur. Buna göre, Harbiye Nezareti işgal edilecek, mevcut durumdan sorumlu tutulan herkes tutuklanacak ve bütün resmi daireler Mustafa Kemal Paşa'ya yabancılaştırılacaktır.*⁴⁷

Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesinde *Pertinax*, *Lloyd George'un, ülkesinde kendisine karşı olanları susturmak için, yani iç politik gerekçelerle İstanbul bir gösteri yapmak istediğine dikkati çekiyor ve bundan yarar değil zarar doğacağını ifade ediyor: Türk meselesine böyle gürültülü bir müdahale bize direten güçlükleri çözmez, aksine, Türk milliyetçiliği ve kamuoyunu kaynaştırır ve Asya (Anadolu)'da bize*

⁴⁵ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 97.

⁴⁶ Ebubekir Hazım Tepeyran. (1982). *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları* içinde (s. 20-21). İstanbul: Çağdaş Yayınları. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁴⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 149. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

*karşı faaliyet gösteren güçlerin etkinliğini on misli artırır. Durumun böyle ciddileşmesi muhtemelen yeni katliamlara yol açar ve çeşitli devletlerin kendi işgal bölgelerindeki işi daha pahalıya oturur.*⁴⁸

Fransız katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi yazıyor: *Ermenilerin katledildiği haberi doğru değildir; fakat bu söylentiler uydurulmuş veya uydurma derecesinde şişirilmiş ise yarın belki de böyle olmaz, çünkü İngiltere Türk milliyetçiliğini şiddetle kışkırtmak için elinden geleni geri koymuyor.*⁴⁹

10 Mart 1920. Londra Konferansında söz alan Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos, *askerlerinin ileri yürüyüşüne ve böylece 20 000 Türkün dağıtılmasına müsaade edildiği takdirde Mustafa Kemal'in prestijinin ağır bir darbe yiyeceğini, Türklerin nihayet gerçekten harb etmek istemediklerini belirtti.* Bunun üzerine Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Venizelos'a, *İngiltere'den insanca hiçbir yardım beklememelisiniz* dedi.⁵⁰ Venizelos'un teklifi reddedildi.⁵¹ Britanya Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, *Mustafa Kemal'le temas aranmasını* önerdi.⁵² Churchill, *Mustafa Kemal'in birliklerinin asıl kısmının Venizelos'un öne sürdüğü gibi Batı Anadolu'da değil doğuda olduğunu belirterek, onun "Türk imparatorluğunda Yüksek Konsej'in aldığı kararlara direnebilecek veya bu kararları engelleyebilecek tek güç" olduğunu vurguladı. Bu sebeple, İstanbul hükümetine baskı yapılmasını, bir yandan da "gerçek şef" olan Mustafa Kemal ile temas kurulmasını öneriyor. Zira onu görmezden gelmek mümkün değildir.*⁵³

Başka bir deyişle, Churchill, Yunan'ın ordusuz haldeki Mustafa Kemal'i yok etmesine onay vermiyor fakat kadanalı işgalin bir miktar daha genişletilmesine müsaade ediliyor zira böylece Mustafa Kemal Yunan milliyetçi antitezinin mevcudiyeti üzerinden güç devşirmeye devam edebilecektir:

Yunan lider, Kemalist askeri gücün fazla abartıldığı, küçük bir müttefik ordusunun hızlı ve amaçlı bir faaliyetle onları rahatlıkla yenebileceği konusunda güvence vermeye devam ediyordu. Bu vahim karar, en az 10 Mart tarihli Londra oturumundan itibaren gündemdeydi. Bu oturumda İtalya Dışişleri Bakanı Scialoja, İstanbul'daki Osmanlı Meclisi'nin feshinin Anadolu'da bir meclisin kurulmasını provoke edebileceğine dikkat çekti. O zaman sürpriz olarak Venizelos araya girdi ve ulusalçı direnişi yok etmeye yönelik askeri görevi tamamıyla ülkesinin üstlenmesini teklif etti. Dönemin Savaş Bakanı olan Churchill, buna karşı çıktı. Oturum, İstanbul ile ilgili İngiliz planının onaylanmasıyla ve Yunanlılara önceden işgal ettikleri bölgenin hafif bir şekilde sınırları dışına çıkmalarına izin verilmesiyle sona erdi.⁵⁴

Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları, Londra'da, İstanbul'un işgali konusunu son bir kez daha görüştüler ve kesin karar verdiler. [...] İtalya Dışişleri Bakanı, İstanbul Meclisi dağıtılınca Anadolu'da bir Meclis toplanabileceğini belirtti ve bir savaş hareketi biçimi alacak işgale İtalya'nın yanaşmayacağını açıkladı.⁵⁵

⁴⁸ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 97. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

⁴⁹ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 96. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

⁵⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 90.

⁵¹ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 176-177.

⁵² Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. XLI. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

⁵³ *Birinci Londra Konferansı Tutanakları*, 3 Mart 1920, Belge No: 149; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 444-449; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 169. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

⁵⁴ Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 152. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

⁵⁵ Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 154. İtalya Hariciye Nâzırı Vittorio Scialoja'nın Londra Konferansında belirttiği üzere, İstanbul'daki meclisin dağıtılması Mustafa Kemal'in işine yarayacaktır: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. CXIX.

Londra Konferansı Yüksek Şûrası, mukarreratını İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserlere tebliğ ediyor: Kat'î tedabire lüzum yoktur. Harbiye Nezâreti, Posta ve Telgraf Nezâreti ve Polis teşkilatı derhal deruhte edilmelidir.⁵⁶

*Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot, 10 Mart 1920 tarihinde Londra'dan Quai d'Orsay'e çektiği mahrem telgrafta, Lloyd George'un Türkiye'deki komiserlerin İstanbul'un resmen işgaliyle ilgili görüşleri hakkında bilgi vermek üzere Yüksek Konsey'i toplantıya çağırdığını bildiriyordu. Yüksek komiserler, işgalin yanı sıra sivil yönetime de el konulmasını, milliyetçi şeflerin tutuklanmasını, parlamentonun dağıtılmasını ve İtilaf Devletleri'nin görüşlerini içeren bir genelge yayınlanmasını öneriyorlardı. Bu isteklere ilaveten Venizelos polisin, Lord Curzon ise Mustafa Kemal ile haberleşmeyi önlemek amacıyla Posta ve Telgraf İdaresi'nin denetim altına alınmasını talep ediyorlardı. Ancak, aynı telgrafta şöyle bir bilgiye daha rastlanmaktadır: "...Amiral de Robeck'e aşağıdaki bilgileri içeren telgraf gönderilecektir... Yüksek Konsey şimdilik İstanbul'un sivil yönetimine el konulmasına, Meclis'in feshine ve genelgenin yayınlanmasına karşıdır... Şimdilik sadece Posta ve Telgraf İdaresi ile Harbiye Nezâreti'ne el koymanız yeterlidir... Tehlikeli milliyetçi şeflerin tutuklanması ise şimdiye kadar izlenen politika doğrultusunda yerine getirilmelidir."*⁵⁷

Ankara'daki İngiliz irtibat subayı Yüzbaşı Witthall, emrindekilerle birlikte Ankara'yı tam teçhizat terk etti.⁵⁸

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: İstanbul'u işgal etmek üzere tertip edilen ordu, 60-70 bin kişiden oluşacak ve kumandanlığını da Yarbay Milner yürütecektir.⁵⁹

11 Mart 1920. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: 10 Mart'ta İstanbul sokaklarında, İngiliz ve Fransız askeri geçidi yapılmıştır. Fransız asker ve tanklarının yaptıkları manevralar, Sultan Ahmed meydanında heybetli bir görüntü ortaya çıkarmış ve Türk politika çevrelerindeki ve halk üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Bu geçit müttefiklerin Türkiye ile ilgili planlarını hayata geçirmeye muktedir olduklarını kanıtlamaktadır. Türkiye ile barış konusunda müttefiklerin uygulayacakları şartlardan birinin İstanbul'un işgali olduğu, bu çerçevede belirli önemli noktaların ele geçireceği ve telgraf iletişiminin denetleneceği bildirilmiştir. Osmanlı ordusunun şimdiki komutanı olan Mustafa Kemal ve milliyetçilerle ilişkilerini kesmeleri durumunda yeni kurulan hükümete karşı doğrudan bir eylemde bulunulmayacağı da ifade edilmiştir.⁶⁰

İspanyol *El Imparcial* gazetesi yazıyor: Destekçisi ne olursa olsun, milliyetçi Türk hareketi, yayılmaya devam ederek müttefikleri tehdit eder hale gelmiştir. Türkiye'de artık resmi ve bağımsız iki hükümet vardır. Bunlardan ilki, Sultan ve müttefik askerlerin denetimindeki İstanbul Hükümeti, diğeri ise Anadolu'da ikamet ettiği için daha etkili ve gerçek olan, İstanbul Hükümeti'nin emirlerine uymayan, halkın hissiyatını dikkate alan ve müttefiklerin Türkiye'ye son vermeye yönelik kararlarına karşı gelen Mustafa Kemal ve hükümetidir.⁶¹

⁵⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 481.

⁵⁷ *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D. 7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 68. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁵⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 419.

⁵⁹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 150. İşgale, Korgeneral Henry Fuller Maitland Wilson kumanda edecektir.

⁶⁰ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 150-151. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁶¹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 272. "Haberde, henüz Ankara'da meclis açılmadan önce Mustafa Kemal Paşa'nın bir hükümeti olduğu iddia edilmekte ve bu hükümetin Türk halkının gerçek temsilcisi olduğu vurgulanmaktadır."

12 Mart 1920. İngiliz *Daily Mail* gazetesinin muhabiri Harry Collinson Owen, 1918'de Mustafa Kemal'e Pera Palas Otel'de mülakat yapmış olduğunu ve onun *Anadolu'daki İngiliz çıkarlarını desteklediğini* belirtti.⁶² Harry Collinson Owen, İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı tarafından neşredilen *The Orient News* gazetesi sabık mesul müdürü ve başmuharriri idi. Demek ki Mustafa Kemal, Pera Palas'da Ward Price'den maada Harry Collinson Owen tavassutuyla da İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhıyla temas kurmuştur.

ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal, İstanbul'daki Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı, Karakol Cemiyeti mensubu İttihatçı Miralay Galatalı Şevket'e telgraf gönderdi. ARMHC-HT'nin İstanbul mümessilliği vazifesini ifa eden Karakol Cemiyetinin itaatkâr olmasını istiyor: *İstanbul'da mevcut teşkilatımızın, maksadı temine gayrikafi olduğu anlaşılmaktadır. [Bu] ademi muvaffakiyetin sebebi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatı namı altında Karakol nizamnamesinin tatbikatına çalışılmakta olduğu anlaşılmıştır. Karakol nizamnamesi, birçoklarını teşkilata temas etmekten tedhiş eylemiştir. Bu sebeple Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı Nizamnamesi esasına göre teşkilat taazzuf ettirmek, İstanbul için bilhassa kafidir.*⁶³

Mustafa Kemal, *İstanbul'un işgal edileceği yolunda aldığı haberleri kolordulara da bildirdi. Mustafa Kemal, İstanbul'daki örgütlenmenin Karakol Cemiyeti'ne göre değil, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tüzüğüne göre yapılmasını, silahlı örgütlenmede de bunun uygulanmasını istedi, merkez kurullarında görev alanların adlarının gizli tutulabileceğini bildirdi.*⁶⁴

Meclis'in kapatılmasından ve İngiliz işgalcilerinin bütün açık siyasal faaliyetleri durdurmasından önceki üç ay boyunca, Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf liderliğindeki Meclis-i Mebusan'daki İttihatçılar, Felah-ı Vatan grubu milliyetçi davayı ve bu davanın programı olan Millî Misak'ı savundular. Ne var ki, bütün taktik meselelerde Mustafa Kemal'in çizgisini izlemediler ve bilhassa Meclis'in Ankara'ya taşınması teklifini reddettiler.⁶⁵

16 Mart şafağında Meclis-i Mebusan'ın *basılarak Karakol'un üst düzey yöneticilerinin tutuklanması, diğerlerinin Anadolu'ya geçmesi bu emri de facto hayata geçirecektir.*⁶⁶

16 Mart 1920 eveline aid birkaç müktesebat. ARMHC-HT azası Hüseyin Rauf'un (Orbay), Meclis-i Mebusan Sivas mebusu olarak İstanbul'da bulunduğu sırada (Ocak-Mart 1920), *İtilâfçıları, Meclisi dağıtmak için tahrik etmeyi üstlendiği anlatılır.* ARMHC-HT'nin bir diğer azası 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva (Tuğgeneral) Kâzım Karabekir de *meclisin İstanbul'da toplanmasını destekliyordu çünkü itilâf devletlerinin ergeç bunu basarak dağıtacaklarına ve böylece meclisin Anadolu'da toplanmasına sebep olacaklarına inanıyordu.*⁶⁷

Hatırlanacak olursa, İngiliz 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatından evvel, Erzurum göndermiş olduğu Yarbay Alfred Rawlinson vasıtasıyla (i) hilafet-saltanatın birbirinden ayrılmasını; (ii) başkent İstanbul'dan Anadolu'ya taşınmasını; (iii) Anadolu'da cumhuriyet idaresinin bir an evvel kurulmasını teşvik etmişti.⁶⁸ İngiliz yıllık raporunda yer alan *1920 Şubat'ından bu yana Merkezi Hükümet'in tasfiyesi süreci* ifadesi, bu bağlamda, manidardır.⁶⁹ Daha da ötesi ve ilginç, Alfred Rawlinson, Mustafa Kemal'in

⁶² Erdem Güven. (2019). İngiliz Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmgesi: 1919-1923 Yılları Arası Daily Mail Gazetesi'ne Bir Bakış. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (3), s. 24-25.

⁶³ Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 289.

⁶⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 422.

⁶⁵ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 146-147.

⁶⁶ Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 295.

⁶⁷ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 154, dipnot 107.

⁶⁸ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 1091.

⁶⁹ Ali Satın, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 20.

cinsel yaşamı hakkında skandal bilgilerin Osmanlı İslâm milleti kamuoyuna yayılmasını dahi engellemeye çalışmıştır:

Mustafa Kemal [...] bir haber alma dosyasına göre gençken “safahat”a düşküdü ve cinsel yolla bulaşan bir hastalık kapmıştı. Bu nedenle hayattan “nefret ediyor ve iğreniyordu.” Bu da onu “eşcinsel zaafıara” sürüklemiştir. Rawlinson ise Mustafa Kemal'in ahlaksız biri olduğu konusundaki fikirleri çürütmek ve karşı çıkmak için elinden geleni yaptı.⁷⁰

ARMHC-HT kontenjanından Trabzon mebusu Rıdvanbeyoğlu Hüsrev (Gerede), ağabeyisinin kayınbiraderi olan Satvet Lütfi (Tozan) nam-ı diğer İngiliz ajanı *Traian* vasıtasıyla Prens Sabahaddin'e Hariciye Nâzırlığı teklif edildiğini ancak tasarının olumsuz neticelendiğini belirtir. Hüsrev'in şu cümlesi ayrıca dikkat çekicidir: *Bazı milletvekillerinin Meclis'ten dakikası dakikasına İngilizlere telefonla bilgi verdikleri de kesin olarak anlaşılmıştı.*⁷¹

Bulgar eski meşhur komitacı ve Stanbulinski Çiftçi Fırkası mebusu Dimitri Atchkoff⁷² Ankara'ya gelmişti ve böylece İngiliz istihbaratı ile Mustafa Kemal arasındaki gizli görüşme, yaver Cevat Abbas'ın (Gürer) Keçiören'deki evinde gerçekleştirilmişti (Mart 1920). Kılıç Ali de hazır bulunuyordu.⁷³

Hüsrev (Gerede), Dimitri Atchkoff için verilen bir ziyafette yaşanan skandalları 16 Mart 1920 tarihli hatırat kaydında şöyle mevzubahis etmiştir:

Biz böyle ölüm kalım işleriyle uğraşırken Ankara'da bulunan Recep (Peker)'ten bir mektup aldım. Ben bu kurmay subay Recep'i Birinci Dünya Savaşı'nda Harekât Şubesi Müdürlüğü yaptığım Kafkas Ordusu'ndan tanırım. [...] Recep bu mektubunda Heyet-i Temsiliye karargâhı olan Ziraat Okulu'nda içkili, kadınlı âlemler yapıldığını, sabahlara dek göbek atmakla vakit geçirildiğini, Sofya'dan gelen Makedonya delegesi Gospodin Açıkof'un onuruna verilen ziyafette Türklük ve Müslümanlık adına utanç duyduğunu, artık orada kalamıyacağını, bizden bu duruma bir çözüm yolu bulmamızı istiyordu. Bu fuhuş ve rezaletle Paşa'nın yakın çevresindekilerin neden olduklarını, içlerinde Özel Kalem Müdürü Yüzbaşı Hayati'nin ve arkadaşlarının adlarını da sayıyordu. Kaptan Rauf'a mektubu gösterdim, çok üzüldü. Kibar ve efendi bir adam olan, böyle rezaletlere en az bizim kadar üzüleceği bilinen Doktor Refik (Saydam)e özel bir şey yazmam kararlaştırıldı. Ben de Refik'e oldukça kapalı bir biçimde bu durumun Anadolu'da ve İstanbul'da yapacağı olumsuz etki ve propagandaya dikkat çekerek Paşa nezdinde girişimde bulunmasını, yakın çevresindeki ahlâksızların görevden uzaklaştırılmasının sağlanmasını yazdım. Mektup adı anılan ahlâksızlar tarafından okunmuş. Beni Mustafa Kemal Paşa'ya şikayet etmişler. Refik efendiliği ve kibarlığı yüzünden bir şey yapamamış, etkili olamamıştı. Ben Ankara'ya kaçmayı başarıp da Heyet-i Temsiliye'ye katıldığım zaman, anımsadığım kadarıyla bu Hayati ve Salih (Bozok) bana karşı cephe almışlar, beni boykot etmişlerdi. Adamları, yaptıkları rezaletin yurt ve ulus adına sakıncalar doğurduğu konusunda uyardım. Mustafa Kemal Paşa'ya yakın çevresine, ulusal davanın inceliklerini kavrayan, onurlu ve güçlü kişiler almasını söyledim. Paşa'nın bu sözlerime canı sıkıldı. Bir şey söylemedi. Bir gün bekledim. Bu edepsizlerden hiç birisine bir şey yapılmadığını görünce, 19 Mart 1920 genelgesi üzerine Büyük Millet Meclisi için gelmekte olan milletvekillerinin kaldıkları okul binasına taşındım.⁷⁴

⁷⁰ Giles Milton, *Kayıp Cennet Smyrna 1922: Hoşgörü Kentinin Yıkılışı*, 2011, s. 111.

⁷¹ Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 178-179.

⁷² “Eski Bulgar milletvekillerinden ve Makedonya Komitesi temsilcisi” Atchkoff, Mustafa Kemal'in Sofya ataşemiliterliği vazifesi sonlanmak üzereyken (1914) onunla temas kurdu. “Komitenin isteği Sırbistan ve Yunanistan'daki Türklerin yardımlarını temin ederek, Bulgar ve Türklerin menfaatlerini korumak için Bulgar Heyeti ile görüşmelerin yapılabilmesi için Mustafa Kemal'in aracılık etmesidir. Yarbay Mustafa Kemal, komitenin teklifini Enver Paşa'ya bildirmiş ve olumlu sonuç alınmıştır. Türk-Bulgar Batı Trakya Komitesi kurularak, çeşitli bölgelerde çalışmaya başlamıştır. Komitenin başında da Süleyman Askeri Bey yer almıştır.” Esra Sarıkoyuncu-Değerli, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliğinden Ölümüne Kadar Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)* [Doktora Tezi], 2005, s. 26-27.

⁷³ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e “1921-1922”*, 1989, s. 53; Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 180; Hulûsi Turgut (Haz.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 2007, s. 523.

⁷⁴ Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 182.

16 Mart 1920. *Maraş Olayları ve İslam dünyasında yükselen Pan-İslamcı hareketler dolayısıyla*⁷⁵ Müttefikler İstanbul'daki Şehzadebaşı Onuncu Fırka Karargâhını, Harbiye ve Bahriye ve PTT nezâretlerini, Polis umum müdüriyetini işgâl etti; İttihadçı bazı mühim mebusları* tutukladı.

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General George Francis Milne, beyanname neşrederek işgalin *muvakkat* olduğunu ve bu nazik zamanda Osmanlı Devleti'nin enkazından yeni bir Türkiye vücuda getirilebilmesi için gayret sarf ettiklerini ifade etti:

1. İşgal muvakkattir.
2. İtilâf Devletlerinin niyeti yine Türkleri İstanbul'dan mahrum etmemektir. Fakat maâzallahu Teâlâ Anadolu'da kargaşalıklar çıkarılır veya katliam gibi vukuat zuhur ederse bu kararın değiştirilmesi ihtimali vardır.
3. Bu nazik zamanda Osmanlı Devleti'nin enkazından yeni bir Türkiye vücuda getirilebilmesi için elde bulunan son bir ümidi delicesine hareketlerle (Anadolu harekâtı kast olunuyor) mahvetmek isteyenlerin iğfalatna kapılmamak ve hâlâ saltanat merkezi olan İstanbul'dan verilecek emirlere itaat etmek lazımdır.
4. Yukarıda bildirilen teşviklere iştirak eden şahıslardan bazıları İstanbul'da ele geçirilerek hapsedilmişlerdir.⁷⁶

Padişah Vahideddin, Şubat ayında *Mebusan Meclisi'nin artık milleti temsil eden tek kurum olarak görülmesi gerektiğini, başka bir yerden gelen benzer bir iddianın böylece yasadışı olduğunu ilan eden bir irade yayınlamıştı.*⁷⁷ Bu bağlamda İngiliz, beyanname neşredip Padişah otoritesini haleldar kılmadığını iddia etse de, 16 Mart hamlesiyle çok net bir biçimde Padişah otoritesini zedelemektedir.⁷⁸ Padişah otoritesinin zedelendiğine ilişkin temsil niteliği çok kuvvetli mecazî bir delil bulunuyor: *16 Mart 1920 tarihinde Beyazıt yangın kulesini işgal edip ertesi gün ayrılan İngiliz askerleri işgal esnasında zat-ı sahaneye ait atlas sancağı ve iki adet cuma sancağını paramparça etmişlerdir.*⁷⁹

⁷⁵ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 106.

* "200'e yakın milletvekilinden Malta'ya sürülen 14'ü sayılmazsa, ancak 70'i Ankara'ya gelir." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1295.

⁷⁶ Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 362. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mezkûr beyannamenin *The Times*deki suretinde mühim farklar bulunuyor: "1-İşgal geçicidir, 2-İtilaf güçlerinin amacı, Sultan'ın otoritesini zayıflatmak değil, tam tersine Osmanlı idaresi ile ilgili tüm konularda Sultan'ın otoritesini kuvvetlendirmektir, 3-İtilaf güçlerinin Türkleri İstanbul'dan mahrum etmek gibi kalıplaşmış bir niyeti bulunmamaktadır, 4-Şu kritik zamanda halkın görevi, düzenin sağlanmasına ilişkin faaliyetlere katkıda bulunmaktır. İnsanlar kendi gündelik işleriyle uğraşmalı, Osmanlı kalıntılarından yeni bir Türkiye kurulacağına ilişkin Milliyetçi söylemlere kulak asılmamalıdır. Herkesin görevi Saltanat'ın emirlerine harfiyen uymaktır, 5-Adı geçen sakıncalı hareketlere bulaşan bazı kişiler tutuklanmış olup, bunlar hakkında gereken işlemler yapılacaktır." Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 274. Göztepe'deki "maâzallahu Teâlâ" ifadesi sonradan ilave edilmiş gibi duruyor.

⁷⁷ A. L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 198-199.

⁷⁸ "İstanbul'un işgali 16 Mart günü İngiliz, Fransız ve İtalyanlar'dan oluşan bir ihtiyat kuvvetiyle gerçekleştirildi. İşgalin geçici olduğunu ileri süren Müttefikler, padişahın otoritesini yıkmak değil güçlendirmek amacıyla geldiklerini resmen ilan ettiler." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 213. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mesela bir mukayese unsuru olarak İtalyan matbuatı amiral gazetesi *Corriere della Sera*'nın 18 Mayıs 1919 tarihli haberini de istidlal edebiliriz. Gazetenin belirttiğine göre Müttefiklerin İzmir'i işgali ve emsali tedbirleri, "Sultan-Halife iktidarının küçük düşürülmesi" anlamına geliyordu: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 116, dipnot 23.

⁷⁹ BOA, HR.SYS, 2608/7, lef 6, İstanbul Şehremini Vekilinden Dahiliye Nâzırına tezkere, 20 Mart 1336; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 338, dipnot 1175.

İstanbul'un resmen işgal altına alınmasıyla birlikte tamamen demoralize olan Sultan ve Meşrutî-Monarşî taraftarları yaşananların faturasını, merkezî Hükûmete alternatif bir idare kurarak memleketin daha da zor duruma düşmesine yol açan Milliyetçilere kestiler.⁸⁰

Padişah'ın başkentinin işgal edilmiş olması Mustafa Kemal'e bir zarar vermemiştir. İngiliz yetkililerinin inandıklarının aksine artık Padişah adına çalışıyor değildi. İtilafçıların işgalinin hesaplanmamış bir etkisi de, Padişahlık hükümetinin yok edilen saygınlığının ve yasallığının Mustafa Kemal rejimine geçmesi oldu.⁸¹

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydına göre İngiliz General Shuttleworth, Türkiye Avrupası Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Korgeneral Henry Fuller Maitland Wilson'un* tebliğini teslim etti: *Teşkilat-ı Milliye'yi def etmek ve Komisyon-ı Âli mukarreratı vechiyle, Dersaadet'i işgal etmek üzere mümessiller bir müşterek nota verdiler. Mustafa Kemal'in reddini istediler.*⁸²

Britanya'nın İstanbul Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı ve Siyasî İkinci Müşaviri Andrew Ryan da Sadrazam Salih Hulûsî'ye (Kezrak) Kuva-yı Milliye'nin reddini isteyen nota verdi. Sadrazam Salih Hulûsî'nin cevabî notası: *Müttefik kuvvetlerin bol olduğu ve bir karışıklığın önlenebileceği İstanbul'da böyle bir karışıklık olmadığı gibi beklenemez de. . Anadolu harekâtı menşei Yunan işgali ile bu işgalin neticesi olan dehşet ve nefretten almıştır. Bu hareketlerin daha fazla genişlemesi de Büyük Ermenistan ve Pontos Yunan Devleti yaratılması niyetinin söylenti olarak dolaşmasından ileri gelmiştir. .*⁸³

İngiliz Korgeneral Henry Fuller Maitland Wilson komutasındaki Müttefik İşgal Kuvvetleri birçok komünist eylemciyi tutukladı.⁸⁴ Sabık Bahriye Nâzırı ve Padişah Seryaveri Ahmed Avni'nin (Lortkipanidze/Şahinbaş) belirttiğine göre, tevkif edilenler arasında İttihad-ı İslâm (Panislâmizm) davasıyla temayüz etmiş İttihadçılar bulunuyor.⁸⁵ Tutuklananlar arasında Fransız tarafgirleri de yer alıyor. Nitekim buna binaen Fransız basını, İstanbul'un işgaliyle *İngilizlerin Meclis-i Mebusan'ı basarak "Fransız dostu" olan Türkleri tutuklamalarına tepki gösterecek; ayrıca İngilizlerin işgali yüzünden Anadolu'daki hareketin güçlendiği şeklindeki görüş Fransız raporlarına sıklıkla yansiyacaktır.*⁸⁶

İngilizin Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan mensubu bazı simaları tevkif etmesi Mustafa Kemal'in lehine stratejik neticeler doğurmuştur. Birincisi, Meclis bu sefer Ankara'da Mustafa Kemal'in nüfuzu altında teşekkül edecektir. İkincisi, minimalist milliyetçi Mustafa Kemal'e rakib olan İttihad-ı İslâmî ve Turancı İttihadçılar enterne edilmişlerdir.

Harbiye, Bahriye ve Posta-Telgraf nezâretleri, Polis teşkilatı deruhte edilmiş olsa da Bâb-ı Âlî'ye ve meclise tamamen vaz-ı yed edilmemiştir. Örneğin Meclis-i Mebusan Reis Vekili Hüseyin Kâzım Kadri'nin

⁸⁰ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 83. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

⁸¹ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 356. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. İstanbul'da alınacak tedbirlerin Türkiye'de Mustafa Kemal'in ekmeğine yağ sürmek demek olacağı, İngiliz ricali tarafından bal gibi sarahaten biliniyordu. "İstanbul'un işgali Mustafa Kemal için İstanbul rejimiyle tam anlamıyla kopuşun işaretiydi." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 232.

* Henry'in babası Fuller Maitland Wilson (d.1825-ö.1875), Muhafazakâr Fırka mensubu; Avam Kamarası Batı Suffolk mebusuydu ([Wikipedia](#)).

⁸² Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 691.

⁸³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 152.

⁸⁴ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 98.

⁸⁵ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 231.

⁸⁶ Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 178, dipnot 448. Fransız emekli bahriye subayı, İslâm düşmanı Pierre Loti: "İngiliz subayları, tüfeklerine süngü takmış Hintli askerlerin kolculuğunda, yegâne suçları ülkelerini sevmek ve ikinci yurtları Fransa'ya sempati göstermek olan onurlu insanların evlerini gece yarısı bastılar.." Pierre Loti, *La Mort de Nötre Chère France en Orient*, p. 223; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 104.

belirttiği üzere İngilizler, Malta'ya sürmek için Rauf'la beraber iki mebusu tevkif etmiş; bu tevkifata protesto olarak da Meclis-i Mebusan faaliyetini tatil etmiştir.⁸⁷ Protesto için meclisin tatil edilmesini teklif edenler de Doktor Rıza Nur ve Tunalı Hilmi olacaktır⁸⁸; ikisi de millî hareket taraftarıdır ve mebusluklarına Ankara'da devam edeceklerdir. Başka bir deyişle ne hükümet ne meclis külliye dağıtılmış değildir. Hükümetin büsbütün ortadan kaldırdığı iddiası, daha ziyade Mustafa Kemal grubunun propagandasına müsteniddir. Hükümet merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması için İstanbul'un gözden düşürülmesi lâzım geliyordu, propaganda da bu işe yarıyordu.

Mustafa Kemal, Sivas'taki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salâhaddin'e (Köseoğlu) şifreli telgraf göndererek İngilizlerin İstanbul'daki telgrafhaneyi deruhte etmiş oldukları vechile artık ne Saray'la ne de Bâb-ı Âlî'yle muhabere edilemeyeceğini binaenaleyh *bilûmum vilâyat-ı Osmaniyede rüesay-i memurîn-i mülkiye ile askeriyenin Hey'et-i Temsiliye ile muhafazai irtibat eylemeleri ricasını bir vazifei vataniyye addederiz* demiştir.⁸⁹ Başka bir deyişle İngilizler, İstanbul'daki telgrafhaneyi işgal ederek, merkez ile taşra arasındaki irtibatı kopartmış ve Mustafa Kemal'i, taşradaki mülkî ve askerî âmirlerin talimat alacağı yegâne merci mevkiine yükseltmiştir denilebilir.

Mustafa Kemal, Müttefik mümessilliklerine beyanname neşretti. Buna göre kendisi *milleti osmaniyeinin hayat ve mevcudiyetini müdafaa etmeğe azmetmiş olan Osmanlıdır*.⁹⁰

Mustafa Kemal, *bilumum kumandanlıklara, vali ve mutasarrıflara ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, belediye riyasetlerine ve Matbuat Cemiyetine* beyanname göndererek, 7 asırlık Osmanlı Devletinin tamamen ortadan kaldırıldığını iddia etti: *Müdafaa-i namus ve memleket uğrunda her fedakârlığı göze almış olan milleti osmaniyeinin azim ve iradesi önünde, bu tehdidat dahi fayda vermedi. Nihayet bugün İstanbulu cebren işgal etmek suretile Devleti Osmaniyeinin yedi yüz senelik hayat ve hakimiyetine hitam verildi. Yani bugün Türk milleti, kabiliyeti medeniyesinin, hakkı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbalinin müdafasına davet edildi. Cihanı insaniyetin enzarı istihsanı ve âlemi islâmın amali istihlâsı, makamı hilâfetin tesirâtı ecnebiyeden tahlisine ve istiklâli millinin mazii şevketimize lâyük bir iman ile müdafaa ve teminine mütevakkıftır. Giriştiğimiz istiklâl ve vatan mücahedesinde Cenabı Hakkın avnû inayeti bizimledir*.⁹¹ Mustafa Kemal'in *milleti osmaniyeden Türk milletine* nakl-i kelâm etmesi dikkat çekici bir nüanstır.

16 Mart 1920 işgali ve tevkifatı, Mustafa Kemal riyasetindeki ARMHC-HT cuntasına yardım etmek anlamına geliyor. Kâzım Karabekir'in deyimiyle; *16/Mart Anadolu üzerine yeni bir şafak doğuruyordu. Bu bir arife idi. Millî bir hükümetin Ankarada her tarafa ışıklarını saçacağı bayram bahşetmiştir İngilizler*.⁹²

Bundan birkaç gün sonra, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal tarafından ülkede yeni seçimlerin yapılacağı ilan edildi. Bu yeni parlamentonun eskisiyle hiçbir ilişkisi yoktu. Olağanüstü yetkilere sahip, hem yasa yapıcı,

⁸⁷ Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 316. Meclis-i Âyandan Damad Ferid'in 12 Ocak 1920 tarihli ve Meclis-i Mebusan Karahisar-ı Şarkî azası Ömer Feyzi'nin Dahiliye Nazırına matuf 22 Ocak 1920 tarihli beyanatına nazaran, Meclis-i Mebusan aza sayısı 256 idi. Gümüşhane azası Kadırbeyoğlu Zeki ise, aza sayısının 160-170 civarında olduğunu ifade etmiştir: Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, 12 Kânunusâni 1336(1920), Cilt 1, Devre 4, s. 4; Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 22 Kânunusâni 1336(1920), Cilt 1, Devre 4, s. 7-8. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Sivas Valisi Reşid'e istihbarat raporu göndererek, tevkif edilen iki mebusun adını hususen zikretmiştir: Celâl Nuri (İleri), Hüseyin Rauf (Orbay): *Atatürk'ün Telgraf, Tamim ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 289.

⁸⁸ Melzig, *Atatürk Dedi Ki*, s. 74; Aktaran: Selâhaddin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 86, dipnot 293.

⁸⁹ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Mart 1958, Sayı 23, Vesika No: 578.

⁹⁰ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 298.

⁹¹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 299-300.

⁹² Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 528-529.

hem yasa uygulayıcı bir millet meclisi karakterindeydi. Bu haliyle Fransız büyük devriminin millî meclisine benziyordu ve Doğu için aynı derecede büyük anlamlı bir kuruluş olacaktı. Toplanacağı yer olarak Ankara belirlendi. Kendi karargahında yapılması başarısız bulunmuş iş, şimdi İngiltere'nin farkında olmaksızın yaptığı yardımla gerçekleşiyordu.⁹³

Tevkifat fedaîlerinden Sivas mebusu Hüseyin Rauf (Orbay), Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede) ve Mevlanzade Rifat, meselenin perde arkasına ilişkin fevkalâde çarpıcı mütalaalar derc etmişlerdir:

Fakat asıl olan, behemehal Meclisin İngilizler tarafından basılmasını sağlamaktı. Bu olmadıkça, Anadolu'da ne Millet Meclisi, ne de Millî Hükümet kurulabilirdi. Bu noktada aylarca evvel Mustafa Kemal Paşa ile mutabık kaldığımız da malûmdur.⁹⁴ Netekim, meclisin basılıp, benim de tev[kif] ile Malta'ya sürülüşüm neticesinde husule gelen vaziyet, tamamen istediğimiz sonucu vermiş ve böylece, hemen o günden itibaren Anadolu'da Millî Meclisin ve Hükümetin gayet müsait şartlar içinde kurulması kaabil olmuştu.⁹⁵

Rauf Bey İstanbul'un işgali günü Celâlettin Arif Bey'in Anadolu'ya kaçarak Büyük Millet Meclisi'ne katılmasını, sözünü tutup ulusal görevini yerine getirmek olarak nitelendiriyor. [...] Rauf Bey, anıları arasında İngilizler tarafından tutuklanmayı bekleyerek, günden de söz etti. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e Anadolu'ya kaçması için 1000 lira göndermiş. Fakat Rauf Bey, Meclis toplantı halinde iken milletvekilleri ve kendisi gibi ileri gelenlerin tutuklanmayı bekleyerek, düşmanları, Türk ulusu ve uygar dünya karşısında saldırgan durumuna düşürmeyi düşünmüş. Bu biçim bir tutuklama Meclis'in Anadolu'da açılması çalışmalarını da hızlandıracak, insanımıza teşvik ve heyecan verecekti.⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da her hâlde bir hükümet buhranı çıkarmak istiyordu. Ve bu buhran sayesinde meclisi dağıtmak ve nihayet kendi nüfuzu altında Ankara'da toplamak ve bu suretle kendisine minnettar durumunda kalacak olan meclise bütün arzularını tatmin ettirmek istiyordu. Mustafa Kemal Paşa bu gayeyi hedeflemiş, her fırsattan azami istifade etmiş ve hatta birçok tehlikeyi göze almıştı. Anadolu'da güvensizlik haddi aşmıştı.⁹⁷

1922 sonbaharında Ankara'ya muvasalat edecek olan Britanya gayr-ı resmî mümessilesi Grace Mary Ellison: [Ankara ricali] *Benim, Milliyetçi Meclisin doğmasına yol açan 16 mart 1920 tarihini, İngilizlerin yarattığını unutmamama özellikle dikkat ediyorlar. O gün biz, yani İngilizler İstanbul'daki Türk parlamentosunu ele geçirmiş ve iki yüz elli kadar aydın vatandaşı Malta'ya sürmüştük. Ancak ondan sonradır ki milliyetçiler kendi meclislerini kurmaya karar vermişlerdir. Malta'dan gelenler ve*

⁹³ Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 86. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁹⁴ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 2, s. 30. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. "Ertesi gün [16 Mart] acele Meclis'e gittim. İngiliz donanması toplarını sahillere çevirmiş, sokakları silahlı İngiliz askerleri tutmuş. Meclis'i basıp Raufla Kara Vasıfı tevkif edip götürmüşler. Önceden durumu haber alan arkadaşlar Rauflu kaçırmak istemişler ama o kabul etmemiş." Rıza Nur. (1994). *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü* (Y. Toker, haz.) içinde (s. 27). İstanbul: Toker Yayınları.

⁹⁵ Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, 1965, s. 50. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. İttihadçı Hüseyin Rauf ile İttihadçı Kara Vasıfı'ı gözaltına alan subay, İngiliz İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbaratından Yüzbaşı John Godolphin Bennett idi: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 103.

⁹⁶ Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 182. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Sınırlı da olsa gerçekleştirilen tevkifat, Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesine mühim bir âmil olmaya yetmiştir: "Bu arada İstanbul'daki olayların gelişimi ve gerçek anlamda bir barış ihtimali, Milli Mücadele hareketini önemli ve kalıcı siyasi adımlar atmaya sevk etmiştir. Ferit Paşa'nın ilk icraatı, 12 Nisan'da parlamentoyu feshetmek olmuştu. Bu feshe yol açan gelişme, İstanbul'un resmen işgalinin ardından, dört milletvekilinin İngiliz askeri yetkililerince tutuklanması olayını protesto etmek için Meclis-i Mebusan'da alınan grev kararıdır. Bunu takiben birçok vekil Anadolu'ya geçmiştir. Bu arada Mustafa Kemal dağılan meclis üyelerini de içine alacak şekilde, ülkenin her yanından gelecek temsilcilerle birlikte, Ankara'da geniş katılımlı bir milli meclisin kurulmasına yönelik kararlı adımlar atmaktaydı. Adı geçen bu meclis, 23 Nisan tarihinde açıldı." Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 50-51.

⁹⁷ Mevlanzade Rifat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, 2017, s. 364. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

*İstanbul'dan kaçan öbür milletvekilleri bugünkü parlamentonun üçte ikisini teşkil ediyorlar. Geri kalan üçte biri Anadolu'dan gelme.*⁹⁸

Bu yeni parlamentonun [...] Toplanacağı yer olarak Ankara belirlendi. [...] İngiltere'nin farkında olmaksızın yaptığı yardımla gerçekleşiyordu.⁹⁹

İtilaf güçlerinin İstanbul'u işgali, Mustafa Kemal'in Türk milliyetçi hareketinin liderliğine geçmesini ve bir sonraki adımı atmasını sağladı.¹⁰⁰

İstanbul'un işgali, İngiltere'nin -İzmir'e Yunanistan'ı çıkardıktan sonra- Mustafa Kemal'in hareketine farkında olmadan yaptığı ikinci büyük hizmet olmuştur.¹⁰¹

Beklenmedik bir zamanda, General Gouraud kamutasında Kilikya'daki Fransız askerlerinin Türk Milliyetçi kuvvetleri tarafından ciddi bir yenilgiye uğratıldığı ve Maraş yöresinde binlerce Ermeninin öldürüldüğü yolunda gelen haber üzerine görüşmeler [Londra Sulh Konferansı] kesildi. Bu haber, görüşülmekte olan bu tür bir barış anlaşmasını Türklere zorla kabul ettirmenin olanaksız değilse bile güç olacağını kesinlikle gösteriyordu. Fransızların gururu can evinden vurulmuştu, İngilizler de Türkiye'den güvenceler isteme konusunda ellerine fırsat geçtiği için sevindiler. Bu nedenle konferans, resmi Türk hükümetine baskı yapmak için İstanbul'u işgal etmeye ve Savunma Bakanlığı'na el koymaya karar verdi. İstanbul 16 Martta işgal edildi. İstanbul'daki Türk Milliyetçileri Mustafa Kemal'e katılmak için Anadolu'ya kaçtıklarından, bu işgal, Kemalist hareketi zayıflatacağına güçlendirdi.¹⁰²

Buna nazaran neticeleri açıkça görülebilecek olmasına rağmen 16 Mart'ta zora başvurmakla Müttefiklerin "payitahtta herhangi ciddi bir isyan hareketi tehlikesi olmayacağı" düşüncesi doğru çıkmış ise de, bu suretle, M. Kemal'in ekmeğine de yağ sürülmüş oluyordu. Calthorpe'un İzmir'de 15 Mayıs'ta başına geldiği gibi bu defa da Milne, meşum tesirlerini şüphesiz sezmiş olduğu askerî işgal gibi nankör bir vazife ile karşı karşıya bulunuyordu. Halide Edip (Adivar): "İstanbul'da şiddet hareketine başvurmakla millî hareketin prestijini büyük mikyasta arttırdığından dolayı (M.'e) [*Milne'ye (ÖFA notu)*] teşekkür için her türlü sebebe malik bulunmaktayız" diye yazmakta haklı idi.¹⁰³

İngilizler, İstanbul'u işgal edip Osmanlı Meclisini dağıtmakla, Mustafa Kemal Paşa'ya ikinci büyük bir koz vermiş oluyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, asıl yapmak istediğini, İngilizlerin sayesinde artık bundan sonra yapmak imkânını bulacaktı.¹⁰⁴

Mustafa Kemal'in liderlik sürecine İngilizlerin de bilmeden veya bilerek katkısı olmuştur. İngilizler, Karakol cemiyeti hakkında bilgiye sahiptiler çünkü İngiliz İstihbarat Servisi'nden Hintli Binbaşı Miraceddin kendisini Halifeye bağlı ve Anadolu hareketine taraftar olarak tanıtarak göz hekimi olan Esat Paşa ile dostluk kurmuştu. Karakol'un liderlerinden "Kara" Vasıf Bey, Esat Paşa'nın muayenehanesini sık sık ziyaret eder, ikili teşkilatla ilgili meseleleri konuşurlardı. Esat Paşa da gizli kalması gereken sırları dostluğuna samimiyetle inandığı Hintli Miraceddin Bey'e naklederdi.

12 Ocak 1920'de açılan son Osmanlı Meclisi'nde Rauf Bey'in başkanlığında faaliyet gösteren eski İttihatçı, yeni Milli Mücadeleci mebuslar, hareketin inisiyatifini Mustafa Kemal'den almak için epey çalışmışlardı. Ama 16

⁹⁸ Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 154. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁹⁹ Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 86.

¹⁰⁰ T. G. Fraser, A. Mango & R. McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 198, 223-224.

¹⁰¹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 129.

¹⁰² Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 176. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁰³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 151. Halide Edip Adivar, bu ifadesini 1928'de Londra'da neşredeceği hatıratında yazacaktır: "Ve ona [*General Milne'ye*] minnettar olmamız için büsbütün bir sebebe malikiz, çünkü İstanbul'da aldığı tedabir-i katiye, Harekat-ı Milliye'nin itibarının artmasına büyük bir katkı sağladı." Halidé Edib, *The Turkish Ordeal*, 1928, p. 64. Lakin bu mühim cümleye, nedense, *The Turkish Ordeal*'in Türkçe çevirisi olan *Türk'ün Ateşle İmtihanında* yer verilmeyecektir.

¹⁰⁴ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 2, s. 467. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından basılması ve Binbaşı Miraceddin yoluyla Esat Paşa'dan alınan istihbarat uyarınca "Galatalı" Şevket, "Kara" Vasıf, Ali Said Paşa, Refet Paşa, Ali İhsan (Sabis) Paşa, "Hacı" Mehmed Paşa ve Rauf Bey gibi önemli şahsiyetlerin Malta'ya sürülmesi bu durumu köklü biçimde değiştirdi. Tutuklanmaktan kurtulan İttihatçı kadrolardan, Enver'le çalışmak isteyenler Kafkasya'ya doğru yola koyuldular. Geri kalanların ise Ankara'dan başka gidecek yerleri yoktu. Giderek başsız kalan İttihatçı kadrolar için Mustafa Kemal'in liderliği etrafında toplanmaktan başka çare kalmamıştı.

"Galatalı" Şevket, "Kara" Vasıf ve Rauf Bey gibi tecrübeli istihbaratçıların tutuklanacakları belliyken Meclis'e gitmeleri, dolayısıyla Milli Mücadele'nin başlangıcını Anadolu yerine Malta'da geçirmeleri düşündürücüdür. Rauf Bey kaçmak varken neden teslim olduğunu şöyle açıklayacaktı hatıratında: "O anda ben, nefsimi, kendimi, kendi rahat ve huzurumu ve hürriyetimi dahi uğruna hiç tereddüde düşmeden feda edebileceğim, başka şeyler düşünüyordum." Sina Akşin, "Bat'yı iyi tanıyan İstanbullu bazı aydınlar için Anadolu'nun küçük bir kasabası gibi olan Ankara'ya maceralı bir biçimde gitmek ve orada oturmak, 'medeni' İngilizler tarafından Malta'ya sürülmekten belki daha zor görünmüş olabilir" diyecekti. Bu kişilerin, yurtdışındaki Talat Paşa'nın İngilizlerle yaptığı temaslara fazla bel bağlayıp bağlamadıkları bilinmez ancak bilinen odur ki, bu tutuklamalardan sonra Meclis'in İstanbul'da toplanmasının sakinliği olduğunu söyleyen Mustafa Kemal haklı çıkmış, bu durum itibarını iyice artırmıştır.¹⁰⁵

Mustafa Kemal'in Siyasal Önderliği Sorunu: Görüldüğü üzere, Mustafa Kemal'in Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti önderi olarak, hemen hemen hepsi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti listelerinden seçilmiş olan mebuslardan üç önemli talebi olmuştu. Birincisi, bir müdahale olduğu takdirde Meclis'i Anadolu'da toplayabilmek için yetki, bir dayanak noktası teşkil etmek üzere kendisinin Meclis Reisi seçilmesiydi. İkincisi, Paşalar bunalımında Ali Rıza hükümetinin gösterdiği teslimiyeti cezalandırmak ve böylece İtilaf'a Türklerin şeref ve onurlarına düşkünlüklerini, ağır barış şartlarını kabul etmeyeceklerini göstermek için bu hükümete güvenoyu verilmemesiydi. Üçüncüsü, mebusların, kendilerini seçtiren ve ihtimal çoğunlukla kendilerinin de üye oldukları Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adıyla bir grup kurmalarıydı. Fakat gördük ki Mustafa Kemal'in her üç arzusu da yerine getirilmedi.¹⁰⁶

Mustafa Kemal, şahsî otoritesine mutlak itaat etmeyen mebusların toplandığı ve zamanla ARMHC-HT'ye rakib mevkiye gelen Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesiyle adeta rakibsiz duruma getirilmiştir. Örneğin Meclis-i Mebusan, Ali Rıza Paşa kabinesinin düşürülmesine dair Mustafa Kemal'e ait talimatı da yerine getirmemiş ve fakat İngilizler Sadrazam Ali Rıza Paşa'yı istifa ettirmişti. Söz konusu vetireyi Hanioglu şöyle hulasa etmektedir:

Mustafa Kemal, seçimler öncesinde, namzet olmayacağını, fakat millet "herhangi bir yerden" kendisini "meb'usluğa intihab ederse ma'el-iftihar kabûl" edeceğini açıklamıştır. Aday gösterildiği Erzurum meb'usluğunu kazanır; fakat, pâyitahta dönmenin taşıdığı riskin farkında olduğundan meclis oturumlarına katılmama kararı alır. Hüsrev, Bekir Sami ve Rauf Beyler, ardından da Mazhar Müfid meb'us olarak İstanbul'a gidice Hey'et-i Temsiliye bir yapı olarak ortadan kalkar ve 28 Kasım sonrasında toplanmaz. Buna karşılık, Mustafa Kemal, bu kuruluş adına yazışmayı ve tebliğler neşrini sürdürür.

Bu süreçte Sivas'tan Ankara'ya taşınan Hey'et-i Temsiliye, pâyitahta gidecek meb'usları ortak çalışma konusunda yönlendirme amacıyla mecliste "Müdafaa-i Hukuk Cem'iyeti Grubu" oluşturma girişimini başlatır. Yapılan görüşmelerde meb'uslar, Mustafa Kemal ile "fıkr ü kana'atde müttehid" kalmışlardır. Kendisinin planı, meclis reisliğine getirilerek, grup ve başkan vekilleri aracılığı ile meb'usları uzaktan yönetmektir. Bu makamda bulunması, yasama organına yönelik bir kapatma girişimi gerçekleşirse, meclisi, Hey'et-i Temsiliye'nin yeni merkezi Ankara'da toplanmaya çağırma imkânını da sağlayacaktır.

12 Ocak 1920 günü açılan meclis, Mustafa Kemal'e bir seçilmiş siyasetçiler grubunu uzaktan yönetmenin ne denli zor olduğunu gösterecektir. Müdafaa-i Hukuk muhalifleri, yabancı basına dayanarak, "Mustafa Kemal

¹⁰⁵ Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 122-123. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

¹⁰⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 394. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Paşa'nın âmâline hâdim bir meclis" toplandığını iddia etmişlerdir. Fakat meb'usların onun hizmetinde oldukları ve emellerini hayata geçirmeye odaklanacakları tezi, oldukça kaba ve mekanik bir ilişki varsaymıştır.

Aslında, o da söz konusu muhalifler gibi, meb'us olarak pâyitahta giden cemiyet üyelerinin "liderleriyle müdâvele-i efkâr ederek, en nihayet, tesbit olunacak bir program dâhilinde harekete mecbur" olduklarını varsaymıştır. Ancak, uzaktan, araçlarla gönderilen mesaj ve talimatlarla hayata geçirilen "liderlik," beklentilerini karşılamaktan uzak kalacaktır.

Hareket listelerinden seçilen temsilciler, ilk olarak, meclis reisliğine getirilmesi talebine karşı çıkarlar. Ocak ayı sonunda, önerdiği gibi, daha sonra kabûl olunacak Misak-ı Millî beyannâmesinin ana hatlarını içeren bir programa sahip olarak "Müdafa'a-i Hukuk Grubu" kurma kararı alan meb'uslar, kısa süre içinde fikir değiştirerek, "Felâh-ı Vatan İttifakı" adında bir grup oluştururlar.

Mustafa Kemal, "nankör ve hod perest" olmakla itham ettiği, "imansız," "cebîn," "cahil" sıfatlarını yakıştırdığı meb'uslar ve kelime oyunu yaparak "Fellâh-ı Vatan Grubu" şeklinde atıfta bulunduğu meclis grubunun seçim sonrasında, meşruiyeti de sorgulanmaya başlanan Hey'et-i Temsiliye denetiminden çıkarak bağımsız hareket etme eğilimine girdiğini, Ankara'dan gizlice gönderdiği, sert ihtarlar taşıyan emirlerinin oldukça sınırlı etki yapabildiğini görmüştür.

Meclis reisliğine getirilmesini destekleyenlerin başını çeken Edirne Meb'usu Şeref Bey'in* dahi kürsüden, "Hey'et-i Temsiliye denilen ve kuvâ-yı milliyeyi temsil eden bir şahsın veya şahsiyetin yükselmek ihtimali yoktur" dediğini, bu organın yayımladığı beyannâmesinde amacını "meclis-i millînin teşekkülü" ile sınırladığını dile getirdiğini, başkan vekili Celâleddin Ârif'in ise "irade-i millîyenin" doğruğu yer ve "merkezi"nin sadece meb'usan olduğunu vurguladığını öğrenmiştir.

Bu eleştirilerin, bağımsız hareket etmek isteyen temsilciler tarafından, kendisi ve gerçekte şahsından ibaret olan Hey'et-i Temsiliye'ye yöneltildiğini ve liderliğinin etkisini kaybetmeye başladığını da kavradığı şüphesizdir. Şeref Bey, konuşmasında, dünyada sadece üç "kuvvet" tanıdığını söylemiştir. Bunlar "pâdişah, millet ve hükûmet"tir. Onun da dile getirmeye çalıştığı gibi, milleti meclis temsil ettiğine göre, onun toplanmasını sağlayan Hey'et-i Temsiliye adını değişik makamlara emirler gönderen reisi, artık siyasetin aslı belirleyicilerinden birisi olarak görülmemeye başlanmıştır.

Mustafa Kemal, gücünün azalışını, "Meclis-i Meb'usan'da Kuvâ-yı Millîye'nin gayr-ı meşu'iyetini alkışlatdıran nutuklar"ın iradı, meb'usların Hey'et-i Temsiliye ile aralarına mesafe koymaya çalışması kadar, talep ettiği radikal siyasî hamlelerin kabûl olunmamasından da anlamıştır. Bunlardan en önemlisi olan, Hey'et-i Temsiliye'nin siyasete müdahalesini sonlandırmasını isteyen Ali Rıza Paşa hükûmetinin güvensizlik oyu ile düşürülmesi girişiminde de başarı sağlayamaz. 6 Şubat günü, Rauf Bey'e "hükûmeti bilâ kayd ü şart düşürmek"in gerekli olduğunu bildirir. Ancak, meclis, üç gün sonra, nâzır değişikliklerini yeterli bularak, oturuma katılan 108 meb'usun 104'ünün oyu ile kabineye güvenoyu verir.

Ankara'daki lider ile Felâh-ı Vatan İttifakı ve üyelerini "tıflâne ve gafilâne mu'amelât" icra etmekle suçladığı, Meb'usan arasında siyaset yapımı alanında yaşanan anlaşmazlıklara karşılık, meclis, düşünsel düzeyde, Müdafa'a-i Hukuk çizgisinden ayrılmamış ve hareketin temel ve taviz verilemeyecek hedeflerini ortaya koyan "Misak (Ahd/Peymân)-ı Millî" beyannâmesini 17 Şubat günü kürsüsünden kamuoyu ve dünyaya duyurmuştur.

Mustafa Kemal, böyle bir metin hazırlama çabalarının, meb'uslar ile Ankara'da meclis açılmadan yapılan görüşmelerde ele alındığını ve müsveddelerin hazırlandığını belirtmiştir. Daha sonra kaleminden çıkan bir taslak 22 Ocak günü yapılan ilk gizli toplantıda Hey'et-i Temsiliye üyelerinden, Trabzon Meb'usu Hüsrev Bey tarafından okunmuş, akabinde de metne son şekli verilerek beyannâme haline getirilmiştir.

* Şeref Aykut, CHP Tek-Parti devrinde de yine Edirne kontenjanından kadrolu mebus olacak ama 1920'de yerdiği Mustafa Kemal'e, artık, taabbüd derecesinde daima medh ü senâ edecektir: "Türk devrimini son asırların değişikliklerini hazırlayan fikirlerle ve daha sonraları yürüyen, göğdelenen Rasyonel, Sosyolojik, Markist, Faşist rejim ve ideolojileri ile izaha çalışmak da fazla bir iş olur. Kamâlizm bunların üstünde yalnız yaşamak dinini aşıl原因 ve bütün prensiplerini ekonomik temeller üzerine kuran bir dindir." Şeref Aykut. (1936). *Kamâlizm: C. H. Partisi Programının İzahı* içinde (s. 3). İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi.

Söz konusu taslağın ne ölçüde ve hangi noktalarda değiştirildiğini tespit edebilmek mümkün olamamaktadır. Yunus Nadi, Erzurum Kongresi kararlarına dayanan bir “mükemmel müsvedde”nin Ankara'daki lider câhibinden gönderildiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal'in, bir meclis tartışmasında, metnin “muharrirlerinden” olduğunu söyleyen İzmit Meb'usu Hüseyin Sırrı (Bellioğlu)'ne, “Keşke yazmaya idiniz. Başımıza çok belâ koydunuz” demesi, gönderdiği taslakta kapsamlı değişiklikler yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır. *Nutuk*'ta ise dile getirdiği esasların, “hakikaten, toplu bir sûretde tahrir ve tesbit” edildiğini söyleyerek, yeniden yazımdan ziyade, takdirine mazhar olan editoryal bir müdahaleye işaret etmiştir.

Erzurum ve Sivas kongrelerinin beyannâmelerindeki Müslüman milliyetçiliği yaklaşımını yansıtan, içinde “Türk” ifadesi yer almayan metin, ülkenin, Arap vilâyetleri dışında “İslâm ekseriyetiyle meskûn” kısımlarının ayrılık kabûl etmez bir bütün olduğunu ilân ederken, sınırlarını çizmeye gayret ettiği söz konusu alanda hayata geçirilecek bir “İttihad-ı İslâm” tasavvurunu ortaya koymuştur. 1919 sonrası gelişmeleri ile Fransız İhtilâli arasında paralellikler kuran Mustafa Kemal, Misak-ı Millî'yi, Amerikan Bağımsızlık Beyannâmesi'ne (1776) benzetecektir. Ülkenin işgalcilerden kurtarılması ve geleceğini özgürce tayinini isteyen “Ahd-ı Millî,” hayatı boyunca George Washington'ı örnek aldığı dile getiren Mustafa Kemal'e göre, “hür yaşama” arzusunun yansımasıdır.

Şüphesiz, “Misak-ı Millî,” felsefi derinlik açısından, Amerikan Bağımsızlık Beyannâmesi ile kıyaslanması zor bir metindir. Buna karşılık, Whitehall, kof bir bravado olduğunu düşündüğü Osmanlı çıkışına, kolonilerin 1776 yılındaki girişimine gösterdiğine benzer bir tepki verecektir. Diğer savaş mağlubu toplumlarda sergilenmeyen bu meydan okumanın, yeni dünya düzenini şekillendirme çalışmasında ciddî engellerle karşılaşmadan yol almış olan İtilâf devletleri, bilhassa İngiltere tarafından, “bardağı taşıran damla” ve “küstahlık” olarak görüldüğü kuşkusuzdur. Bu, İttihad ve Terakki teşkilâtının hile karıştırdığını ileri sürdükleri seçimleri, “büyük bir maskaralık” olarak nitelendiren, onun oluşturduğu meclisin de meşruiyeti olmadığını düşünen İngilizlerin kurumun tasfiyesi için düğmeye basmasına neden olacaktır.

Ali Rıza Paşa kabinesi, 3 Mart günü, İngiliz baskısına dayanamayarak istifa eder. Mustafa Kemal, şubat ayında güvensizlik oyu ile düşürülmesini istediği hükûmetin çekilmesini “te'essürle” karşıladığını bildiren bir açıklamayı meclise gönderirken, pâdişaha da rövanşist bir siyasetçiye sadarate getirmemesi uyarısında bulunur. Bunun yanı sıra değişik Müdafâ'a-i Hukuk örgütleri meclise protesto telgrafları yağdırır.

İki taraflı baskı arasında kalan sultan, Amasya Protokolleri'ni imzalayan Salih Hulûsi Paşa'yı yeni hükûmeti kurmakla vazifelendirir. Buhran bu şekilde geçici olarak ertelense de İngilizlerin beklentilerine cevap verilmemiştir. Duruma müdahale kararı alan İtilâf devletlerine bağlı askerî birlikler, 16 Mart günü İstanbul'u işgal eder ve akabinde meclisi basarak, Rauf Bey ile Misak-ı Millî Beyannâmesi'ni okuyan Şeref Bey'in aralarında bulunduğu bâzı meb'usları Malta'ya gönderilmek üzere tutuklar.

Meb'usan, bu koşullar altında 18 Mart tarihinde yapılan son oturumunda, oybirliği ile “vazife-i meb'usanın icrasında emniyetbahş olacak bir halinde vuku'una kadar müzakerât[ın] te'hirini” kararlaştırır. “Millî irade”yi temsil konusunda ipler yeniden Mustafa Kemal'in eline geçmiş, iki ayı aşkın süreden beri Ankara'da, emir-komuta zincirine girmeyi reddeden meclis ile kendisini siyaset dışına itmeye çalışan saray ve Bâb-ı Âlî ricâli arasındaki çekişmeyi izleyen Hey'et-i Temsiliye reisi duruma el koymuştur.

Rauf Bey gibi “kahraman” statüsündeki bir meb'us ile Kara Vâsıf benzeri İttihadçı teşkilâtçıların Malta'ya sürülmesi liderliğini seçeneksiz hale getirmiş, kafasındaki planları, kolordu komutanlarının onayını alma koşuluyla uygulamaya koymasını mümkün kılmıştır. Artık, Müdafâ'a-i Hukuk karşıtları ve merkez siyaseti de hareketi şahsı üzerinden tanımlamakta, katılımcıları “İttihadçı” yahut “Celâlî” yerine “Kemalî” sıfatıyla yaftalamaktadır.

Diğer bir ifadeyle, pâvitahtın işgali, Fransız İhtilâli'ni Anadolu'da hayata geçirmek isteyen, ancak meb'usanın toplanması ile geri adım atmak zorunda kalan Mustafa Kemal'e, orijinal planı olan ve tedricen rejimi değiştirmesini sağlayacak *Assemblée nationale constituante* ile *Convention nationale* karması bir yapı oluşturma fırsatını altın tepsi içinde sunmuştur. Resmî yayın organının ifadesiyle, “İstanbul'da tecellî edemeyen millet hâkimiyeti,” “metin ve daha mukavim” şekilde Anadolu'da zuhur edecektir.

Kendisi, bu fırsatı en iyi biçimde değerlendirmiştir. İşgal haberlerini alması sonrasında askerî ve mülkî yetkililer ile temasa geçen Mustafa Kemal, yeniden yegâne temsil kurumu haline gelen Hey'et-i Temsiliye adına "milleti tenvîr etme (aydınlatma)" görevini üstlenmiştir. Bunun yanı sıra İstanbul'daki yabancı temsilcilikler, Avrupa ve Amerika'daki parlamentolar ve İslâm âlemine gelişmeleri protesto eden beyannâme ve açıklamalar göndermiştir. Ancak, en önemli adımını, Anadolu'da "Fransız İhtilâli" benzeri bir dönüşüm gerçekleştirme projesini hayata geçirme alanında atacaktır.¹⁰⁷

Belçika matbuatından *Le Matin* gazetesi, Kemal Atatürk'ü övücü 13 Kasım 1938 tarihli nüshasında, 16 Mart 1920 işgali ve tevfiğinin Mustafa Kemal'in işine yaradığını belirtecektir: *İstanbul'un işgali, tutuklamalar ve parlamentonun kapatılması haberleri köylere kadar gitmişti ve yavaş yavaş lehte çıkan tepkiler sona yaklaşıyordu, ulusal gurur uyanıyordu ve halk milliyetçilere katlıyordu. Bozgun dalgası yerini zincirleri koparırcasına öfke ve vatanseverlik coşkusuna bıraktı.*¹⁰⁸

ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal'den saat 16:00'da aldığı şifreli telgrafa binaen, ARMHC-HT azası 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanına talimat gönderdi ve 16 Mart'ta İstanbul'daki hükümet dairelerinin Müttelikler tarafından işgaline misilleme olarak Erzurum ahalisinin de Alfred Rawlinson'a misilleme yapma ihtimaline karşı, Rawlinson'un emniyete alınmasını emretti:

İstanbul Hükûmetine İngilizlerin vaziyet etmesi ve bâzı zevatı tevkif eylemeleri gibi ahvalden Erzurum halkının galeyana gelerek buradaki İngiliz Kaymakamı Ravlinson'a karşı arzu edilmiyen bir muamelede bulunmaları muhtemeldir. Binaenaleyh mumaileyh'in ikametgâhına bir zâbit kumandasında mikdar-ı kâfi asker ikamesiyle muhafaza altına alınması ve kendi nezdinde ve maiyyetindeki efrad üzerindeki esliha ve cepnenin alınarak muvakkaten münasip bir mahalde bulundurulması ve yapılan bu muamelenin hayat ve şerefizati için olduğu hususuna da mumaileyhin nazar-ı dikkatinin celp buyrulması lâzımdır Efendim.¹⁰⁹

Maiyetini İstanbul'a izam eden Rawlinson'un Erzurum'da kalması ilginçtir. Bizce, tevkif görüntüsü altında İngiliz askeriyesi ile Mustafa Kemal arasındaki gayr-ı resmî irtibat devam ettirilmektedir:

Gerçi Rawlinson devamlı olarak şifreli telgraflarla Milne ile temasta bulunduğu ve kendisine resmî bir ihbar vaki olmadığı halde yaklaşmakta olan karışıklığın atmosferini hissetmekte hiç güçlük çekmemiştir. . . ; Türk makamlarının muvafakat ve müzaheretleriyle 2 Mart'ta (grupundan beş kişiyi). . . sahile gönderdi. . . ; yarım saatlik bir mühlet içinde. . . her an geleceğini tahmin ettiği İstanbul'dan zımmî bir işaret vaki olur olmaz derhal ayrılmak üzere. . . her türlü hazırlıklarını bizzat yaptı; fakat o bir haber bekleye dursun 16 Mart'ta tevkifi vukubuldu.¹¹⁰

17 Mart 1920. İngiliz kontrol kıtaatı Afyon'dan ve Eskişehir'den geri çekildi.¹¹¹

Kavak, Lâdik, Amasya, Tokat, Niksar ve Erbaa havalisindeki *Türk birliklerinin durumlarını araştırmak* üzere 15 Mart günü Samsun'dan hareket eden Yüzbaşı Forbes, 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) bağlı Amasya'daki 5'inci Fırka Kumandanı tarafından *misafir* edilmek suretiyle gözaltına alındı.¹¹²

Dün Mütteliklerce tutuklanan Padişah'ın yeğeni Şehzade İbrahim Tevfik ve zevcesi serbest bırakıldılar. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa, *17 Mart'a değin bir İngiliz savaş gemisinde alıkonulmaları* vechile

¹⁰⁷ Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 314-317. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

¹⁰⁸ *Le Matin*, 15 Kasım 1938, *Le prodigieux roman de Kemal Atatürk, homme de guerre et homme d'Etat (Savaş ve Devlet Adamı Kemal Atatürk'ün Mucizevi Romanı)*, s. 3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 149-150.

¹⁰⁹ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Aralık 1958, Sayı 26, Vesika No: 662. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

¹¹⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 148.

¹¹¹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 94.

¹¹² Merve Doğan-Kader, *İngiliz Belgelerinde Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Tutuklanması*, 2021, s. 224, 229.

müttefiklerin saygılı olduklarını belirttikleri Padişah'ın egemenlik haklarına ağır bir tecavüzün söz konusu olduğunu bildiren notayı Müttefik fevkalâde komiserliklerine teslim etti.¹¹³ Padişah otoritesi bu vakayla yine zedelenmiştir.

Britanya Başvekil Yardımcısı ve Muhafazakâr Fırka lideri Bonar Law, Avam Kamarasına izahatta bulunuyor:

Türk otoriteleri ve güçleri tarafından Anadolu'da gerçekleştirilen katliamlar ve ısrarla sürdürülen düşmanca tavırların sonucu olarak, Majestelerinin Hükümeti Bağlaşıkları ile irtibatlı olarak, İstanbul'daki temsilcilerine kenti işgal etmelerini emretmeye zorlandı. İstanbul'un genel yönetimine el konulmayacak. Savaş ve donanma komutanlıkları işgal edilecek. Posta telgraf hizmetleri, Boğaziçi'ndeki gemi seferleri kontrol altına alınacak. Polis teşkilatı Bağlaşıkların temsilcilerinin emrine verilecek. Ayrıca Türk Hükümeti, anlaşma şartları hakkında uygulanana kadar işgal devam edeceği konusunda uyarıldı. Hıristiyan tebaaya karşı taşkınlıklar devam ederse, anlaşma şartlarının daha da şiddetleneceği iletildi. Son bilgilere göre, İstanbul'un işgali öngörüldüğü şekilde uygulandı. Sadece bir yerde [Şehzadebaşı'nda] çatışma oldu. İki İngiliz asker, bir subay öldü ve üçü yaralandı. Türkler'den bir subay ve sekiz asker öldü, bazıları yaralandı.¹¹⁴

Mustafa Kemal, *İstanbul ile resmî ve özel telgraf konuşmalarını ve telgraf memurlarının kendiliklerinden yapacakları gizli konuşmaları yasakladı, özellikle bu memurlardan düşman tebliğlerini İstanbul'dan Anadolu'ya "Anadolu muhâberâtını" da İstanbul'a bildirenlerin câsus kabul edileceğini ve buna göre cezalandırılacaklarını* beyan etti. Bir başka talimatnamesinde, *Hey'et-i Temsiliyye'nin bilgisi ve izni olmadıkça hiç bir makam ve hiç bir memur'un" İstanbul ile konuşma yapamayacağı ilgililere bildirildi.*¹¹⁵

Rıdvanbeyoğlu Hüsrev'in (Gerede) 17 Mart 1920 tarihli hatırat kaydına göre İngiliz İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbaratından Yüzbaşı John Godolphin Bennett'la iltisaklı millîci bir jandarma yüzbaşısı, İstanbul'dan Ankara'ya intikal etmiştir:

Ankara'da o günlerde İstanbul'dan gelme bir jandarma yüzbaşısı gördüm. Bu subay İngilizlere "Ankara'ya gidip Mustafa Kemal Paşa'ya isteklerinizi söyleyebilirim." diyerek, onların sözcüsü gibi davranıp Anadolu'ya geçmeyi başarmıştı. Doğal olarak bir daha İstanbul'a dönmeyen bu onurlu, yurtsever yüzbaşı bana İngiliz Polis örgütünün başı olan ve çok güzel Türkçe konuşan Yüzbaşı Benet, her yerde beni aradıklarını, fakat bulamadıklarını söylemiş.¹¹⁶

Mustafa Kemal, bir telgraf tamim ederek Ankara'da meclis-i müessisan (kurucu meclis) toplanması lazım geldiğini bildirdi.¹¹⁷

Mustafa Kemal, *Âlem-i İslâma Beyanname* neşretti. Mustafa Kemal, teşkilâtının "rûhâniyet-i Peygamberîye istinâd eden" bir "teşkilât-ı müttehide" olduğunu iddia ediyor:

Hilâfet-i Mukaddese-yi İslâmiyenin makarr-ı i'tilası olan İstanbul; Meclis-i Mebusan ve bilcümle müessesat-ı resmiye-yi hükümete de vaziyet olunmak suretile resmen ve cebren işgal olunmuşdur. Bu tecavüz Saltanat-ı Osmaniyeden ziyade Makam-ı Hilâfetde hürriyet ve istiklâllerinin istinadgâh-ı yegânesini gören bütün Âlem-i İslâma racidir. Asyada ve Afrikada peygamberpesendane bir ulu himmetle hürriyet ve istiklâl mücahedesinde devam eden ehl-i İslâmın kuvve-yi maneviyesini kırmak için son tedbir olarak İtilâf Devletleri tarafından tevessül olunan bu hareket, hilâfet makamını taht-ı esarete alarak bin üçyüz senedenberi paydar olan ve müebbeden masun-ı zeval kalacağına şübhe bulunmayan hürriyet-i İslâmiyeyi hedef ittihaz etmektedir.

¹¹³ *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 143, p. 145; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 498, dipnot 50. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹¹⁴ Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 50. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Bâb-ı Âlî'nin tüm dairelerine vaz-ı yed edilseydi, Padişah Hükümeti tam teşkilatı Anadolu'ya geçebilirdi. Bu vechile kısmî işgal tatbik edilmişti.

¹¹⁵ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 72.

¹¹⁶ Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 188-189. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹¹⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 434.

Mısırın on bine baliğ şüheda-yı muazzezisine, Suriye ve Irakın binlerce evlad-ı muhteremesine, Azerbaycanın, Şimalî Kafkasyanın, Türkistanın, Afganistanın, İranın, Hind u Çinin velhasıl bütün Afrikanın ve bütün Şarkın bugün azim bir heyecan ve hiddet ve derin bir emel-i istihlas ile titreyen efkâr-ı müşterekesine havale edilmiş olan bu darbe-yi tahkir ve tecavüzün düşmanlar tarafından tahmin edildiği vechile maneviyatı haleldar etmek değil, belki bütün şiddetiyle mucizeler gösterecek bir kabiliyet inkişafına müzahir eylemek neticesini tevlihdede edeceğine şübhemiz yoktur. Osmanlı Kuvâ-yı Milliyesi, Hılâfet ve Saltanatın uğradığı müteselsil su-i kasdların başladığı günden beri devam eden samimî bir vahdet ve tesanüd içinde ve vaziyeti bütün vehametine rağmen azm u metanetle telakki etmekte ve bu son Ehl-i Salib mehacimatına karşı bütün İslâmiyet cihanının hissiyat-ı müşterekesi-yi mukavemetine emin olmaktan mütevellid bir hiss-i müzaheretle azm u imanının âmil olduğu mücahedede inayet ve muvaffakiyet-i ilahiyeye mazhar olacağına itimad eylemektedir.

Kurun-ı Vasatînin şovalye akınlarından bugünün ittîfak ve itilaflarına kadar meş'um bir teselsül-i anudane ile tevalî eyleyen Ehl-i Salib feveranının bu son hamle-yi sefilanesi, İslâmiyetin nur-ı irfan ve istiklâline ve hılâfetinin etdiği uhuvvet-i mukaddeseye merbut olan bütün Müslüman kardeşlerimizin vicdanında da aynı hiss-i takbih ve mukavemeti ve aynı vazife-yi galeyana ve kıyâmı uyandıracığından emin olarak Cenâb-ı Hakkın mücahedat-ı mukaddesemizde cümlemize tevfiyat-ı ilâhiyesini refik etmesini ve rûhâniyet-i Peygamberîye istinad eden teşkilât-ı müttehidemize muin olmasını niyaz ederiz.

Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal¹¹⁸

18 Mart 1920. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark Lambert Bristol, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi. Müttefiklerin İstanbul'u işgali ve tevkifatına ilişkin şunları belirtiyor: *Açık olarak bildirilen amaç, barış için bir tehlike olan ve kısımların düzenleyicisi ve yapıcısı -bu anlamsızdır- Milliyetçiler'i bastırmaktır. Ancak, Milliyetçiler, İstanbul'un işgali bu sonucu veremez diyorlardı; İtilâf Devletleri'nin tutkularına karşı Türklere boyun eğdirebilmek için İzmir'de ve Kilikya'da olduğu gibi başka türlü davranmak gerekirdi.*¹¹⁹

Bâb-ı Âlî, Müttefik fevkalâde komiserlere nota verdi. 16 Mart tarihli Müttefik'in notasında belirtilen işgal esbabının kabul edilmediğini, *ortada bir karışıklık veya herhangi bir düzensizlik olmadığı gibi, eğer varsa Müttefiklerin bunları önleme gücüne sahip olduğunu, Anadolu'daki millî hareketin sebebinin ise Yunan işgali ile Yunanlıların yaptıkları mezalimden kaynaklandığını ve ayrıca, büyük bir Ermenistan ile bir Rum Pontus Devleti'nin kurulmasına ait niyetlerine karşı bir tepki teşkil ettiğini* bildiriyor.¹²⁰ Bununla birlikte merkezi Hükûmetin, *Anadolu hareketinin aşırılıklarını onaylamadığının altı çiziliyor. Maraş olaylarına gelince, Sadrazam bu meseleyi incelemek amacıyla karma bir komisyon kurulmasını öneriyor.*¹²¹ *Osmanlı Hükûmeti, merkezle vilayetler arasında telgraf bağlantısının kesilmesinin anarşiye neden olabileceğini ifade ederek Yüksek Komiserleri ikna etmeye çalıştıysa da hedefine ulaşamadı.*¹²²

Mustafa Kemal beyanname neşretti: *Bu tecavüz saltanat-ı Osmaniyeden ziyade makam-ı hilafette hürriyet ve istiklallerin istinatgah-ı yegânesini gören bütün alem-i İslâm'a racidir.*¹²³

Meclis-i Mebusan, yeni mebus Süreyya'nın yemini sonrasında 17 imzalı bir takriri reye sundu. Takrirden, 16 ve 17 Mart günlerinde İngilizler tarafından bazı mebusların tevkif edilmesi protesto ediliyor ve

¹¹⁸ Hâkimiyeti Milliye, 18 Mart 1336-1920, Numero 16, *Âlem-i İslâma Beyanname*, s. 1.

¹¹⁹ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 273. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹²⁰ *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 43, Robeck'ten Curzon'a 18 Mart 1920 tarihli telgraf; Aktaran: Fahir Armaoğlu. (1998). İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920). *Bellekten*, 62(234), s. 484.

¹²¹ Robeck'ten Curzon'a 18 Mart 1920, FO, 406/43, No. 131; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 79.

¹²² BOA, HR.SYS, 2608/7, lef 19, Hariciye Nâzırı Sefa'dan Müttefik Fevkalâde Komiserlere nota, 18 Mart 1336; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 345. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹²³ Hicret K. Toprak, *Mihrap, Minber ve Devlet*, 2019, s. 50.

emniyetin yeniden teesüsüne kadar meclisin tatil edilmesi isteniyor. Takrir, ittifakla kabul edildi.¹²⁴ Böylece *Meclis-i Mebusan son toplantısını 18 Mart 1920 tarihinde gerçekleştirerek kendini feshetti*.¹²⁵

Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson ve Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos'la mülakat ediyorlar. Muhtıra kaleme almış bulunan Wilson ve Churchill, Venizelos'a Anadolu'da girilecek bir maceranın; memleketin çok geniş oluşu, savaşı yaradılışa sahip bir milletin kendi memleketinde kuvvetli bir gerilla harekâtına girişebileceği, ulaşım zorlukları, Yunan ordusunu sonu belli olmayan bir süre savaş halinde tutmanın doğuracağı mali yük gibi ortaya çıkarılabileceği tehlike ve güçlükleri okudular. Yunan hariciyecisi Pallis, İngiliz askeriyesinin ikiyüzlü tavrına dikkat çekiyor:

[..] sonra insanın aklına şunu sormak geliyor: Peki bütün bu güçlükler ve tehlikeleri 1915 yılında İzmir'i Yunanlılar'a peşkeş çekerken hiç düşünmediniz miydi? Türkiye o tarihte İngiliz Genelkurmay Başkanlığının hiç tanıyıp bilmediği bir memleket olmadığı gibi, Yunanistan'a verilen ağır görevin karşılığını verme zamanı geldiğinde şartların ne olacağını hesaplamak da pek güç bir iş değildi. [..] İtilaf Devletleri arası anlaşmalara ve resmi görüşmelere taban tabana zıt olarak önce İtalya, daha sonra Fransa tarafından Türkler'e yapılan gayriresmi destek ve vaatler büyük ölçüde Yunanlılar'ın aleyhine oluyordu.¹²⁶

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İşgal sırasında müttefik kuvvetler, İstanbul'un stratejik noktalarıyla Harbiye ve Bahriye nezaretlerini ve telgraf merkezini işgal etmişlerdir. Harbiye Nezareti'nin işgalinde direnişle karşılaşmış ve 7'si Türk olmak üzere 10 kişi ölmüş veya yaralanmıştır. İstanbul'un işgaliyle, Anadolu'daki milliyetçilere levazımat gönderilmesinin önüne geçilmesi bekleniyor. Eğer bu sonuca ulaşılamazsa İngiltere, Türkiye'de sükûneti kesin olarak sağlamak amacıyla tam bir işgale hazırdır. İstanbul'daki üç müttefik yüksek komiseri, Sadrazam'ı uygulanacak tedbirlerle ilgili bilgilendirmiş ve aralarında Cevad Paşa ile eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın da bulunduğu Jöntürklerin bazı üyeleri tutuklanmıştır*.¹²⁷

19 Mart 1920. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark L. Bristol, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi. 16 Mart günü *tutuklanarlardan pek çoğu serbest bırakılmıştır*.¹²⁸ Fakat *tutuklanmaktan korkan pek çok Milliyetçi, İtalyan savaş gemilerine alındılar. İtalyan nüfuz bölgesi yoluyla Milliyetçi güçlere katılmak için Kuşadası'na götürülebileceklerdir*.¹²⁹

Erzurum'daki İngiliz Kaimmakam/Yarbay Alfred Rawlinson, 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliya Kâzım Karabekir'e mektub gönderdi. Rawlinson, Londra'dan Erzurum'a gelişindeki başlıca maksadının harekât millîye rüesasıyla görüşmenin yolunu aramak ve gayriresmî surette âmirlerine vereceği malûmat ile vaziyeti izah ve tevafuku efkâra hizmet etmekten ibaret olduğunu zikremiş ve bu münasebetle son meşum vaziyeti tashih ederek iadei sulhü sükûne herhangi bir suretle çalışmak üzere Ankara'ya hareket ve Hey'eti Temsiliye emrine girmeğe hazır bulunduğunu teklif etmiştir. Kâzım Karabekir ise vâkı olan teklif muvafık ve makbul ise de mevsimin müsaadesizliğinden sarfnazar bütün milletin fevkalâde

¹²⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 435.

¹²⁵ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 78.

¹²⁶ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 38, 84. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹²⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 152-153. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Tüylü-Turan (2019): "İstanbul'un işgali, yapılan tutuklamalar ve meclisin kapatılması, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'yi güçlendiren faaliyetler olmuştur." (s. 155).

¹²⁸ NARA, ABD Yüksek Komiseri Bristol tarafından ABD Dışişleri'ne çekilen 19.03.1920 tarihli aynı telgraf, 867.00/1176, s. 1; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 61.

¹²⁹ Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 58.

*galeyanda olmasından dolayı şimdilik Erzurum'da kalmasını daha münasip gördüğünü cevaben Rawlinson'a bildirdi.*¹³⁰

Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson'dan Venizelos'a: *Yapılmanız savaşmalısınız.*¹³¹ Yunanistan yıllarca Türkiye ve Bulgaristan'la savaşmak durumunda olacak fakat bu denli çok para ve adam bulamayacaktır. Venizelos ise bunların tamamen yanlış olduğu cevabını vermiştir.¹³²

*Mustafa Kemal'in 19 Mart genelgesinde Mabusan'ın "dağıldığı" söyleniyor: Genel birleşimlerin erteleme kararı dağılma sayılmamalıdır. Mebusların kararı Alemdar'a "Mebusların Tatil-i İçtimai" başlığıyla yansıtıldı.*¹³³ Diğer bir deyişle, Mustafa Kemal, Meclis'i Ankara'da toplamak için vakayı çarpıtmaktadır.

22 Mart 1920. İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi: *Geçici bir hükümet kuracağına dair bir genel yargı olmasına rağmen Mustafa Kemal herhangi bir harekette bulunmadı.*¹³⁴

Cephe hattında Yunan'la boğuşan ve politik demagog Mustafa Kemal'in tahakkümüne karşı müstakil kalmak hususunda bu zamana kadar musır davranan Balıkesir Kongresi idare heyeti, İstanbul'un işgali akabinde, mecburen, ARMHC-HT'ye itaat etme kararı aldı:

Ege Kuva-yı Milliyesinin 1919 sonbaharında sindiği söylenemezse de, bir bekleyiş dönemine girdiği açıktır. Ali Fuad Cebesoy, bölgeye gelip direnişi canlandırmayı ısrarla isterse de, Damat Ferit'in düşüşünden sonra millîcilerle dost geçinen Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından engellenir. Cebesoy Paşa, bu hükümete karşı çıkmayı, koşullar gereği uygun bulmaz. Cebesoy'un yerine yollanan Refet Bele ise, 57. Tümen Komutanı Şefik Aker gibi, âdeta Demirci Mehmet Efe'nin komutası altına düşer. Demirci Efe ise, İstanbul Hükümeti'ne yakın bir eğilim gösterir. Hatta bütün Ege Kuva-yı Milliyesi, Atatürk'ün örgüt birliğini sağlama yolundaki çabalarına rağmen, Heyet-i Temsiliye'den bağımsız kalır. Kâzım Özalp, bu ayrı duruşu içtenlikle açıklar:

"Bu konuyu aramızda bir hayli konuştuk. Ve şu karara vardık ki, biz halka Yunanlıları gösterip bir örgüt kurduk, yürütüyoruz. Şimdi genel örgüte katılırsak politikaya karışmış olacağız ve halkı kaygıya düşürerek örgütümüzü sarsacağız. Onun için uzak duralım dedik. Bize İstanbul'dan şöyle öneriler geliyordu:

- Heyet-i Temsiliye ile bir ilişkiniz olmadığını ilân eder, bağımsız olduğunuzu söylerseniz, İstanbul'dan mücadelenize yardım eder, silâh, malzeme, cephane veririz.

Cevap olarak:

- Onlarla beraber değiliz, fakat bunu da ilân etmeyiz, dedik. Durumun iyice aydınlanmasını bekledik ve sonunda bir kongre toplayarak katılma kararı verdik."

Bu kongre, 22 Mart 1920'de 58 kişiyle Balıkesir'de toplanır ve şu kararı alır:

"Genel Kurul, 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi'nin millî birlik ve bağımsızlığımızın korunması uğrunda kabul ettiği amaçlara ve siyasal emellere bütünüyle katılır".

Sabahattin Selek'in sözleriyle, bu yine de bir katılma kararı değildir. Genel Kurul bağımsız çalışma eğiliminde olduğu için çok ince ayrıntılara da inerek, âdeta bir devlet kurar gibi idarî, askerî ve malî örgütlenme kararları alır.

¹³⁰ Kâzım Karabekir'den Ankara'daki Heyet-i Temsiliyeye şifreli telgraf: Aktaran: *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Aralık 1958, Sayı 26, Vesika No: 678. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

¹³¹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 95.

¹³² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 296.

¹³³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 538, dipnot 102.

¹³⁴ The Daily Express, 22 March 1920, *Turkish Capital Quiet*, p. 1; Aylin Hacıhanıoğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 72. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Sivas Kongresi'nin amaç güttüğü birlik, ancak Büyük Millet Meclisi'nin açılıp kendini kabul ettirmesinden sonra kurulabilir.¹³⁵

24 Mart 1920. Britanya Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill; Türklere dayatılan ağır şartlı sulh projesinin tatbik edilebilmesi için *büyük ve güçlü ordulara* ihtiyaç duyulduğunu, bunun ise epey masraflı ve uzun müddetli askerî harekate ve işgallere varacağını ve dahi Yunan ordusuna *serbest davranma* salâhiyetinin verilmesi gerekeceğini Başvekil Lloyd George'ye bildirdi: (Türkiye'de) gerçekten temsilci bir yönetim sağlamaya çalışarak onunla anlaşmaya varınız. Şimdiki biçimiyle Türk barış antlaşması ancak süresiz kargaşalıklara (anarşiye) yol açabilir.¹³⁶

Kâzım Karabekir, Heyet-i Temsiliye'ye (Mustafa Kemal'e) Rawlinson'la alakalı acele telgraf gönderdi:

1- Erzurum'da bulunan İngiliz Kâ'immakâmı Ravlinson 19 Mart'da bendenize yazdığı bir mektûbda Dersaadet'deki Düvel-i İ'tilâfiye mümessillerinin milliyetperverânın maksad ve esbâb-ı galeyândan haberdâr olmadan ihdâs ettikleri vakâyi-i âhîreden dolayı izhâr-ı te'essür ettikten sonra son defa Londra'dan Erzurum'a gelişinden başlıca maksadın Harekât-ı Milliye rü'esâsiyla görüşmenin yolunu aramak ve gayr-i resmî sûrette âmirlerine vereceği ma'lûmât ile vaz'iyeti îzâh ve tevâfuk-ı efkârâ hizmet etmekden ibâret olduğunu zikretmiş ve bu münâsebetle son meş'ûm vaz'iyeti tashîh ederek i'âde-i sulh ve sükûnete herhangi bir sûretle çalışmak üzere Ankara'ya hareket ve Hey'et-i Temsiliye emrine gitmeye hâzır bulunduğunu teklîf eylemişti. Bu mektûbuna verdiğim cevâbda vâki' olan teklîf muvâfık ve makbûl ise de mevsimin müsâ'adesizliğinden sarf-ı nazar bütün milletin fevkalâde galeyânda olmasından dolayı şimdilik aramızda kalmasının daha münâsib görüldüğünü kendisine yazmışım.

2- Ravlinson 22 Mart tarihiyle yazdığı diğer bir mektûbda evvelki teklîfini tekrar ve te'kid ettikten sonra hissiyâtına nazaran Erzurum'da kalmakla zaman gâ'ib edeceğini ve kendisinin Şarkî Anadolu'nun vaz'iyet-i hâzırası ve ale'l-husûs milletin hissiyât-ı müttehidesi hakkında iyi ma'lûmât verecek yegâne İngiliz olduğundan bahsederek pek mühim kararların ittihâz edildiği şu aylarda menâfi'mize hâdim olacak sûrette çalışacağını söylüyor ve bu hizmeti ifâ için Ankara'ya gitmesine yine muvâfakat edilmezse hemen kısa bir zamanda Tortum ve [Artvin] tarikiyle Batum'a ve oradan torpedo ile Londra'ya gidebileceğini yazıyor. Halkın fevkalâde galeyânını gördüğünden Ravlinson bir an evvel Erzurum'dan kaçmak istiyor. Ma'a-hazâ teklîf ettiği hizmetden istifâde me'mûl ise kolorduca Erzurum'dan ve Üçüncü Kolorduca Sivas'dan Ankara'ya sevk edilmek veya mûmâ-ileyhin mürâca'atna cevâb verilmek üzere iş'âr-ı devletlerine muntazırım.¹³⁷

Karasu Çiftliğinde bulunan 24'üncü Fırka Kumandanı Mahmud, Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığına telgraf gönderdi. Sabık Eskişehir Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Manastırlı Cemaleddin'in bildirildiğine göre İngilizler, tevkifat yapacağını derpiş ettikleri Mustafa Kemal'den kan dökülmemesini itidalli olmasını bu vesileyle de onunla bir anlaşmaya varmak istemektedir:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Şâyân-ı i'timâd birinden birisinin vesâtetiyle İngilizlerden mühim şahsiyetlerle vâki' olan temâsımda Kuvâ-yı Milliye ve ezcümle efendimizin harekâtını İngilizler bendenize pek başka bir sûretle tefsîr etdiler. Dilimin döndüğü derecede vaz'iyeti ve Türkler de bir insan olduğundan vukû' bulan Harekât-ı Milliye'nin zarûret-i âtiye netîcesi olduğunu îzâh etdim. Bazı hâllerinden efendimizle bir mükâleme kapısı açmak istediklerini hissettim. Ve tekrar bendenize görüşmek arzu ettiklerini söylediler. Bir gün sonra İstanbul işgâli vukû'a geldi. Köprünün bozulduğu gün bendenizi buldurdular. Anadolu'daki İngiliz kuvvetlerinin hayâtları tehlikede kalacağına ihtimâl verdiklerinden ve muhâbere imkânı dahi olmadığından kan dökülmesine sebebiyet verilmemesi husûsundaki arzularının efendimize tebliğini ve bu husûsa muvâfakat edildiğinde diğer husûsâtda dahi anlaşmak mümkün olacağını, Cafer Tayyar Bey'e i'tidâl tavsiye buyurulduğundan dolayı kendilerinde anlaşmak imkânı ümid

¹³⁵ Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1255-1256. İktibasdaki virgular tarafımıza aiddir.

¹³⁶ Salâhi R. Sonyel. (1981). Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız. *Bellekten*, 45(177), s. 335; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 75. İktibasdaki virgu tarafımıza aiddir.

¹³⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 453-454. İktibasdaki virgular tarafımıza aiddir.

etdiklerini söylediler. Hemen hareketimi ricâ etdiler. Dün İstanbul'dan hareketle bugün buraya vâsıl oldum. Saray entrikaları, meb'ûsân vaz'iyeti, hükûmet nokta-i nazarı hakkındaki kanâ'atlerimin rapor hâlinde arzı müte'assir olacağından yarın akşam Eskişehir'de bulunacağımdan emr-i devletlerine intizâr eyler ve oraya muvâsalatı muhtemel olan Keskin Meb'ûsu Rıza Bey'in obalarının taht-ı tarassudda bulundurulması ehemmiyetle ma'rûzdur.¹³⁸

Samsun'daki İngiliz mümessili Yüzbaşı Perring, 15'inci Fırka Kumandanıyla mülakat etti. Perring, 3'üncü Kolordu Kumandanlığına merfu notasında, *Forbes'in hakkındaki tutuklama kararının hemen kaldırılarak kendisinin Samsun'a geri çevrilmesini istiyor, böyle yapılmadığı takdirde durumdan kolordu komutanının sorumlu tutulacağını ve yapılan bu haksız işlemin, kendileri için bir "i'lân-ı harb" demek olduğunu* ifade etti:

Samsun'a yeni gelen kontrol me'mûru kaptan Forbes, bu defa emriniz üzerine Amasya'da tevkif olunmuştur. Bu emrinizi geri almanızı talep ederim. Çünkü, aksi takdirde kendiniz tamamiyle mes'ûl olursunuz ve bu haksız müâmelenez için kendiniz cevap vereceksiniz. Yaptığınız iş, bizim için i'lân-ı harb'dir. Tarafınızdan verilecek emir mucibince kaptan Forbes, Samsun'a bir dakika te'hîr edilmiyerek gönderilmelidir.¹³⁹

Perring'in dikte ettirdiği notaya zeylen, 15'inci Fırka Kumandanı İsmail, calib-i dikkat ifadeler kaleme aldı. Merkez ile taşra muhaberatı kesilmiş bulunduğu ve Mustafa Kemal vakayı çarpıttığından, bilhassa Anadolu'nun iç mıntıkları, İstanbul Hükümetinin tamamen ortadan kaldırıldığını zannediyor:

[..] Dün gelen Pake vapuriyle çıkan yolculardan ve yirmi tarihine kadar gelen bil'umum gazetelerden ışgalin ikinci günü işgal edilen mebânide kâmilen tahliye edildiği ve Salih Paşa Kabinesinin mevcut olduğunu ve Meclis-i Âyanın ifay-i vazife eylediğini ve bu son Cuma Selâmlığında Harbiye ve Bahriye Nazırları bulunarak sabıki misillû merasim-i lâzime ifa olunduğu anlaşılmıştır. Ve Pake vapurundan İslâm yolcu çıkmayıp kâmilen Hristiyan yolcu çıkmıştır. Esbabı ise çıkacak İslâmların pasaport almaları ilân edilmiştir. Bu defaki işgal yalnız İngilizler tarafından olmayıp Kuvayi İtilâfiye tarafından. Şuhalde Dersâdetde bir kabine mevcut iken kabinenin malûmatı olmaksızın bunlar hakkında tatbik edilen muameleyi iyi bulmuyorum. [..]¹⁴⁰

Kolordu Kumandanlığı istihbarat raporu: *İstanbul'un işgali ile beraber Veliahd Abdülmecid Efendi'nin Sarayı İngilizler tarafından muhasara edilmiş ve evrakına el konmuştur. Veliahd tarassut altındadır.*¹⁴¹

İngiliz istihbarat raporu: *Mustafa Kemal ve yandaşları, hükümet ulusçulara karşı intikam ya da düşmanlık gütmeyi takdirde, onunla anlaşmaya istekli olacaklardır.*¹⁴² Diğer bir deyişle, İstanbul ile Ankara arasında düşmanlığı körüklemek gerekmektedir.

24/25 Mart 1920. Andrew Ryan, Sadrazam Salih Hulûsî'yi (Kezrak) ziyaret etti. *Ryan'ın, "isyancı kuvvetlerin yani Kuva-yı Milliye'nin" faaliyetlerine karşı yapılacak saldırıları önlemekten Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu olduğunu ileri sürmesi üzerine Sadrazam Salih Paşa, hükûmete itaat etmediğinden faaliyetlerini onaylamadığını ifade ettiği Kuvâ-yı Milliye'nin kontrol edilemediğini dile getirdi. Ryan, Millî Hareket'in tanınmaması ile ilgili teklifi yerine getirmediğinden sorumluluğun yalnızca Osmanlı Hükümeti'ne ait olduğunu, Yüksek Komiserlerin ısrarlarına rağmen hükümetin buna uymadığını sert bir şekilde ifade etti. Sadrazam, Millî Hareket yanlılarının İngilizlere "saldırısını*

¹³⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomamız (1919-1920)*, 2023, s. 456.

¹³⁹ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 25, Vesika No: 651; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 66, dipnot 212. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

¹⁴⁰ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Eylül 1958, Sayı 25, Vesika No: 651. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

¹⁴¹ *TİTE*, 1056/17/64-1; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 116.

¹⁴² FO, 371/5166, E 3300/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, 2004, c. 2, s. 548, dipnot 119.

*önlemek" amacıyla Harbiye Nezâreti'nden yüksek rütbeli bir subayı 25 Mart 1920 tarihinde Lefke'ye gönderdi.*¹⁴³

25 Mart 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Yüzbaşı Forbes'in serbest bırakılması için Sadaret'e nota verdi:

Ekselansları,

[1]-Bana henüz ulaşan haberlere göre, Samsun'daki İngiliz Askerî Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'in Amasya'da tutuklandığını zât-ı âlînize bildirmekten şeref duyuyorum.

2-Bu tutuklamanın Sivas'taki ordu kumandanı ve Mustafa Kemal'in emri üzerine, Türk bölge kumandanı tarafından yapıldığı anlaşılmıştır.

3-Osmanlı ordusu subaylarının bu düşmanca hareketi, temsil etmekle şeref duyduğum hükûmete büyük bir hakaret teşkil etmektedir.

4-İngiltere Hükûmeti adına, bu subayın derhal serbest bırakılmasını ve istediği bir yere seyahat etmesinin kolaylaştırılmasını talep ediyorum.

Saygılar.

Yüksek Komiser S. J. de Robeck¹⁴⁴

Robeck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *İstanbul'un işgalinin sanılanın üstünde büyük bir başarı olduğunu; Türk ulusal akımını ortadan kaldırmamakla birlikte bu akıma büyük bir darbe indirdiğini* bildiriyor. Söz konusu darbeyi şöyle tefsir etmek gerektiği kanaatindeyiz. Harekat-ı Milliye'deki İslâmci, Turancı ve İngiliz aleyhtarı aktörler tutuklanmışlardır ve sürgün edileceklerdir. Zaten büsbütün yok edilemez hareketin İstanbul merkezinin defteri dürülmüş binaenaleyh milliyetçiler Mustafa Kemal'in liderlik ağışuna sevk edilmişlerdir. Sonyel'in de ifade etmek mecburiyetinde kaldığı üzere işgal ve tevkifat, *bu akıma yeniden hayat ve güç verdi ve daha sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi yönetiminin kuruluşunda büyük rol oynayacaktır.*¹⁴⁵

*İngiliz raporuna göre işgal sorumsuz telgrafçılar tarafından çok mübalağalı olarak bildirilmiştir.*¹⁴⁶

Bâb-ı Âlî Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Dairesi, Harbiye Nâzırı Fevzi'nin (Çakmak) İngiliz Yüzbaşı Forbes'in serbest bırakılması gerektiğine ilişkin muhtırasını Sivas'taki 3'üncü Kolordu Kumandanlığına telledi:

Sivas'da Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na

Samsun'daki İngiliz Kontrol Zâbiti Yüzbaşı Forbes'in tarafınızdan verilen emirle Amasya'da Fırka kumandanlığı tarafından tevkif edildiği İngiliz mümessil-i siyasîsi tarafından iş'âr ve mûmâileyhin hemen tahliyesiyle istediği mahalde ikâmetinin teshîli talep olunmaktadır.

Zâbitânın böyle bir hâle cür'eti cidden mücib-i teessürdür. Mûmâileyhin hemen istediği mahalde ikâmetde serbest bırakılmasının te'miniyle beraber memleketimizin âtîsi için pek hatar-nâk olan bu gibi vekâyi'-i müessife zuhûruna zinhâr meydan bırakılmaması ve bu bâbda izahât-ı lâzime i'tâsı matlûbdur.

¹⁴³ FO, 371/5045, E 2810, "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 25 Mart 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 374.

¹⁴⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 172-173.

¹⁴⁵ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 209. Sonyel, meselenin künhüne vakıf olamadığı için, bu hususda, Robeck'in "öngörüsüz"lüğüne yormuştur.

¹⁴⁶ FO, 371/5166, E 3253/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 506, dipnot 58.

25/3/[1]336 / [25 Mart 1920] Harbiye Nâzırı¹⁴⁷

26 Mart 1920 Cuma. İngiliz işgal kuvvetleri 26 Mart 1920 tarihinde Padişah'ın selamlık muhafızının silahlarını aldı.¹⁴⁸ Diğer bir deyişle Padişah otoritesi yine zedelendi.

Yıldız'daki Hamidiye Camii'nde selâmlık resmi sırasında Padişah Vahideddin, Harbiye Nâzırı Fevzi'yi (Çakmak) kabul etti ve ona talimat verdi: *Aman Anadolu ile irtibatı temin ediniz. Fevzi, cevaben, İrtibat müheyyadır. Ancak İngilizler mâni oluyorlar. Her bir telgrafımızı kontrole tâbi bulunduruyorlar. Fransızca yazmak lâzımgeliyor ve onları da imzalattırıyorlar. Şüphesiz biz her bir suhuleti gösteriyoruz. Ancak İngilizler tarafından duçar olduğumuz müşkülât bizi büyük bir tazyik içinde bulunduruyor. Padişah: Aman zinhar siz kabineden çekilmeyiniz ve Anadolu ile irtibat tesis ediniz.*¹⁴⁹

Müttefik fevkalâde komiserler, Sadrazam Salih Hulûsi'ye (Kezrak) müşterek nota verdiler: *Kuvayı Milliye harekâtının resmen red ve mahkûm edilmesi.*¹⁵⁰

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Derniere Heure* gazetesi, Britanya'nın sabık başvekili Liberal Fırka lideri Asquith'in Avam Kamarasına beyanatını neşretti: *Osmanlı Hükümeti savaştan önce sahip olduğu siyasi gücü icra etmemeli...Diğer yandan Sultan Asya'ya gönderilemez, çünkü böyle bir durumda Avrupa'nın kontrolü elden çıkar. Sultan İstanbul'da kalmak zorunda ve Roma'daki papayla aynı bağlamda dini gücünü icra etmeli. Milletler Cemiyeti'ndeki Büyük Güçler İstanbul'daki siyasi gücü ifa etmekle yükümlüler. Eğer Çanakkale ve İstanbul Boğazı milletlerarası hale gelir ve tarafsızlaştırılırsa, Sultan'ın İstanbul'daki mevcudiyeti bir tehlike arz etmez. Ermeni sorununun acil olarak düzenlenmesi gerekiyor.*¹⁵¹ Başka bir deyişle, Asquith, Padişah'ın Anadolu'ya intikalle Harekat-ı Milliyenin başına geçmesinin engellenmesini ve dahi Hilafetin Vatikanlaştırılmasını istiyor.

ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal, Erzurum'daki ARMHC-HT azası ve 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi. Parasızlıktan şikâyet ediyor: *Bugün Gebzenin Kuşçu mevkiinden hareket eden Trabzon meb'usu Hüsrev [Gerede] Beyden şifre ile malûmat hülâsasına nazaran İstanbuldan bir çok münevveran ve zabitan Anadoluya hareket ediyor. [Sabataycı] Ahmet Emin [Yalman], Yunus Nadi, Celâl Nuri [İleri], Ahmet Ferit [Tek], Rıza [Nur], Nuri Beylerin firarları..... edilmiştir. Veliahd hazretlerinin de Anadoluya geçmek istediği anlaşılmıştır. İstanbuldan Gebzeye kadar menzil yolu tanzim edilmiştir. Daha şark aksamında köylü vesaitinden istifade için mühimce bir*

¹⁴⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 70. Harbiye Nâzırı Fevzi, 3'üncü Kolordu'ya melzum talimatın işaret edildiği hakkında Sadareti 26 Mart'ta bilgilendirecektir. "Huzur-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye: Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir. İngiliz Mümessil-i Siyasîliği'nden zât-ı fahîmânelerine verilip âcizlerine havale buyurulan nota üzerine Sivas'daki Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na yazılan telgrafnâme suretinin merbût bulunduğu ma'rûzdur. Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. 26 Mart sene 1336 / [26 Mart 1920] Harbiye Nâzırı Fevzi."

¹⁴⁸ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 343.

¹⁴⁹ T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 27 Nisan 1336, Cild 1, s. 91. Fevzi, TBMM'deki izahatına şöyle devam ediyor: "Bendeniz bu ferman üzerine yaverimi göndermek hususuna teşebbüs ettiğim gibi Kabine de bâzı zevatın gönderilmesine teşebbüs etti. İngilizler muvafakat ettiler, icabeden zevatın gönderildiğini ve bir taraftan da bâzı kolordularla irtibatımızı arz ettiğim vakit fevkalâde memnun oldular ve bu suretle meselenin hüsnü suretle hallolunacağı ve İstanbul işgalinden İngilizlerin beklediği gayenin artık kaybolmak üzere bulunduğu hiss olunuyordu. Biz de memnun idik. Bu sırada efendiler; bendeniz üzerine vâkı olan tazyikat ref olundu. Çünkü samîmiyetle İngilizlere diyordum ki; tehdit ile bir şey yapamazsınız, tatmin ediniz. [...]"

¹⁵⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 153.

¹⁵¹ Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 136. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

*paraya ihtiyaç vardır. Parasızlık bu babda müşkülât ihdas ediyor. Bu malûmat sureti mahremaneden arz edilmiştir.*¹⁵²

Mustafa Kemal, Rawlinson meselesine dair Kâzım Karabekir'e cevabî şifreli acele telgraf gönderdi. Anlaşıldığına göre Alfred Rawlinson ile Hüseyin Rauf (Orbay), İngilizler ile Heyet-i Temsiliye arasında itilaf köprüsü olabileceklerdir:

Rawlinson'un maksad-ı hizmetine inanmak istiyoruz. Ancak mûmâ-ileyhin bu hizmet için ne Ankara'ya gelmesine ve ne de Batum üzerinden Londra'ya gitmesine lüzûm yoktur. Tevkîf edilen arkadaşlarımız i'âde edilmedikçe elimizdeki İngiliz zâbitlerini bırakmak tabîî câiz değildir. İstanbul'daki birtakım kıymetsiz eşhâsın iğfâliyle milletimizin za'îf ve azimsiz olduğu zehâbına düşerek irtikâb-ı hatâ eden İngilizlerin tashîh-i siyâset etmeleri lüzûmunu ve İstanbul, İzmir, Kilikya ve havâlsinin derhâl tahliyesiyle hüsn-i münâsebâta girişebileceğimizi mensûb olduğu hükûmetin ricâline anlatmak Erzurum'dan yazmak sûretiyle de kâbildir. Taraf-ı âlîlerinden kontrol edilecek bir mektûbu Trabzon üzerinden İstanbul'a veya Londra'ya göndermeye müsâ'ade olunabilir. İngilizler cidden bizimle i'tilâf etmek isterlerse bu münâsebete Rauf Bey'i me'mûr edebileceklerini de mektûbuna dercedebilir. Tensîb buyuruluyorsa bu esâs dâiresinde kendisine cevâb i'tâ ve hüsn-i muhâfazasına devâm buyurulmasını ricâ eyleriz efendim.¹⁵³

Fevkalâde bir zabıtname kaleme alındı. Mustafa Kemal'in 25 Mart tarihli telgrafından¹⁵⁴ anlaşıldığına göre Serfiçeli Yüzbaşı Cemal Ankara'ya muvasalat etti ve Mustafa Kemal'le görüştü. Zabıtnamede belirtildiğine göre Yüzbaşı Cemal İstanbul'da John Godolphin Bennett ile görüşmüştür. İngiliz Askerî İstihbaratı; Mustafa Kemal'in İttihadçı, Bolşevik ve İttihad-ı İslâmîci olup olmadığını teyid etmiş, akabinde 16 Mart hamlesi icra edilmiştir. Dahası, Cemal'in ifadesine göre Kuvâ-yı Milliye'nin teşekkülünde İngilizlerin yardımı vaki ve belirleyicidir. Mustafa Kemal'le gizli görüşmeler yapması üzere Erzurum'a gönderilen "Miralay" Rawlinson, Mustafa Kemal'i Londra'ya mütemadiyen medhetmektedir. Yüzbaşı Serfiçeli Cemal:

Dersâadet'e bazı işlerimi görmek üzere gitmişdim. Orada eski arkadaşlarımızdan ve el-yevm İngilizlerin âmâline hizmet eder Tahsin Bey nâmındaki zâtı gördüm. Kendisiyle icrâ edilen muhâverede; Kuvâ-yı Milliye'nin harekâtını ve maksadının ne kadar meşrû' olduğunu, husûsîyle Mustafa Kemal Paşa'nın karakterini zât-ı âlîleri tamamen bilmezsiniz. Çünkü sizin eski dostlarınız yani Hürriyet ve İ'tilâfçılar bu ahvâli gerek size ve gerekse İngilizlere o şekilde tasvîr etmişlerdir ki, Kuvâ-yı Milliyeci demek ittihadçı zihniyeti dâimâ kargaşalıktan hoşlanır, Bolşevikliğin memlekete gelmesini arzu eder ve bilmem neredeki Müslümânları kendi hâkimiyet-i siyâsiyesi altına almak, daha birtakım dolaplarla memleketi soymak emelindedir diyor. "İşte birâder bunlar kâmilan yalan ve tezvîrâtdir. Husûsîyle İ'tilâfçılar, İngilizlere öyle bir kanâ'at bahşetmişlerdir ki, kendileriyle ancak bunlar yani İ'tilâfçılar dost olabilir. Yoksa Kuvâ-yı Milliyeciler dâimâ bu devleti, İngilizleri hırpalamak arzusundadır." Tahsin Bey cevâben dedi ki; "Birâder sizde dahi kabahat çoktur. Ben dâimâ İngilizlerle görüşürdüm ve ben bu adamlara cidden Arnavutluk'a birçok hizmetler icrâ etdirdim. Siz dahi kendilerine sokulunuz. Görüşünüz. Maksadınızı sarîh söyleyiniz. Öyle zannederim ki belki lehinizde bir hareket müşâhedesi imkânı olur." Bendeniz her ne kadar İngilizlerin bizim hakkımızda muhabbet perverde etdiklerine kâ'il değilsem de temâs etmek netîcesinde belki maksadlarını kısmen keşif mümkün olur diye temâsa muvâfakat ve işgâl vukû'undan bir gün evvel İngiliz dâiresine giderek Yüzbaşı Benet [Bennett] nâmında bir zât ile görüşürdüm. Bittabi' gündüzden Tahsin Bey benim şahsımı Benet'e nakletmiş olacaktır. Yüzbaşı Benet İngiliz Erkân-ı Harbiye Dâiresinin ikinci şu'besinde ve Şark işleriyle meşgûl olur bir zât olub dâimâ Erkân-ı Harbiye Re'isinden emir

¹⁵² Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 577. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir.

¹⁵³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 454. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

¹⁵⁴ "Şifre Gâyet müsta'celdir. Mutasarrıf Fatin Bey'e: Manastırlı Yüzbaşı Cemal Bey İstanbul'dan benimle görüşmek üzere Eskişehir'e gelmiştir. Kendisini bulub *[belgenin bu kısmı hasarlıdır]* buraya ilk vâsita ile i'zâm buyurulmasını ve hareketi te'ahhur ederse mühim noktaların şifrenizle kısım kısım bildirmesi lüzûmunun tebliği ve keyfiyetin inbâ buyurulması mercûdur. 25/3/[13]36 Hey'et-i Temsiliye nâmına Mustafa Kemal" T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 457.

telakkî eder ve Londra ile doğrudan doğruya Şark'a âid mes'elelerde muhâberâta salâhiyetdâr olduğunu Tahsin Bey ilâveten söyledi. Kendisi Türkçe okur yazar ve tekellüme mutavassıt derecede kâdirdir. Zeki bir adam olub gençdir. Bendenizle görüşdüğünde, şahsıma çok ehemmiyet verdi. Bu ehemmiyeti takviye ve şahsımın kıymetini arttırmak için [1]323 senesinden beri dâimâ komiteci işleriyle meşgûl olduğumu, Türkiye'de zuhûra gelen inkılâbların bir tarihçesini icmâl etdim. Kuvâ-yı Milliye'nin nasıl doğduğunu münhasıran anlattım. Mustafa Kemal Paşa sınıf arkadaşım olub karakterini pek güzel bildiğimi söyledim. "Bu noktayı biraz tafsîl ediniz" dediler. "Ne gibi" dedim. "Paşa yani Kuvâ-yı Milliye ittihâdci demek midir, Asya'da Bolşevikliğe istinâd eder mi, ittihâd-ı İslâm âmâlîni ta'kîb eder mi?" Cevâben, "İttihâdci zihniyetini kat'iyen kabûl etmez, her partiden içimizde adamlar vardır. Hatta Kuvâ-yı Milliye bidâyet-i teşekkülünde İngilizler ve Ferid Paşa'nın yardımıyla meydana çıkmıştır." "Burasını anlayamadım ne gibi" dedi. "Yani İzmir işgâlinde vukû'a gelen fecâyî memleketi intibâha da'vet etdi. Hatta o esnâda Ferid Paşa yazdığı bir emirde 'Teşekkül edecek gönüllü ordularda ben dahi bir nefer gibi hizmet göreceğim' dedi ve Tekfurdağı'ndaki kolordumuzun merkezinin Bandırma'ya nakli ve İngilizlerin bu hâlde muvâfakatı bizi takviye etdi ve Kuvâ-yı Milliye bu sûretle kuvvet bularak vücûd buldu. Anadolu-yı Şarkî'de Ermeniler dahi bir emr-i vâkî' ihdâs edecek diye korkarak Mustafa Kemal Paşa dahi Erzurum civârında harekete geldi. Bilâhare bizim anlayamadığımız ve belki sizce ma'lûm bazı sebeplerden dolayı Ferid Paşa bu hareketden rücû' etdi. Biz daha serbest çalışmak için hükûmeti devirerek hakâyıkı Pâdişâh'a ve siz dostlarımıza bütün çıplaklığıyla anlatalım diye Ferid Paşa Hükûmetini ma'lûm tarzda devirdik. Fakat bendeniz öyle zannediyorum ki Ferid Paşa ve yârânı 'İngilizleri bizden başka sevecek yoktur, Kuvâ-yı Milliyeciler İttihâdcıların bozması, Bolşeviklerden, Almanya'dan para alır, ittihâd-ı İslâm âmâlîni ta'kîb eder. Bunlar sizin için tehlikeli' diyorlar. Onun için zât-ı âlîleri dahi bendenize 'Paşa'da bu hareketler var mıdır' diye suâl ediyorsunuz. Sizi te'mîn ederim ve siz de elbette takdîr edersiniz ki bu memleketde Ferid Paşa'nın, Alemdârcıların peşinden kimse gitmez. Bunlar İstanbul'da bir kuvvet gibi duruyorlar. Esbâbı sizce ma'lûmdur. Fakat milliyetperverler bu husûsda neler vücûda getirdiklerini ve nelere kudretyâb olduklarını siz lâzımdır ki takdîr edersiniz. Bizler İngilizlerin Asya'daki menâfî'lerini takdîr etmez değiliz. Bu maksada iki yol ile gidilir ya bizi parçalayarak maksada vâsıl olursunuz veyahud bizim istediklerimizi bize verirsiniz. Bizi parçalayarak gitmek için Hürriyet ve 'İtilâf'ın ifsâdâtına kapılarak bu hareketi yapacaksınız. Bittabi' bu hâl hem birçok kanın dökülmesine sebep olacak ve hem de âlem-i İslâm'da husûle gelen intibâh dolayısıyla çok mutazzarır olacaksınız. Bu hareket belki müttetikleriniz ile bile aranızı açacaktır. Vücûda gelen Hürriyet ve 'İtilâf'ın başlı başına bu hareketi yapması imkânı yoktur. Çünkü kimseleri olmadığını siz dahi teslîm edersiniz. Fakat ikinci şık yani bizim istediğimizi bize verirsiniz -Arzularımız kongrede beyân edilmiştir dedim- hem bizi ve hem de âlem-i İslâm'ı minnetdâr edeceksiniz ve müttetiklerinizin dahi sesi yükselmeyecek, maksadınız husûl bulacaktır." Cevâben dedi ki, "Biz Paşa'ya bir mîralay gönderdik. Belki bilirsiniz. Bu zât dahi Paşa'yı çok medhediyor. Şübhesiz biz Alemdârcıları sevmiyoruz. Onların fikirlerini çok iyi biliyorum. Paşa ile mutâbık kalmak her hâlde istiyoruz. Fakat bilirsiniz ki böyle şeylere burada siyâsî mümessiller karışır. Ma'a-mâfih Erkân-ı Harb Re'îsi Bey'e anlatayım. Yine sizinle yarın akşam görüşürüz. Paşa hakkında verdiği izâhâtdan çok memnûn oldum. Bunları Londra'ya not edeceğim." Bittabi' bu cevâb kendisinde bir ta'lîmât olmadığına delâlet eder. Ben de teşekkür ederek yanından ayrıldım. Ferdâsı günü İstanbul işgâli vukû'a geldi. İşgâl keyfiyetini şifâhen arz etdim.

O günü Yüzbaşı Benet randevusuna gelmedi. Ben de artık iş işten geçmişdir zannına düşerek Tahsin Bey'e vedâ' etdim. İki gün sonra Tahsin Bey tekraren bendenizi aradı, buldu. "Sizi Yüzbaşı Benet istiyor. O akşam gelemediğinden pek müte'essirdir. Çünkü ahvâl dolayısıyla vazîfesi çokmuş" dedi. "Sizden ma'zeret talep edecektir." O gün yine bermu'tâd saat yedide mûmâ-ileyhin hânesine Tahsin Bey ile gitdik. Bu akşam Benet pek telaşlı ve daha iltifâtkâr ve hatta bir masa bile düzmüşdü. Tahsin Bey "Sizi yalnız bırakalım. Belki mufassal görüşürsünüz" dedi. Onlar yemeğe, biz de işrete oturduk. Benet dâimâ Paşa'dan bahsediyor ve Paşa'nın sükûnetperver olduğunu, bu işgâl hareketini gâyet müte'enniyâne kabûl ettiğini, hatta Cafer Tayyar Bey'e i'tidâl tavsiye ettiğini söyledi. Cevâben dedim ki "Her hâlde Anadolu ahvâli karışacaktır. Çünkü Paşa arkadaşlarının tevkîfini, Millet Meclisine bu kadar hakaret yapılmasını, husûsıyla kendisinin resmen şakî gösterilmesini hazmetmeyecektir. Ben zannediyorum ki kuvvet toplamakla meşgûldür. İstanbul işgâline ne lüzûm vardı?" dedim. Cevâben: "Zannedirim ki sulh konferansına Londra'da te'sîr etdiler. Bittabi' zarûrî böyle bir karar ittihâz edildi. Çünkü Anadolu'daki Hristiyanlar belki katliâma uğrar diye burasını rehîne gibi aldılar. Siz nasıl zannediyorsunuz?" dedi. Dediğin[iz] ve belki Almanya'nın ahîren aldığı şekle [ve] ma'nâlî güldüm. Çünkü Benet biraz evvel İstanbul işgâl edilirse kat'iyen kan dökülmeyecektir diye bendenize laf arasında söylemişdi. Velhâsıl Benet memnûn idi. Çünkü kendi nokta-i nazarlarına göre İstanbul'a vaz'-ı yed etmişlerdi. Ellerini

oğuşdurarak “Yalnız bir mes'ele vardır. Korkarım ki Anadolu'da bizim kuvvetlerle sizinkiler çarpışacak ve bir defa araya kan girerse iş işden geçecektir. Haber aldığıma göre Eskişehir'de bizim kuvvetleri keseceklermiş.” “Bunu zannetmem” dedim “Çünkü sizin kuvvetlerinizi imhâ etmeyi bizler de düşünmeyiz. Fakat belki bir galeyân onları silâhlarından tecrîd etmek istedi. Onlar da silâhlarını vermediler ve bir vak'a oldu. Esâsen Anadolu'ya kaçmak için can attığımdan beni serbest bırakırsanız her hâlde Anadolu'daki kuvvetlerin hayâtları taht-ı emniyete girer. Çünkü Paşa İstanbul ahvâlinde haberdâr değildir. Hem sizinle temâsımı ve hem de pek mübâlağakârâne akseden ahvâli kendisine anlatırım. Her ne kadar buradan telgraf yazılırsa Paşa bu telgrafların sizin sansürünüze tâbî olduğunu pek güzel bilir.” “Onun için i'timâdâtımız pek güzel” dedi “Bizim maksadımız Anadolu'daki kuvvetleri Dersâdet'e toplamak ve Kuvâ-yı Milliye ile bir temâs husûle gelmeyi kan dökülmesine meydan vermemektir. Şimdi Erkân-ı Harb Re'îsine gideceğim. Size ve refkiniz Emin Bey'e bir vesîka alırım. Yarın hareket edersiniz” dedi. Bir saat sonra vesîkayı alıp avdet etdim. Ferdâsı günü Bahri Bey'den ve arkadaşlardan topladığım ma'lûmâtı şifâhen arz etdim.

Hülâsa: [1] İngilizler Bolşevikliği, ittihâd-ı İslâm âmâlini alkışlıyoruz ve bu kuvvetlere istinâd ederek mutâlebât dermeyân ediyoruz zehâbındadırlar.

2) Düvel-i İ'tilâfiye'nin arasını açmak sûretiyle bizi ithâm ediyorlar.

3) Pâdişâh kuvvetine bi'l-istinâd ve Hürriyet ve İ'tilâf Partisi'ni ele alarak memlekete hâkim olmak arzusundadırlar.

4) Gâye-i emelleri İstanbul'u almak ve bütün Asya entrikalarını buradan idâre etmek istiyorlar.

Bendeniz Benet'in umûmî muhâveresinden bunları istintâc etdim. Birinci, ikinci maddeler kâbil-i tezkîbdir. 3'üncü maddenin tatbîkâtında imkân olmadığını isbât mümkündür. Çünkü onlar kısmen buna kâni'dirler. Fakat dördüncü madde en ruhîsudur. Ma'amâfih bugün için İngilizler bu maddeyi entrika veya kuvvet veya suver-i sâire ile yapabilirler. Fakat bunun ne kadar azîm müşkilâtı dâî ve Avrupa'da yapacağı ihtilâtâtı kendilerine sarâhaten gösterir ve milliyetperverler ile anlaşmak için fedâkârlık yapmak lüzümü olmadığını ve bizimle anlaşılırsa âlem-i İslâm'ı kazanacaklarını ve Bolşevikliği bu sûretle âlem-i İslâm nazarında cürüteceğimize de kâni olmalıdırlar. Bittabî bendeniz diplomat değilim fakat birçok husûsât daha açılabilir. Velhâsıl İngilizlerle menâfi'imiz yalnız te'lîf edilir kanâ'atiyle bunları yazdım. Bununla beraber Pâdişâh İngilizlerin elinde mühim bir kuvvetirse bu çârenin halli bulunulursa İngilizlerin bize meyilleri yarı yarıya artar. Binâenaleyh Pâdişâh'a İngilizlerin dahi pek i'timâdları yoktur. Kendisinin hiçbir karakteri olmadığı ve şâyân-ı i'timâd değildir diyorlar. Olabilir ki bendenizi iskandil için böyle bir şey dahi söyleyebilirler.¹⁵⁵

Mustafa Kemal, Serfiçeli Cemal'le yapmış olduğu mülakat hakkında 61'inci Fırka Kumandanı Kâzım'a (Özalp), Refet'e (Bele) ve 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e bilgilendirici telgraf gönderdi: *Tehcîrden müttehem iken berâ'et kazanan Eskişehir'de Jandarma Yüzbaşısı Serfiçeli Cemal Bey nâmında bir zât vardır. Bizim sınıfdandır. Son günlerde Dersâdet'de idi. Mûmâ-ileyh İstanbul'da İngilizlere hizmet eden, kendisinin sâbık rûfekâsından Arnavud Tahsin Bey nâmında biri vâsıtasıyla İngiliz karârgâhında ikinci şu'beye mensûb ve Şark işlerine me'mûr Benet [John Godolphin Bennett] nâmında bir yüzbaşı ile görüşmüş ve aramızda kan dökülmemesini te'mîn için bizimle görüşmek üzere İngiliz vesîkasıyla buraya gönderilmişdir. Verdiği ma'lûmâta nazaran İstanbul işgâli netîcesinde hiçbir kan dökülmeyeceği Londra'ya bâ-rapor te'mîn edildikten sonra işgâl kararı verilmiştir. İngiliz kıta'âtının Anadolu'dan kâmilen Dersâdet'e celbolunacaklarını te'mîn etmişdi ki İngilizlerin ahîren Lefke Köprüsü'nü ve İstasyonu'nu da tahrîb ederek şimâle ric'at ettiklerine nazaran Cemal Bey'in ifâdâtının vakâyi'i te'eyyüd etmekte bulunduğunu arz eyleriz.¹⁵⁶*

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *El Sol* nam gazeteler yazıyorlar:

¹⁵⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 457-460. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

¹⁵⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 460-461.

25 Mart'ta bazı milliyetçi mebusların müttefik polisleri tarafından tutuklanmasının ardından Osmanlı Mebusan Meclisi, tutuklamaların protesto edilmesine ilişkin bir önergeyi oynamış, parlamenter dokunulmazlığın ihlal edilmesi karşısında Meclis'in bir daha toplanmamasına ve Fransa, İngiltere ve Amerika'ya parlamenterlerin tutuklanmasına karşı bir protesto gönderilmesine karar vermiştir. Konuyla ilgili haberde, bu protestoya imza atan mebusların çoğunun Anadolu'ya giderek Mustafa Kemal'e katılmalarının beklendiği, Mustafa Kemal'in bir duyuru yayınlarak halkı sükûnete ve akliselime davet ederek gayrimüslimlere karşı herhangi bir düşmanca harekete girişmemelerini tavsiye ettiği bildirilmiştir. Haberde ayrıca, milliyetçilerin aldıkları haraçlar nedeniyle Bursa'da ve Batı Anadolu'da anti-milliyetçi hareketin yayıldığı, milliyetçilere karşı halkın silahlanarak bir kısım milliyetçi kuvvetleri yok ettikleri, İstanbul Hükümetinin halen görevine devam ettiği ancak Sultan'ın defalarca Sadrazamı çağırmasının bir hükümet değişikliğinin yaklaştığı şeklinde yorumlandığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, barış antlaşmasını mevcut hükümetin imzalamasına kesin gözüyle bakıldığı yorumu da yapılmıştır.¹⁵⁷

27 Mart 1920. İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *İşgal kararının saat 09.40'ta tebliğ edildiğinde Sadrazam şaşkındı. Sultan ise işgalden dolayı üzüntüsünü dile getirirken her zaman Müttefik temsilcileri ile birlikte çalışma dileklerini ilettiler. Başkentte ileri gelen Milliyetçilerin tutuklanması için harekete geçildi. Aralarında Harbiye eski Nazırı Cemal [Mersinli] Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye eski Reisi Cevad [Çobanlı] Paşa, Albay Galatalı Şevket Bey, Erzurum ve Şam eski Valisi Hasan Tahsin [Uzer] Bey, Meclis-i Ayan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa ve Hilâ-i Ahmer Reisi Dr. Esad [Işık] Paşa, gazetecilerden Velid Ebuziya, Celal Nuri [İleri] ve Süleyman Nazif Beylerin de bulunduğu çok sayıda şahıs tutuklandı. Millî Mücadele taraftarlarına yönelik operasyonu sürdüren Müttefikler, sivil ve asker çok sayıda şahsı göz altına aldılar. Bunun ardından İngilizler, Findıklı'daki Meclis-i Mebusan binası kapısına dayanarak mebuslardan Rauf (Orbay), Kara Vasıf [Karakol], Numan Usta, Faik [Kaltakkıran] Bey ve Şeref [Aykut] Bey'i tutuklayacaklarını bildirdiler. İngilizlerden bu karara dair bir tutanak alan mebuslar teslim oldular ve Malta adasına sürüldüler.*¹⁵⁸

İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserleri Sadrazam Ali Rıza'ya nota vererek, Londra Sulh Konferansı Yüksek Konseyinin mukarreratı mucibince *Mustafa Kemal'in ve millî hareketin öteki liderlerinin açıkça red ve inkâr edilmesini* musırrane istediler.¹⁵⁹

Erzurum'daki ARMHC-HT azası 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Bakü'deki Halil'e (Kut) ve Nuri'ye (Killigil) teslim edilmesi üzere, iki farklı tarikle, mektub gönderdi. Para istiyor: *İstanbul, İngilizlerin tamamile işgali resmî ve idarelerine girdikten sonra artık payitaht ile Anadolunun revabiti idariyesi uzun müddet ayrı kalacak ve Anadolu kendi kendini idareye mecbur bulunacaktır. Anadolu yeni bir Millet Meclisini sür'atle Ankaraya toplamaktadır. Maahaza evvelce memleketimizin şerait ve ihtiyacı iktisadiyesini bildirmiştim. Haricî devletlerden hiç birisile ne istikraz ve ne de muavenet imkân ve ihtimâlî şimdilik yoktur. Bizim için en seri ve müessir çarei muavenet, evvel be evvel Azerbaycan hükümet ve milletinden olacaktır. Vekayii umumiyeyi cihan daha ziyade inkişaf edinceye ve Bolşeviklerle olacak teması neticesinde memleketimizin iktisadiyatı daha vasi ve emniyetli bir şekle sokuluncaya kadar işbu Azerbaycanın kıymetli muaveneti seriasını ve bunun idamesini temin ne zamana kadar ilk taksitin ne vasıta ile isal olunacağına iş'ar buyurulmasını rica eylerim.*¹⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa, 27 Mart 1920 tarihinde Osmanlı Bankası Balıkesir Şubesi'ne kendi izni olmadan İstanbul veya başka bir yere para gönderilmemesi hakkında talimat verdi. İtilâf Devletleri derhal

¹⁵⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 154. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

¹⁵⁸ FO, 406/43, No. 146; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 78.

¹⁵⁹ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 51.

¹⁶⁰ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 576-577. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Karabekir'in tahliline nazaran, İngilizlerin İstanbul'u işgali, esasen, hükümet merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması için yapılmıştır. Ki bu, Rawlinson'un Aralık 1919'daki telkinatına muvafık işdir.

*müşterek bir nota hazırlayarak olayı protesto ettiler ve Osmanlı Hükûmeti'nden bu tür hareketlere mani olmasını istediler.*¹⁶¹

Böylece, İstanbul'un İtilaf birliklerince resmen işgali, daha önce yeni bir egemenlik kurma konusunda açıkça konuşmayı göze alamayan ulusal burjuvazinin eline devlet egemenliğinin geçişini hızlandırmış oldu.¹⁶²

28 Mart 1920. *12 gündür Erzurum'da tutuklu olan Rawlinson Trabzon'a gönderildi.*¹⁶³

Salih Hulûsi (Kezrak) Kabinesi, Müttefik fevkalâde komiserlere cevabî nota ve taslak tezkere tevdi etti. Tezkere taslağında Harekat-ı Milliyenin *nasıl ortaya çıktığından bahsedilirken İzmir ve çevresinin işgali ile birlikte yaşanan trajik olaylardan sonra Müslümanların meşru haklarını, hayat ve onurlarını müdafaa etmek üzere harekete geçtikleri izah ediliyor. Bununla beraber hiçbir resmî ya da özel vazifesi olmayan Mustafa Kemal Paşa'nın aşırı hareketlerde bulunduğu, bazı Millî Hareket liderlerinin de aynı şekilde devlete zarar verdikleri ve bu hareketlerin Osmanlı Hükûmeti tarafından tasvip edilmediği nota da yer alıyor.*¹⁶⁴

29 Mart 1920. İstanbul Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 299 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *Ankara'da bir Millî Meclis toplanacağı ve seçimlerin, Müdafaa-i Millîye komitesinin gözetimi altında yapılacağı* istihbaratını bildiriyor.¹⁶⁵ *İstanbul Mebusan Meclisinin Anadolu'ya geçen üyelerinin de Ankara'da toplanması beklenen millî meclise iltihak edeceklerini haber veren bu mahrem telgrafa, Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi W. S. Edmonds, ilerleyen günlerde şu derkenarı yazacaktır: Mustafa Kemal Anadolu'da yeni bir Parlamento kurarsa, bundan hiç üzüntü duymamalıyız.*¹⁶⁶

Müttefik fevkalâde komiserler, Bâb-ı Âlî'ye müşterek nota verdiler. *Mustafa Kemal Paşa ve diğer Millî Hareket liderlerinin meşru hükûmetin emirlerini yerine getirmediklerini ve hükûmetin amaçları dışında faaliyette bulduklarını açıklaması ve onları tanımadığını açıkça ilân etmesi* isteniyor.¹⁶⁷

Sadrazam Salih Hulûsi (Kezrak), Müttefik fevkalâde komiserlere 26 Mart tarihli notaya cevabî nota tevdi etti: *Kuva-yı Milliye, meşru hakların müdafaaasıdır.*¹⁶⁸

İstanbul'daki Fransız Donanması Kumandanı Koramiral Ferdinand de Bon, Fransız Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi: *İngilizlerin tutukladıkları çoğu kimselerin açıkça Fransız sever kişiler olmaları dikkati çekiyor.*¹⁶⁹

Sivas'daki ARMHC-HT azası 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu), Ankara'daki ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi. *Kimi subaylar İstanbul'dan gelen yolcu ve gazetelerden, işgalin ikinci günü işgal edilen binaların tamamen tahliye edildiğini, Salih Paşa kabinesinin işbaşında olduğunu, Âyan Meclisi'nin toplantılarını sürdürdüğünü, son cuma selamlığında Harbiye ve Bahriye nazırlarının hazır bulduklarını, törenin her zamanki gibi yapıldığını öğrenmişler. İstanbul'da*

¹⁶¹ FO, 371/5241, E 3659; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 372. Aynı Britanya, hakimiyeti altındaki topraklardan Mustafa Kemal'in banka hesabına gönderilen sterlinleri ise engellemeyecek. Ne kadar enteresan.

¹⁶² A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 118.

¹⁶³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 575.

¹⁶⁴ FO, 406/43; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 377.

¹⁶⁵ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. CXXV.

¹⁶⁶ FO/5045/E 2488; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 214. İktibasdaki *vurgu* tarafımıza aittir.

¹⁶⁷ FO, 406/43; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 377.

¹⁶⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 153.

¹⁶⁹ *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 144, p. 70-76; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 596, dipnot 196.

bir kabine varken onun bilgisi dışında yapılan şeyler nedir, deyip Padişah aleyhindeki emirlere uymayacaklarını söylüyorlarmış. Nizamiye birliklerinde şimdiden firarlar başladı, parasızlık sürdükçe ve İstanbul'da hükümet buldukça subaylara bile güvenilemeyecektir. Kuva-yı Milliye para kuvvetiyle durduğundan ve "bütün ahaliye maaş verilemeyeceği" açık olduğundan İngiliz subaylarının hapsi yüzünden harp çıktığı takdirde, ikinci gün hiçbir kuvvet kalmayacaktır.¹⁷⁰

30 Mart 1920. Dahiliye Nâzırı Ebubekir Hâzım (Tepeyran), Vahideddin Hân'a arz etti: *Ferit Paşa iktidara gelirse emriniz Üsküdar'dan öteye geçmez.*¹⁷¹

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *M. Kemal Damat Ferit Hükümetini tanımayacağı zannedilmektedir. M. Kemal ve arkadaşları, Ziraat Bankası'nın bütün şubelerindeki paralara el koydu. Amasya'daki Albay Forbes de M. Kemal'in emri ile tutuklandı. Türklerin silâh ve cephaneyi Samsun ve Trabzon kıyılarından taşıdıkları anlaşıldı.*¹⁷²

Mart 1920. Mustafa Kemal, Bursa'da münteşir *Millet Yolu* gazetesinde beyanname neşretti. Anzavuroğlu Ahmed'in güya Yunanla işbirliği yaptığını iddia ediyor:

İstanbul'un işgalini takip eden günlerde Bursa'da Millet Yolu gazetesinde yayınlanan beyannamesinde, Mustafa Kemal Paşa, Halife'nin ikametgâhı ve devletin başkentinin İtilaf Devletleri tarafından tamamen hak ve adalete aykırı bir şekilde işgal edildiğini, Türk milletinin tarihinin diğer sayfalarında görülmemiş bir şekilde aşağılandığını ve saldırıya uğradığını vurgulayarak bunu takip eden dönemde milletin bağımsızlığını korumak ve Halife'nin haklarını savunmak için yüce bir ruhla hareket ettiğini, bunu yok etmek isteyen düşmanların ülke içinde entrika tohumları ekmeye başladıklarını, İtilâf Devletlerinin emellerine ulaşmak amacıyla İstanbul'da Damat Ferid'i iktidara getirdiklerini*, Biga ve Gönen de entrikalar çevirmesi için Anzavur'u teşvik ettiklerini izah etti. Mustafa Kemal Paşa, Yunanlılar tarafından Aydın önlerinde başlatılan saldırının püskürtüldüğünü ve güvenliğin sağlandığını, Kilikya'da işgal kuvvetlerinin Urfa'yı boşalttıklarını, Anzavur tarafından yapılan hareketin Yunanlılara yardım etmek için plânlandığını ifade ederek suçluların adalet tarafından en kısa zamanda cezalandırılacaklarını ilân etti. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, Bursa ve çevresindeki millî kuvvetlerden Bekir Sami [Günsav] Bey'in sorumlu olduğunu ona sınırsız ve olağanüstü yetki verildiğini beyan etti.¹⁷³

Halbuki Mustafa Kemal, Yunan işgal kuvvetleriyle gizli temaslar yürütüb, harb halinin geçici olduğunu, Yunanistan ile Türkiye arasında dostluk tesis edileceğini Yunanlara temin ediyordu.¹⁷⁴ Anzavuroğlu Ahmed ise örneğin 28 Ekim 1919'da Padişah Vahideddin'e tezkere göndermiş ve Redd-i İlhak Hey'et-i Milliyesi ile Mustafa Kemal'in *maksadları devleti parçalamak, Hilâfet'in ve Hânedân-ı Saltanat'ın hukuk-ı hâkimiyetini yok etmek, Hilâfet makamına bağlı bulunan Âlem-i İslâm'a bir darbe indirmektir* ikazında bulunmuştu.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 574.

¹⁷¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 459.

¹⁷² Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 626.

* Damad Ferid'in işgalcilerle işbirliği yaptığını iddia eden Mustafa Kemal, ne kadar ironiktir ki Damad Ferid'in hükümetten düşürülmesi için İngilizlere Ağustos-Eylül 1920'de işbirliği teklif edecektir: *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Vol. XIII, p. 135-137.

¹⁷³ FO, 371/5048, E 5059, "Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da Millet Yolu'nda Yayınlanan Beyannamesi"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 371-372.

¹⁷⁴ 19 Ekim 1937'de Reisicumhur Kemal Atatürk'ten Yunan Başvekil Ioannis Metaksas'a: "[...] ayrı ayrı saflarda bulunduğumuz zamanlarda dahi; fırsat zuhur ettikçe temas ettiğim zabitlerinize, bu ayrılığın geçici olduğunu [...] dostluğun teessüs edeceğini [...] söylemişimdir." Bilâl N. Şimşir, *Atatürk Dönemi -İncelemeler-*, 2016, s. 223.

¹⁷⁵ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 156.

1 Nisan 1920. Mustafa Kemal'in Sivas'da münteşir *Îrâde-i Milliye* gazetesi, İngiliz istihbaratı tarafından üretilmiş 12 Eylül 1919 tarihli İngiltere-Damad Ferid düzmece andlaşmasını hakikat olarak propaganda ediyor: *İngiltere ile Türkiye arasında bir gizli anlaşma*.¹⁷⁶

Amasya'daki 5'inci Fırka Kumandanı karargâhında gözaltında tutulan İngiliz Yüzbaşı Forbes, Mustafa Kemal'in talimatı mucibince serbest bırakıldı.¹⁷⁷ Halbuki *Mustafa Kemal Forbes'i tutuklayanın millet olduğunu, ancak milletin onu salıverebileceğini* yazmıştı. *Fakat anlaşılan bu biraz "edebiyattı," zira 29 Mart'ta Forbes Amasya'dan Samsun'a gönderildi*.¹⁷⁸ Mustafa Kemal bile, her ne kadar ketum davransa da, Yüzbaşı Forbes'in İngiliz ultiatomuyla serbest bırakıldığını ifade etmekten kendisini alıkoyamayacaktır:

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin [Köseoğlu] Bey, vermiş olduğumuz talimat mucibince, Amasyaya gelen Kontrol Memuru *Forbes* namında bir yüzbaşısı tevkif etmiş. Samsuna bir İngiliz mümessili yüzbaşı gelmiş. Salâhattin Beye Yüzbaşı Forbesin bir dakika tehir edilmiyerek Samsuna gönderilmesini yazmış ve aksi takdirde Salâhattin Beyin mes'ul olacağını ilave etmiş. Bu baptaki istizah üzerine Salâhattin Beye vereceği cevap hakkında şu tavsiyede bulundum: "Forbesi tevkif eden ben değilim, payitahtları, mütarekeye, insaniyete mugayir olarak işgal olunan milettir. Binaenaleyh tahliyesini de ancak millet yapabilir." Maahaza bu Forbes memlekettten çıkarılmakla iktifa edilmiş, tevkif edilmemiştir.¹⁷⁹

2 Nisan 1920. Operatör cerrah Cemil (Topuzlu) Paşa, yeni kurulacak kabinede Nafia Nâzırı olmayı kabul etti. Topuzlu, 1939 senesinde neşredeceği hatıratında, Damad Ferid'in dördüncü sadaretinin kuruluşuna dair mühim bazı hususları derc edecektir. Padişah Vahideddin, İstanbul Şehremini Cemil'e (Topuzlu) Ahmed Reşid'i (Rey) elçi göndermiş, *istifa eden Salih Paşa kabinesinin yerine içerde dışarda iyi tesir bırakacak tanınmış simalardan muteşekkil ve ne İttihatçı, ne de İtilâfçı bir kabinenin teşkilinin elzem olduğunu ve kabine buhranına nihayet vermek için bir nezaret kabul etmeğini* bildirmişti. Cemil, affını istemiştir. Ahmed Reşid ise *Paşa, yine tekrar ediyorum. Mevsuk bir yerden öğrendiğime göre, itilâf devletleri, Anadolu harekâtının İstanbul hükûmetince tanınmaması teklifini havi ve ultiatom mahiyetinde bir nota vermişler. Babîâli işi geciktirmek istemişse de, devletler "evet" veya "hayır"dan ibaret kat'î bir cevabın hemen verilmesinde ısrar etmişler. Şu anda müşkül ve tehlikeli, iki şıkkı da endişe veren bir vaziyette bulunuyor. Kabine kurulmazsa, hükûmet teşekkülü büsbütün elimizden gidecek. Böyle bir zamanda memleket ve vatan için çalışılmazsa ne vakit çalışılır. Hiç olmazsa İstanbulu kurtarmak maksadiyle kabineye girelim. Yunan ordusunun bugünlerde Anadolu'nun içerlerine doğru yürümemesi için de bir çare arayalım, ve bu suretle itilâf devletlerini oyalayıp vakit kazanalım* demesi üzerine, Operatör Cemil, kabineye girmeyi kabul etmiş imiş.¹⁸⁰

Bir sabah Reşit, Cemil'in evine gelmiş ve bir gün önce padişahın onu saraya çağırarak Salih Paşa yerine tanınmış kişilerden oluşan tarafsız, yani ne İttihatçı ne İtilâfçı bir hükûmet kurmak gerektiğini, zorunlu olarak ("bizzarur") görevi Damat Ferit'e verdiğini, hükûmete Reşit ve Cemil'in girmesini istediğini söylemiş. (Cemil söz konusu zorunluluğu anlamadıklarını belirtiyor.) İtilâf devletleri Salih Paşa hükûmetine bir ultiatom vermişlerdi. Ültimatomda Kuva-yı Milliye hareketinin kınanması isteniyordu. Kınama kabul edilirse, o zaman Osmanlı'ya "haydi isyanı bastırın" diyeceklermiş. Yapamıyoruz denirse, o zaman iş Yunanlılara havale edilecekmiş. Aksi bir

¹⁷⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 463.

¹⁷⁷ Merve Doğan-Kader, *İngiliz Belgelerinde Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Tutuklanması*, 2021, s. 226.

¹⁷⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 574. Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1924'de, mahremi kumandanlara şöyle diyecektir: "Millet falan hepsi laf." Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.

¹⁷⁹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 306-307. İktibasdaki urgu tarafımıza aittir.

¹⁸⁰ Operatör Dr. Cemil Topuzlu. (1982). *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım* (H. Hatemi & A. Kazancıgil, haz.) (2. baskı) içinde (177-178). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları. Ahmet Reşit Rey, önce Fransızların hesabına çalışıyor idiyken, şimdilerde İngilizlerin hesabına çalışmaktadır: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 580, dipnot 175; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 100; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 2, 76.

yanıt verilirse, hem İstanbul'da yönetime "bilfiil" el koyacaklar, hem de Yunanlıları saldırtacaklarmış. O sırada bir Yunan saldırısına Anadolu'da karşı koyacak bir güç yokmuş. Vatanı kurtarmak için hükümete girmek gerekliymiş. Böylece İstanbul yönetiminin yabancıların eline geçmesi önlenmeli, Yunan ordusunun saldırmamasını sağlamanın çaresi aranmalı, İtilaf oyalanmalı, vakit kazanılmıymış.

Cemil'e göre Fransız ve İtalyanların İngiltere'nin hegemonya arzularına karşı rahatsızlıklarından da yararlanarak, Anadolu'da ordular güçleninceye değin bir oyalama siyaseti gütmek yararlı olurdu. Böylece Reşit'in önerisini kabul edip nafia nazırı olmuş. Cemil'e göre ne onda, ne kendisinde bir sandalye hırsı yoktu. Sırf Anadolu ve İstanbul'u kurtarmak için hükümete girmiş oluyorlardı.¹⁸¹

Akşamleyin, Salih Hulûsi (Kezrak) Kabinesinin istifa ettiği Müttefiklere resmen tebliğ edildi.¹⁸²

3 Nisan 1920. Mustafa Kemal, 19 Mart'ta beyanname neşretmiş ve 15 gün içerisinde Ankara'da Millî Meclis'in toplanacağını belirtmişti. Bugün itibarıyla 15 günlük mühlet sona ermiş bulunuyor fakat ortada herhangi bir meclis yok.¹⁸³

Samsun'daki İngiliz Kontrol Zabiti Yüzbaşı Perring İstanbul Fevkalâde Komiserliğine muhtıra gönderdi. Mustafa Kemal'in talimatıyla serbest bırakılan Yüzbaşı Forbes, muhtıraya ilave edilen ifadenamesinde, Anadolu dahilinde millîci askerî bir yönetim kurulduğunu ve bu askerî yönetimin Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi merkezî hükümet olarak görmediğini belirtmektedir. Bu cümleler bizce şuna işaret etmektedir ki Yüzbaşı Forbes, Mustafa Kemal ile İngiliz Askeriyesi arasında güvenilir bir haberci vazifesi görmüştür.¹⁸⁴

Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye telgraf gönderdi. İstanbul'daki bir İngiliz mümessile telgraf telleyen Rawlinson bildiriyor ki İngiltere ve Türkiye arasındaki görüşmelere Kâzım Karabekir'in tavassut etmesini önermiş, Heyet-i Temsiliye de kabul bunu etmiştir:

1- İngiliz Rawlinson'un İngilizce yazmak istediği telgrafın tercümesi aynen âtidedir.

İki- Telgraf tercümesidir: Bir fâ'ide te'mîn edebildiğim takdirde mutavassıt hidmetini görmeyi Kazım Paşa'ya teklîf etdim. O da mâfevki olan Ankara'da Kuvâ-yı Milliye karârgâhına bildirdi. Onlar kabûl etdiler ve âtidedeki beyânnameyi size bildirmekliğimi talep ediyorlar. Bidâyet müttefikler tarafından haksız olarak işgâl edilen Adana, İzmir ve İstanbul evvel emirde tamamen tahliye edilmedikçe onlar İngilizlerle münâsebâta girişmeyeceklerdir. Nihâyet ben size teklîf ederim ki söz vererek veya başka sûretle emrinize tevfiKAN Ankara vasıtası[ny]a kendi hutûtu muza girebilirim o zaman vaz'iyet hakkında sizi tenvîr ve böyle bir uzlaşmayı teshîl edeceğim. Dersâadet'de İngiliz Kost[?]'a. İmzâ Rawlinson¹⁸⁵

İzmir'deki Fransız İstihbarat Servisi subayı "Anadolu'daki askerî operasyonlar: Güney cephesi" nam rapor kaleme aldı: *Kraliçenin taburundan Binbaşı Nigham, -(İstanbul Karargâhı Genelkurmayı, Intelligence Service) Şam'a gitmek üzere 27'sini 28'ine bağlayan gece atlarıyla Uşak'a geçti.*¹⁸⁶

¹⁸¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 13-14. Kuva-yı İnzibatiye, bir yanıla da, Yunan işgal kuvvetlerinin Anadolu dahiline salınmasını engellemek saikiyle kurulacaktır. Tazyikat vardır. İngiliz, Mustafa Kemal'le el altından temas kurup birbirimizin kanını dökmeyelim diyor; diğer taraftan İstanbul ile Ankara arasında kan dökmek için tezgâh kuruyor.

¹⁸² Robeck'ten Curzon'a 3 Nisan 1920, FO, 406/43, No. 157; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 83.

¹⁸³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 41.

¹⁸⁴ Merve Doğan-Kader, *İngiliz Belgelerinde Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Tutuklanması*, 2021, s. 227-229.

¹⁸⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomamız (1919-1920)*, 2023, s. 455. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal, 4 Nisan'da tarihli şifresiyle tasdik etti: "Rawlinson'un teklîf ettiği telgrafnâmenin keşîdesi muvâfıkdır efendim."

¹⁸⁶ Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 7, sonnot 13.

5 Nisan 1920. Dördüncü defa, Damad Ferid sadaretinde kabine teşkil edildi.¹⁸⁷ Damad Ferid'in sadrazam olması, ihtilafa düşmüş Harekat-ı Milliye cephesini tahkim edici netice vermeliği bakımından enteresandır.¹⁸⁸ Örneğin Meclis-i Mebusan İkinci Reisi İttihadçı Hüseyin Kâzım Kadri'nin ileri bir tarihte belirteceği üzere *Mustafa Kemal'in takip ettiği maksatlar* arasında en mühimi *kendi mevkiini tahkim etmek* idi ve bunun için de *nefret-i umumiyyeyi kazanmış olan Ferit Paşa'nın tekrar mevki-i sadarete gelmesini ve buna imkân hazırlamak üzere kabine düşürmeye çalışmaktaydı*.¹⁸⁹

Yarbay Alfred Rawlinson, Trabzon'a muvasalat etti. *İlginçtir ki, Kâzım Karabekir Rawlinson'un Trabzon'a gitmesi konusuna, değinmiyor*.¹⁹⁰

Mustafa Kemal'e itaatkâr Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanı Miralay Fahreddin (Altay), Salih Hulûsi (Kezrak) sadaretinin sukûtu ve Damad Ferid sadaretinin kurulduğu zaman zarfındayken mühim birkaç bağlantıdan bahsetmektedir. Rahib Robert Frew, Konya'daki Amerikan Hastanesi Müdiresiyle temastadır. Mezkûre müdire, Mustafa Kemal'in emrine girdiğini belirten Fahreddin'e şu karşılığı vermiştir: *Siz işinizi bilirsiniz!.. Tuttuğunuz yolda yürüyebilirsiniz...*¹⁹¹

6 Nisan 1920. Sabık Harbiye Nâzırı Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Dünkü sadaret fermanında Kuvâ-yı Milliye'nin isyanı zikredilmekte, mürettep ve müdürlerinin tecziyeler ve muğfellerin affı tasrif olunmaktadır*.¹⁹²

Yunus Nadi ve Sabataycı Halide Edib (Adivar) öncülüğünde, Harekat-ı Milliye'nin propaganda müessesesi *Anadolu Ajansı* ihdas edildi. Mustafa Kemal, 2 gün sonra beyanname neşrederek *Anadolu Ajansı*'nın resmî haber ajansı olduğunu bildirecek ve bundan böyle ajans resmî haberlerinin tüm nahiye ve köylere değin ulaştırılmasını emredecektir.¹⁹³

7 Nisan 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck'in Siyasî Müsteşarı Bahriyeli Kaimmakam Harry Luke; *Kemalistlerin, kendi kaderini çizme (self-determinasyon) ilkesini bozan bir barışı kabullenmemek için direnişte bulunacaklarını* mahrem muhtırasıyla İngiliz Hariciye Nezâretine bildirdi.¹⁹⁴ Harry Luke'ye göre Harekat-ı Milliye, *Yunanlıları Türkiye'nin kalbinde başıboş bırakanların düşüncesiz hareketlerine karşı cevap teşkil eden yurtsever bir Türk akımıdır*.¹⁹⁵

Sadrazam Damad Ferid, Mustafa Kemal aleyhinde tedbirler alınması noktasında Bâb-ı Âlî'ye ısrarla baskı yapan İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'le görüşüyor. Sadrazam, *Anadolu'da "sözde milliyetçi denilen hareketin bastırılması" işini* mevzubahis etmiş, kuvvet kullanılmasını teklif etmiş ve bu cihette *İngiltere ile müttefiklerinin kendisine ne ölçüde yardım edebileceklerini* sormuştur. Koramiral Robeck, cevaben, *Anadolu'daki millî kuvvetlere karşı İngilizler'in fi'len harekete geçmeyeceklerini fakat*

¹⁸⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 468.

¹⁸⁸ "Damat Ferit'e sadaretin verilmesi demokratik-ulusçu cephedeki muhalefet ve tereddütlere son vermiştir." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 618.

¹⁸⁹ Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 225.

¹⁹⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 575, dipnot 164.

¹⁹¹ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, 1970, s. 180, 235-236.

¹⁹² Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 695.

¹⁹³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 38. "Ajansın ilk haber bülteni 12 Nisan'da çıktı. Herkesin yararlanması için bu bültenlerin telgrafhane kapılarında siyah çuhalar üstüne asılması, haberlerin köylere ulaştırılması isteniyordu. Mustafa Kemal'in 18 Nisan günlü bir genelgesi ajans bültenlerinin kimi yerlere ulaştırılmamasını bir vatan suçu olarak niteledi." İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁹⁴ Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız*, 1981, s. 335; FO/5107/E 3664; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 75.

¹⁹⁵ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 65.

bunlara karşı kurulacak bir teşkilâta yardım edebileceklerini belirtmiştir.¹⁹⁶ Esasen, İngiliz, Damad Ferid'i oyalamaktadır:

7 Nisan 1920 tarihinde Robeck'i ziyaret eden Damad Ferid Paşa Milliyetçilere karşı alınacak önlemleri görüştü. Hatt-ı hümayun doğrultusunda bir bildiri hazırladıklarını vurgulayan Damad Ferid Paşa, bunun dağıtılması için uhdelerinde bulunan üç uçağın kullanılıp kullanılmayacağını Robeck'e sordu. Ayrıca Damad Ferid Paşa söz konusu bildirinın İttihatçılar tarafından yanlış yönlendirilen Hindistan Müslümanlarına doğru bilgi vermek amacıyla Emir Ali'ye iletilmesini de rica etti. Yüksek Komiserler Sadrazam'ın çabalarını takdir etmekle birlikte bahsi geçen konulara ilişkin metinleri gördükten sonra ve Hükümetlerinin de onayı halinde cevap verebileceklerini bildirdiler. Damad Ferid Paşa ise bekleme sürecini kısaltarak İngilizlerin desteğini sağlamak için elinden geleni yapıyordu. Bu bağlamda Damad Ferid Paşa, Müttefik menfaatlerine karşı faaliyette bulunan Ay-Yıldız cemiyeti ile bağlantılı şahısların listesini Yüksek Komiserlere iletteceğini belirterek bu cemiyetin faaliyetlerinin engellenebilmesi için destek istedi. Yüksek Komiserler bu talebi de düşüneceklerine dair sözler verirken Damad Ferid Paşa Marmara'nın güneyinde Milliyetçilere karşı faaliyette bulunan Ahmet Anzavur'u Balıkesir Valiliği'ne atayarak onu meşrulaştırmaktan bahsetti. Anzavur'un, kendi Hükümetinin elindeki ilk silah olduğunu belirten Damad Ferid Paşa, benzer bir hareketin İzmit ile Gemlik körfezi arasında örgütlendiğini de sözlerine ekledi. Damad Ferid Paşa'ya sempatisini merkeze aktaran Robeck, ona Milliyetçilere karşı aktif destek sağlama teminatı vermekten kaçınıyordu. Robeck, yalnızca Milne onayladığı takdirde Milliyetçilere karşı askeri malzemenin kullanılmasını kabul edeceğini bildirdi. Aslında Milne ve Robeck; Damad Ferid Paşa'nın taleplerine karşı sergilenen tutum konusunda tamamen aynı kanaatte idiler. Ancak Damad Ferid Paşa'nın Milliyetçilerle mücadele azmini kırmamak adına onu teknik ve taktiksel cevaplarla oyalıyorlardı.¹⁹⁷

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı gazetesi *The Orient News*: [..] *bu hareket çatısı altında savaş suçlularının, kaçaklarının, suçlarını bilen ve cezalandırılmaktan korkanların ve [..] paraları olmadığı için kaçamayanların sığındıkları bir yer*.¹⁹⁸

Refik Halid (Karay): *"Hareket-i Milliye" bu esnâda Anadolu'da mevcûd İttihad ve Terakki teşkilâtından 'âzamî sûrette istifâde ediyordu. Tehcir ve taktîl ile şâibedâr ve koyu İttihadcılıkta ma'rûf kimseler bu harekete can kurtaran gibi sarıldılar*.¹⁹⁹

Meclis-i Mebusan ve müstakbel TBMM Sinob mebusu Doktor Rıza Nur: *Ankara'ya kaçanların bir kısmı hizmet için, bir kısmı da İttihatçı olup da yakalanarak Malta'ya sürülmekten kurtulmak içindir*.²⁰⁰

Sabık Lazistan Mutasarrıfı Ziya'dan Erzurum müftüsüne mektub: *İstanbul'da vaziyette tebeddülât yoktur. Ankara'ya kaçan mebuslar İttihad ve Terakki bakiyesidir. İtimat etmeyin*.²⁰¹

Emel Akal: *Mebusları gibi Osmanlı ordusu zabitanı da Ankara'ya 16 Mart 1920 Meclis-i Mebusan'ın basılmasından sonra gelmiştir. Osmanlı ordusundan Anadolu'ya geçenler ise neredeyse sadece İttihatçı zabitelerdir ki onların çoğu da İstanbul'da tutuklanmamak için Anadolu'ya geçmiştir*.²⁰²

¹⁹⁶ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 108. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁹⁷ Robeck'ten Curzon'a 11 Nisan 1920, Damad Ferid Paşa ile görüşme hakkında muhtıra, FO, 406/43, No. 172; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 84-85. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹⁹⁸ Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 40-41.

¹⁹⁹ Alemdar, 5 Şubat 1336-1920, *Meclisdeki Cereyanların Menba'ı*, s. 1. "Bu suçluların bu işden kolayca sıyrılmaları M. Kemal sayesinde mümkün olmuştur." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 172.

²⁰⁰ Rıza Nur, *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü*, 1994, s. 29.

²⁰¹ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 152.

²⁰² Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 34.

8 Nisan 1920. Sadrazam Damad Ferid, Koramiral John de Robeck'le ve Andrew Ryan'la görüşüyor. *Robeck, Kuva-yı Milliye'ye karşı yapılacak operasyonlarda İngilizlerin aktif bir destek vermeyeceğini* yineledi.²⁰³

Ankara'daki Mustafa Kemal, Erzurum Vilâyetine telgrafname gönderdi. Damad Ferid'in vatan haini olduğunu yine iddia ederek mezkûr kabinenin tanınmadığını ilân ediyor.²⁰⁴

Sadrazam Damad Ferid, İngilizlerle gizli bir muahede imzaladığına yönelik şayiayı tekzip etti: *Sadrazam Damad Ferid Paşa Hazretleri'yle İngiltere arasında hiçbir mukavele-i hafiyeye/gizli antlaşma akdedilmediği ve bu babda, şayiata külliyyen bi-asl ü esas olduğu resmen tebliğ ve ilan olunur.*²⁰⁵

Eylül 1919'da, Padişah'la üç İngiliz ajanı arasında gizli bir antlaşma imzalandığı ve Padişah'ın Türkiye üzerinde İngiliz mandasını kabul ettiği yolunda söylentiler ortaya çıktı. Bunun üzerine Milliyetçiler bir protesto yayımladılar, İngiliz Hükümeti böyle bir antlaşmanın varlığını resmen yalanladı ve Damat Ferit Paşa, bir tekzip yayımlamak için Ryan'dan izin istedi.²⁰⁶

9 Nisan 1920. Sadrazam, Robeck'le mülakat ediyor. *Millî Hareket ile mücadelede bir zamanlar Hürriyet ve İtilaf Partisi'nde birlikte çalıştığı Dahiliye Nazırı [Ahmed] Reşid [Rey] Bey ve Şeyhülislam Dürrişâde Efendi'ye güvendiğini ve umut bağladığını belirtti.*²⁰⁷

Robeck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Ahmed Reşid'in (Rey) *Fransa'ya yakın olmakla tanındığını, ama İngiliz Yüksek Komiserliği'nin gözüne qirmek için harcadığı çabadan bunun biraz şüpheli olduğunu bildiriyor. Reşit Bâbıali baskınından birkaç ay öncesine değin yurtdışında oturuyordu.*²⁰⁸

10 Nisan 1920. Londra Konferansı sonlandırıldı. Trakya, Yunan'a veriliyor. İzmir Türk hâkimiyetine bırakılmakla birlikte şehir yönetimi Rumlara veriliyor. Fakat böylesi bir kararı icbar edecek askerî kuvvetden Müttefikler yoksun durumda. Âdetâ, Yunan ile Türk, diplomatik kaypak sözler vesilesiyle gırtlak gırtlığa getirilmeye azmediliyor.²⁰⁹

Padişah Vahideddin'in doğum günü sene-yi devriyesi. Millîci Ankara Vali Vekili Yahya Galib (Kargı) [13 gün sonra açılacak TBMM'de Kırşehir mebusu olacak], Padişah'a bağlılık telgrafnamesi gönderdi.²¹⁰

11 Nisan 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Ulusçu kuvvetleri dağıtmak konusunda Padişah'a teminat değil fakat işaret verilebileceğini bildirdi. Curzon buna cevaz verecektir.*²¹¹

²⁰³ FO, 371 /5046, E 3072, "Dışişleri Savaş Bakanlığı'na 13 Nisan 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 379.

²⁰⁴ Atatürk'ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 298-299.

²⁰⁵ Fatma Rezan Hürmen (Haz.), *Bürokrat Tevfik Biren'in Hatıraları*, 2006, c. 2, s. 292; Aktaran: Ali Satın, *100 Soruda Milli Mücadele*, 2018, s. 50-51. Damad Ferid Paşa'yı sadareten düşürmek için İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının düzdüğü sahte andlaşma, "daha önce yalanlanmıştı, fakat anlaşılan Anadolu'da çıkan kimi varakpareler yine bundan söz ediyorlardı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 16.

²⁰⁶ *Ryan Yazışmaları*, Damat Ferit'in Ryan'a gönderdiği tarih konmamış not; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 88.

²⁰⁷ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922)*, 2021, s. 85.

²⁰⁸ FO 371/5047, p. 14; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 373, sonnot 2. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

²⁰⁹ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 248.

²¹⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 383, sonnot 119.

²¹¹ FO, 371/5166, E 2611/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 578-579.

Robeck, Curzon'a telgraf gönderdi. 7 ya da 8 Nisan günü vuku bulan Sadrazam Damad Ferid'le mülakatının tafsilatını bildiriyor. Sadrazam Damad Ferid'e göre, Hind Hilâfet Cemiyeti İttihadçı rüesanın etkisinden kurtarılmalıdır. Mustafa Kemal'in İstanbul'daki darbeci Ayyıldız Cemiyeti ortadan kaldırılmalıdır. Anzavuroğlu Ahmed, Hilafet-saltanat aleyhtarı Kuva-yı Milliye karşısında Karesi/Balıkesir mıntıkasında mahallî başarılar kazanmıştır fakat desteklenmesi gerekmektedir. Sadrazam, Dürrizade fetvasını Anadolu'da dağıtmak üzere müsaid üç Türk tayyaresini kullanmak için müracaatta bulunmuştur. Sadrazam, Britanya'daki Türk aleyhtarı havayı izale etmek saikiyle Avam Kamarası Muhafazakâr mebusu Miralay Aubrey Herbert'le resmî temas kurmak istemektedir fakat Andrew Ryan kabul etmemektedir. Ryan, Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesini desteklemektedir. Robeck, "jandarma" namıyla müsellaah bir kuvvet teşkil edilmemesi gerektiğini tenbihlemiştir zira böyle bir hamle, Mustafa Kemal'in husumetini Fransa'ya mucib kılabilecektir.²¹²

Meclis-i Mebusan'ın 4 ay zarfında seçim yapmak kaydıyla elân feshedildiğine dair irade-yi seniyye karargâr oldu:

Meclis-i Mebusanın Feshi Hakkında İrade-yi Seniye

Mehmed Vahideddin

Esbab-ı zaruriye-yi siyasiyeden naşi Meclis-i Mebusanın feshi iktiza etmesine ve Kanun-ı Esasimizin muaddel yedinci maddesinin fıkra-yı mahsusası mucibince lediü'l-iktiza Heyet-i Mebusanın feshi Hukuk-ı Şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen Meclis-i Mezkurun ber-mucib-i kanun dört ay zarfında yeniden bilintihab ictima etmek üzere bugünden itibaren ber-mucib-i kanun feshini irade ettim. 11 Nisan 1336

Sadr-ı Âzam Damad Ferid²¹³

O günlerin İngiliz ajanı Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid'in (Rey) daha sonra yazacağı hatıratında belirttiğine göre *Meclis-i Mebusan, Damat Paşa'nın aptalca işlerinden biri olmak üzere İstanbul'da feshedilerek Ankara'da toplanmış! Meclis-i Mebusan hakikatte fesih değil, sadece sadrazamın yardımıyla Ankara'ya nakledilmiş oldu* idi. *Meclisin feshedilmesi teşebbüsü de Ferid Paşa'nın, yani Papaz Frew'nun eseridir.*²¹⁴ Vahideddin Hân'ın Seryaverlerinden Ahmed Avni Paşa ise dikkati Ahmed Reşit'e çekmektedir:

[1920 senesinde] Reşid Bey fetvalı ve kazalı kabinede bulunup Anadolu'ya kurşun atmış ve Sevr Antlaşması'nı imza etmek suretiyle tam ifadesiyle, "Memleketi satmış olmasına rağmen" (150) yüzelli kişilik listeden çıkartılmasından birçok anlam çıkarırlar bulunmuştur.²¹⁵

²¹² FO 371/5074, p. 22; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 5-7.

²¹³ Takvîm-i Vekâyi', 13 Nisan 1336, Numero 3826, s. 1.

²¹⁴ Ahmet Reşit Rey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, 2014, s. 402, dipnot 163. Cenevre'deki istihbaratçı Hugh E. C. Whittall, Bern'deki İngiliz Büyükelçi Rumbold'a gönderdiği 5 Eylül 1918 tarihli muhtırasında, Sadrazam Kâmil kabinesi Dahiliye Nâzırı [Ahmet] Reşit'in [Rey], Fransız istihbaratına çalıştığını, M. Feuillelet vasıtasıyla aylık 1.500 frank tahsisat aldığını, *oldukça kaypak ve tehlikeli bir adam olduğunu* bildirmişti: FO 371/3411/160239; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 2. Bank-ı Osmanî İstatistik Dairesi şeflerinden Fransız Edgar Pech'in 27 Mart 1920 tarihli günlük kaydına göre Ahmed Reşid Rey, Fransızların "adamı"ydı: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 580, dipnot 175. "Damat Ferit'in kabinedeki rakibi Reşit Bey, Fransız güdümünden yanaydı." Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 100. Mayıs 1920'de "İngiliz İstihbarat Servisi, Paris'e gönderilen Osmanlı barış kuruluşuyla yakından ilgileniyor; İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Milne, bir İngiliz subayının delegasyonla ve özellikle Ahmet Reşit Bey'le ilişki kurmasını öneriyor; Reşit Bey'in daha önce iddia ettiği gibi Fransız yandaşı olmadığını; *ileri görüşlü, yurtsever ve iyi dengeli bir Türk* olduğunu; erke geçeli beri, İngiliz dostluğunu kazanmanın kendi ülkesinin çıkarları yararına olduğunu anladığını ve bu yönde İngiliz'lere *doğru ve gizli bilgi verdiğini* ve bunu yapmayı sürdürmek dileğini yansıtmış olduğunu kaydediyordu." Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 76.

²¹⁵ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 249.

Dürriyade el-Seyyid Abdullah Efendi'nin fetvası, *Takvîm-i Vekâyide* neşredildi.²¹⁶

Sadrazam Damad Ferid Paşa, beyanname neşretti. Teşkilât-ı Milliye'nin ahaliye zulmettiğini belirtiyor: *[..] erbab-ı isyanın Payitaht ile Anadolu arasındaki muhabere ve muvarebeyi kat'e teşebbüs etmeleri ise en büyük bir hıyanet-i vataniyedir. Bu halde Teşkilat-ı Milliye denilen hareket-i bağıyâne hem Anadoluyu korkunc bir istilaya uğratmak hem de devletin başını gövdesinden ayırmak felâketini hazırlıyor. Bugün millet-i Osmaniyenin en büyük düşmanları yalancı milliyet davası ile şahsî ihtiraslarına vatan ve milleti feda edenlerdir. Bunların öyle felâketli bir akıbeti hazırlamak için buldukları çare ise ağır bir silsile-yi cinayattır: Kanun-ı Esasiyi ve kavanin-i devleti ayaklar altına alarak ahaliden cebren para toplamak, zecren asker almak, para vermiyenlere ve böyle fena bir maksadla askerliği kabul etmiyenlere eziyet etmek, öldürmek, köyleri basıp yağma etmek, köyleri hatta kasabaları vurmak gibi fezahatları mütevaliyen ika olunmaktadır. Halbuki bu iğfalın Emr-i İlahîye münafi Şer'-i Şerif nazarında merdud olduğu suret-i merbut fetva-yı şerifeyle de müeyyiddir. [..]*²¹⁷

12 Nisan 1920. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol'un Washington'a raporundan: *Milliyetçi Akımı ayaklanma ve ihanet olarak mahkûm eden hükümet bildirisi ve fetva, kuşkusuz Müttefiklerce dikte edilmiştir ve ustaca şeyler değildir.*²¹⁸

Sadece şu beş kişi Mustafa Kemal, Ali Fuad Cebesoy, Alfred Bilinski, Kara Vasıf Karakol, Adnan Adıvar ve Halide Edip Adıvar haklarında çıkartılan idam fermanı²¹⁹ ve fetva derc ve tamim edilirken İngiliz tazyiki belirleyici olmuştur. John Godolphin Bennet: *Ferid Paşa'yı Meclis-i Mebusan da istemiyordu, biz de istemiyorduk.*²²⁰

Damat Ferit Paşa, "Bu mesele üzerinde İngilizler'in ısrar ettiklerini ve bu ısrar karşısında kendisinin daha fazla direnmiyerek fetvaların i'lân edilmesine söz verdiği, bu yoldan dönmenin mümkün olmadığını, dönüldüğü takdirde kabine'nin, İ'tilâf Devletleri katındaki güven ve İ'tibârını kaybedeceğini" söylemesi, muhalifleri susturdu.²²¹

Sadaret yaveri T[arık] M[ümtaz] Göztepe, fetvanın İngilizlerin süngü zoruyla al[ındığını] Ankara'ya iltihak eden Fevzi Paşa'nın Meclis kürsüsünden durumu açıklayarak tereddütleri dağıttığını yazmaktadır.²²²

Meclis-i Mebusan'ın feshi ve Kuva-yı Milliye aleyhine beyanname ve fetva neşredilmesi, *Anadolu'da kurulmakta olan millî teşkilâtın bir devlet kuruluşu hâline gelmesini hem kolaylaştırmış hem de hızlandırmıştır.*²²³

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *M. Kemal Anadolu'da her türlü kontrolü ele geçirdi fakat asker toplamada zorluklarla karşılaşmaktadır. İngiliz ordusu İzmit'te kontrolü elinde tutuyor.*²²⁴

²¹⁶ Takvîm-i Vekâyî', 11 Nisan 1336, Numero 3824, *Fetvâ-yı Şerîfe Suretidir*, s. 1. Sadrazam beyannamesinin ve Dürriyade fetvasının işgal kuvvetleri uçaklarıyla dağıtıldığı yaygın bilinen bir yanlıştır. Bunlar, Bâb-ı Âlî tayyareleriyle dağıtılmışlardır: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 6-7.

²¹⁷ Takvîm-i Vekâyî', 11 Nisan 1336-1920, Numero 3824, *Hükümetin Beyannamesi*, s. 2.

²¹⁸ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 79.

²¹⁹ İngiliz tazyikatına rağmen Padişah, 24 Mayıs'da tasdik ettiği idam fetvasına mühim bir şart ilave etmişti. Mustafa Kemal ve saire 5 kişiye ilişkin giyabî idam kararını "ele geçtiklerinde tekrar muhâkeme edilmek üzere tasdik" etmiştir: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 107, dipnot 31. Padişah mutedildir.

²²⁰ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 528.

²²¹ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 88.

²²² Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 111, dipnot 356.

²²³ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 88.

²²⁴ Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 626.

13 Nisan 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Albert Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid'le mülakat etmiştir. Sadrazam, Mustafa Kemal'in propaganda malzemesine dönüştürdüğü 12 Eylül 1919 tarihli düzmece andlaşma hakkında kelâm etmiştir. Sadrazam'ın belirttiğine göre değil imzalamak *böyle bir antlaşma düşünülmemiştir bile*. Sadrazamın *siyaseti İngiltere ve Fransa'ya eşit muamele olacaktır. Antlaşmanın varlığının Fransız basınında da yalanlanması uygun olacaktır. Defrance da aynı kanıdadır.*²²⁵

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Damat Ferit Paşa, milliyetçi olarak isimlendirilen hareketin üzerine cesaretle gitmektedir. Millî hareketi lânetledi. Bunları mutlaka cezalandıracağını açıkladı. Bu amaçla "fetva" yayınladı.*²²⁶

14 Nisan 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Mustafa Kemal ve Onun Başkaldırısı" nam makalesinde, Mustafa Kemal'in Ankara'da tesis etmeye çalıştığı meclisi şöyle nitelendirdi: *kurucu meclis (constituent assembly).*²²⁷ *The Times*, "Ayrı Bir Anadolu Hükümeti" başlıklı bir başka haber neşretti: *M. Kemal Anadolu'da yeni bir devlet kurdu. İstanbul Hükümeti ve Halife Sultan esir olduğu için fonksiyonunun kalmadığını gerekçe olarak kullanmaktadır. Fetvanın köylüler üzerindeki etkisini silmeye çalışmaktadır. Bir karşı fetva yayınlattı fakat etkisiz oldu. Konya Mevlevî Şeyhi M. Kemal'in yanında Şeyhülislâm olacağı duyuldu. Çünkü ancak bu şekilde, İstanbul fetvasının Anadolu üzerindeki etkisi yok olabilir. Hatta milliyetçilerin bazıları Anadolu'ya bir Osmanlı şehzadesi geçirmek istedikleri vakidir. M. Kemal kendisini Sadrazam ve Harbiye Nazırı ilân etti.*²²⁸

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İstanbul'un işgalini protestolarının sonucu olarak Sultan Mehmed Vahdeddin, yaşadığı müttefik baskısı sonucunda meclisi feshetmek zorunda kalmıştır. Önceki gün ilan edilen bir irade ile Mebusan Meclisi'nin feshedildiği ve mebusların olay çıkarmadan iradeye riayet ettikleri bildirilmiştir.*²²⁹

Fransızların himayesinde İsviçre'de ikamet etmekte olan Maliye eski nâzırı Karakaşî Sabataycı Cavid'in günlük kaydı:

Komiserlerden gelen cevapta Türklerin böyle bir muâhedeyi [*Sevr şartlarını*] imza etmeyecekleri, imza ederlerse tasdik etmeyecekleri, tasdik ederlerse tatbik etmeyecekleri, tatbik etmek isterlerse netîcenin kanla ve ihtilâl biteceği bildiriliyormuş. Lord Curzon bu cevaptan dolayı İngiliz komiserini takdir ettiğini, kendilerinden akıl istemeyip muâhedenin tatbikini temin için ne tedâbir ittihazı lâzım geldiğini sormuş olduklarını söylemiş ve bundan sonra da [*İstanbul'un*] işgâli[*ni*] yapmış...²³⁰

²²⁵ *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 92, p. 215; Aktaran: Sina Akşın, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 375, sonnot 24.

²²⁶ Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 626.

²²⁷ *The Times*, 14 April 1920, *Kemal and His Rebels*; Aktaran: Şükrü Hanoğlu, *Atatürk*, 2023, s. 320, dipnot 226. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mustafa Kemal'in Türkiye Büyük Millet Meclisi namıyla tesis ettiği *Meclis-i Müessisan* projesi, tarihî açıdan çarpıcı bir benzerliği ihtiva etmektedir: "Mustafa Kemal, askerî erkân ile makine başında iki gün süren fikir alışverişi sonrasında, getirilen itirazlar nedeniyle taslağını tadil etmek zorunda kalır. En ciddî çekinceler, meclisin *kurucu* karakterine yöneltilir. Bunların ardında, kendisinin dile getirdiği gibi, *mü'essisân* kelimesinin *halkın ünsiyet etmediği bir ta'bir* olmasından ziyade, arzuladığı *rejimi değiştirmek selâhiyetini* verme alanında yaşanan tereddüt yatmıştır. Bu, 1907 yılında, *Osmanlı Muhalifin Firkaları Kongresi* öncesinde yapılan pazarlıklarda, Daşnaksutyun temsilcileri, gerçekleşecek devrim sonrasında pâyitahtta bir *assablée constituante* toplanması talebini masaya koyduklarında, Terakki ve İttihad Cemiyeti liderleri öneriyer, rejim değişikliğine neden olabileceği gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmışlardır. Mustafa Kemal'e kurucu meclis kavramı etrafında getirilen itirazlar da benzer endişelerden kaynaklanmıştır." (Hanoğlu, 2023, s. 319).

²²⁸ Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 627. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²²⁹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 155.

²³⁰ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 83-84. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

15 Nisan 1920. İstanbul Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Londra'ya muhtıra gönderdi: Dahiliye Nazırı ve barış delegasyonu üyelerinden Ahmet Reşit (Rey) "Britanya Liderliği'nin kabulünü Damat Ferit namına arz ve rica ediyor: "Şimdiki hükümetin daimî siyaseti; Türk Devletinin Büyük Britanya'nın yardımına güvenmesi esasına müstenittir. Paris'te Delegasyon'a bazı Britanya askerî veya sivil memurlarının katılacağı şüphesizdir. Damat Ferit sulh delegeler heyetinin ve bizzat kendisinin - Britanya Hükümetinin bunları yönetmek hususundaki düşünce ve arzularını öğrenmeyi kolaylaştırmak için- bu memurlarla samimî münasebet kurmalarını istemekte idi."²³¹

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Müstakil Anadolu Devleti, Asî Liderin Kabineye Cevabı" serlevhali haber neşretti: *Mustafa Kemal Anadolu'da yeni bir devlet kurma niyetinde ve girişimindedir. Mustafa Kemal İstanbul kaynaklı fetvanın Anadolu üzerindeki etkisini yok etmeye çalışıyor, bazı Milliyetçilerim Anadolu'ya bir Osmanlı şehzadesini geçirmek istedikleri bildiriliyor:*

Kendi muhabirimizden.

İstanbul, 13 Nisan, Baskı altında seçilen ve sadece Milliyetçi önderlerin bir aracı olmaktan öte gidemeyen bir meclisin (Meclis-i Mebusan) dağıtılması, Mustafa Kemal Paşa'nın müstakil bir Anadolu devleti vücuda getirmek niyetine yönelik haberlerin ortaya çıkmasından başka ciddi bir etki yapmadı.

Bir hükümet oluşturup yeni devletin Anayasası'nı (yapısını) belirleyecek olan Kurucu Meclis'in seçilmesinden/oluşturulmasından sonra Mustafa Kemal'in, İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgal etmiş olmaları sebebiyle Sultan'ın sâkit olduğu, baskı altında bulunduğu ve bu yüzden baskı sürdüğü müddetçe Sultanlık ve Halifelik görevini icra edemeyeceğine ilişkin bir bildiri yayımlaması bekleniyor.

Mustafa Kemal, böylece "gâvurlar tarafından işgal edilmiş" İstanbul'daki hükümetten sadır olan fetva ve bildirilerin, Anadolu köylüsü -fetva ve imparatorluk buyruklarını eğitilmiş milliyetçi politikacıların beyanlarından çok daha fazla ciddiye alan- üzerindeki etkisini boşa çıkaracağını umuyor.

Yüksek dinsel mevki sahibi kişilerce imzalanan karşı fetvaların, insan kitleleri tarafından kabul edilme olasılığı daha yüksek olduğundan, bazı çevrelerde, Konya'daki Mevlevî Çelebisi veya 1918 yılı yazından beri Türkiye'de ikamet eden eski Senusi Şeyhi'nin, Milliyetçilerin Şeyhülislamı olmak üzere, Ankara'ya davet edileceği düşünülüyor.

Şu da eklenmeli ki, bazı önemli Milliyetçilerin, bir imparatorluk prensini (veliahdı) halkın/köylülerin dinsel ve hükümdarlık yönetimine yönelik duyarlılığını yatıştırmak göreviyle "Naib" -Sultan'ın temsilcisi- olarak Anadolu'ya geçmesi için ikna etmeye çalıştıklarına yönelik bazı belirtiler söz konusu.

Bu arada Milliyetçi Güçler, Anzavur Paşa'nın harekete geçme korkusu ve bölge halkının baskısı sebebiyle Bursa'yı tahliye ettiler.

Saray çevreleri, merhum Prens Şevket Efendi'nin oğlu olan ve son zamanlarda Üçüncü Kolordunun Askerlik Şube Başkanlığı'nı icra etmek üzere Anadolu'ya giden Cemalettin Paşa'nın, Mustafa Kemal tarafından Sultan'ın Naibi olarak atandığı doğrultusunda bilgilendirildiler. Bununla beraber Cemalettin Paşa'nın buna razı olmadığı ve adının kullanılmasını istemediği söyleniyor.

Milliyetçi kaynaklardan İstanbul'a ulaşmakla beraber doğru oldukları tahmin edilen bazı raporlar, Mustafa Kemal'in kendisini, yeni Anadolu Hükümeti'nin Harbiye Vekili ve Sadrazamı olarak ilan ettiğini, Hariciye Vekili

²³¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 10. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. İngiliz hariciye vesikasında belirtildiğine göre Sadrazam Damad Ferid, Sevr'in tadili için İngiliz Hariciye Nezâretiyle gizli bir temas kurmaya çalışıyordu: "Damat Ferit Paris'e azimetinden önce barış şartlarının yeniden gözden geçirilmesi için acele istekte bulundu. . . Çok ısrar etti. . . geleceğin Türkiye'sine Britanya yardım etmeliydi. . . . Delegeler heyetindeki meslektaşlarına bile ifşa edilemeyecek bazı hususların bildirilmesine tavassut etmek üzere bir İngiliz memur tutabilip tutamayacağını sordu." (Jaeschke, 1971, s. 10).

olarak da, önceden Washington Büyükelçiliği yapmış olan Ahmet Rüstem Bey'i, Şeyhülislamığa Eski Sunusi Şeyhini ve Dâhiliye Vekilliği'ne de önceki Kütahya Mebusu Ferit Bey'i seçtiğini kaydediyorlar.²³²

16 Nisan 1920. Ankara'daki Börekçizade Rifat ve rüfekası tarafından Dürrizade fetvasına karşı fetva neşredildi.²³³ Ankara fetvasında 153 imza bulunuyor; *millî hareketin meşru olduğu, düşmana karşı elden gelenin yapılmasının farz, ölenlerin şehit, kalanların gazi oldukları, direnen halka karşı fitne çıkararak ve silah kullananların en büyük günahı işlemiş olacakları ilan ediliyor.*²³⁴

Esbak Şeyhü'l-İslâm ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi, 1928'de kaleme alacağı gazete makalesinde şunları derc edecektir: *Hoca Rif'at [...] geri kalan 152 müftünün büyük bir kısmı merhum gibi lâik olan hükümetin mizacına hizmet mukabilinde kendilerine bir dünyalık temin etmek daiye-i manfuresinde kalan yağlılardan ve diğerleri de Ankara eşkiyasının zorbalık baskısına direnemiyen zavallılardan ibarettir. Bunların haricinde mezkur hokkabaz ve müzevvir fetvalara imza koymaktan kaçınmaları sebebiyle bağiler tarafından darağacına çekilen müftüler de vardır.*²³⁵

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. Mustafa Kemal'e bağlı İttihadçı Topal Osman, Padişah ve Bâb-ı Âlî aleyhtarlığını Giresun'da pervasızca izhar ediyor hatta ahaliyi kışkırtmaya çalışıyor:

Osman Ağa ile Kaymakam Galib Bey arasında sürtüşmeler 11 Nisan 1920'de padişahın doğum gününü kutlama merasimi dolayısıyla daha da alevlenmiştir. Osman Ağa bu merasimin düzenlenmesine karşı çıksa da merasim ona rağmen gerçekleştirilmiştir. Osman Ağa bu merasime adamları da dahil katılmamıştır. Bu tarihten itibaren bu ikili arasında soğuk rüzgarlar esmeye devam etmiştir. Giresun kaymakamı Galib Bey Giresun'da güvenliği temin etmek amacıyla şehirde Türklerden ve Rumlardan oluşan gece bekçisi, köylerde ise aynı şekilde köy korucu sistemini uygulamak istiyordu. Osman Ağa bu işe el atıp kendi adamlarını bu sisteme dahil etmek istemiştir. Kaymakam bu girişimi net bir şekilde reddetmiştir. Bunun üzerine Osman Ağa kaymakama çok ağır hakaretler etmiştir. Kaymakam bu durumu valiye şikâyet ederek Osman Ağa'nın belediyede olduğu sürece kendisinin kaymakamlığa devam edemeyeceğini bu yüzden kendisinin istifasını kabul etmesini validen istemiştir. Vali, kaymakamın istifasını reddederek ondan bir süreliğine daha sabretmesini istemiştir. Collaro 16 Nisan 1920 tarihli raporunda Osman Ağa'nın Ankara'dan aldığı emirle üç sınıf asker toplamak için köylere adam gönderdiğini fakat hiç kimsenin bu isteğe riayet etmediğinden bahsetmektedir. Bu tarihlerde Osman Ağa bölgedeki Müslümanları İstanbul Hükümeti'ne karşı kışkırtmak için telgraf bülteni çıkarmaya başlamıştır. Collaro bu bültenleri toplayıp Trabzon'a raporluyordu. Collaro bu dönemde Türklerden fırsatını bulanın İstanbul'a kaçtığını yazmaktadır.²³⁶

17 Nisan 1920. Padişah Vahideddin istişare etmek üzere Kuva-yı Milliye ve Kuva-yı İnzibâtiye hakkında ne düşündüğünü sual edince Seryaver Ahmed Avni (Lortkipanidze/Şahinbaş) şu cevabı vermiştir:

Şevket-meâb Efendimiz [...] Kulunuz bazı samimi silah arkadaşlarımla da tartıştığımız sırada: "Kuvâ-yı Milliye de, İttihad ve Terakki gibi güzel bir düzenlemedir. Kuvâ-yı Milliye'nin kuruluşuna ben de milletin bir ferdi gibi

²³² The Times, 15 April 1920, *Separate Anatolian State, Rebel Leader's Reply to Cabinet*, p. 15; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 289-290. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. "*Times* daha 15 Nisan tarihinden itibaren Mustafa Kemal'in yeni, ayrı bir Anadolu hükümeti ve devleti kurmayı planladığına dair raporlar yayınlıyordu." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 235, sonnot 19. . İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

²³³ Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 69.

²³⁴ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 111. "Şeyhülislamlık makamının İslam cemiyetindeki ağırlığı dolayısıyla Ankara tek imzalı bir fetva ile karşılık vermeyi yeterli bulmayarak Anadolu ulemasından 153 imzalı fetva yayımlanmışlardır."

²³⁵ Sadık Albayrak, *Hilafet ve Kemalizm*, 1992, s. 41; Mustafa Sabri Efendi, *İslâm'da Hilafet: İslâm'da İmâmet-i Kübra*, 2021, s. 102.

²³⁶ CADN, LCFT, 71/43; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*, 2021, s. 351-352. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

dahilim. Ben Kuvâ-yı Milliye'nin teşkilinden korkmuyorum. Fakat daha sonraki dönemlerde kuruluş amacından çıkarak, hedef ve mahiyet değiştirebileceğinden ürküyorum" demiş idim. Hatta kısa bir anlatımla, "Kuvâ-yı Milliye'nin üç yüzü ile iç yüzü vardır.", diyerek dikkat etmelerini önermişim.

Bugün de aynı fikirdeyim; "Kuvâ-yı Milliye'nin üç yüzünden biri, Yunan zulmüne karşı alınan İzmir cephesi, ikinci yüzü hayali Ermenistan'a karşı alınan Erzurum cephesi, üçüncü yüzü de Damad Ferid Paşa'nın sorgucu kabinesine karşı alınan Ankara cephesidir. İç yüzü de, inkılâpçılıktır."

Bir kısım basın ile bazı yüksek çevrelerin eleştirilerine maruz kalan şu görüşlerime ve değerlendirmeme nazaran demek istiyorum ki: "İzmir'i müdafaa eden cephemizin aleyhine İzmit'ten nasıl hücum edilir? Ve adeta Yunan General Papulas'a nasıl yardım edilir?"

Bu suretle hareket olunursa kulunuz gerek fetvanın ve gerek devşirme ve ücretli Kuvâ-yı İnzibatiye'nin atacağı kurşunların hedefine ulaşamayacağı görüşündeyim. Bilâkis kurşunların rastgeleceği taşlardan ayrılan parçalardan geri göneceğine inanıyorum.

Şu halde Kuvâ-yı Milliye'nin samimi ve milli olan iki cephesine ilişilmez. Ancak ve yalnız Ankara cephesiyle meşgul olmak lazım gelir zannındayım.²³⁷

Yolda tesadüf eden Sadrazam Damad Ferid, Seryaver Ahmed Avni'ye şikâyetinde bulundu:

Aman Paşa Hazretleri, size gayet gizli bir şey söyleyeceğim. İngilizler bize Kuvâ-yı İnzibatiye'yi teşkil ettirdiler. Kendi toplarımızı ve tüfeklerimizi de vereceklerini söylediler. Halbuki şimdi İzmit'e giden vapurlarımızı dahi yanaştırmıyorlar. Kavgaya ve silahlara yaramayan yanlış cephaneleri ve gülleleri vermişler. Bandırma'ya bizden evvel kendi subaylarını ve birliklerini göndermişler. Bize zorlukların her türlüşünü yapmak için emir vermişler. Hülâsa bizi bir çıkmaz yola sokmuşlar!

Ben bugün General Charles Townshend ile görüşeceğim. İngiliz sefirini göreceğim, akşam geç vakit Padişah hazretlerinin huzurunda yüz süreceğim. Neticesini arz edeceğim.²³⁸

Sadrazam Damad Ferid, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e; *Kürtlerin Mustafa Kemal'e karşı kullanılmasını teklif etti* lâkin red cevabı aldı.²³⁹

Nazilli'deki ARMHC-HT azası ve Kuva-yı Milliye Kumandanı Miralay Refet (Bele), Ankara'daki Mustafa Kemal'e fevkalâde mühim bir telgraf gönderdi. İstanbul'daki İtalyan Mümessillığının Siyasî İşler şubesinde muvazzaf Binbaşı Liberati, Söke'ye muvasalat ettiği vakit Söke Jandarma Taburu Kumandanı Yüzbaşı Tahir'le iki kez mülakat etmiştir. Liberati, ilk mülakatta, İngilizlerin hilafeti Türklerin elinden almayı hedeflediğini belirtmiştir. İkinci mülakatta ise müteakib aylar içerisinde vuku bulacak fevkalâde kritik birçok vekayiden haberler vermiştir. Büyük oranda tahakkuk edecek olan bu ihbar, tezgâh kurulduğuna delil teşkil etmektedir. Liberati şunları söylemiştir:

Pek yakında ma'rûz kalacağınız vaz'iyeti açıkca söyleyeceğim. Ricâ ederim bu sözlerim serî bir vâsita ile Mustafa Kemal Paşa'ya hemen yetişdir[il]sin. Milletın arzusu dâhilinde olmayan sulh şartlarını Ferid Paşa Hükûmeti kabûl edecek ve hiç şübhe etme[ğeyin] Pâdişâh'ınız da tasdîk edecektir. Hâlbuki millet Kuvâ-yı

²³⁷ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 234-235. Tarih aralığını tesbit edebilmek için şu delillere müracaat edilmiştir. Avni Paşa'nın Seryaverliğe tayini 15 Nisan 1920'de yürürlüğe konmuştur (Takvim-i Vekayi, 19 Nisan 1336-1920, Numero 3831). Mezkûr istişare, Sadrazam Damad Ferid'in Harbiye Nezâretine vekâletinden evvel vuku bulmuştur. Sadrazam'ın Harbiye Nâzırı vekili olduğu tarih ise 20 Nisan'dır: Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 373, sonnot 1. Sadrazam'ın İngiliz temsilcisi ile görüşmesi 17 Nisan'da gerçekleştirildiğine nazaran, Padişah ile Seryaver arasındaki istişarenin de 17 Nisan günü cereyan ettiği söylenebilir.

²³⁸ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 236. İktibasdaki *vurgu* tarafımıza aiddir.

²³⁹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 98. "Damad Ferid'in *M. Kemal'e karşı Kürtlerin kullanılması* teklifini de İngiltere Krallık Hükûmeti, teşekkür etmekle beraber, kabul etmedi." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 155.

Milliye'ye pek ağır olacağından hiç şübhe etmediğim sulh şartlarını kabûl etmeyecektir. İşte o zaman İngilizler cebhedeki Kuvâ-yı Milliye kumandanlarını ve Mustafa Kemal Paşa'yı âsî îlân etdirerek Bursa cihetinde tahşîdât-ı askeriye yapacaklar. Âlem-i İslâm'a ve Müslümân Hind askerlerine 'Halîfenin emrini yerine getirmek için yardım ediyoruz' diye iğfâlâtda bulunacaklardır. Hâl-i hâzırda hâlis kanlı bir İngiliz askerinin bile Anadolu'ya sefer yapmasına İngiltere efkâr-ı umûmiyesi müsâ'id değildir. Bunu size te'mîn ederim. Bursa havâlîsi [*deşifre edilememiş*] şimdiden tertîbât yapılmasını ve bilhâssa Müslümân Hind askerini isyân ettirecek esbâb ihzâr edilmesi[ni] hâlisâne arz ederim. Bursa cihetinde İngiliz [*deşifre edilememiş*] tahşîdât[dan] sonra Yunanlılara serbest hareket vereceklerdir. Bunun için de İngilizlere karşı iki yüz bin asker va'ad ediyorlar. Ve ona göre hâzırlanıyorlar.²⁴⁰

Mustafa Kemal, Refet'in mezkûr telgrafını alır almaz Bursa'da bulunan Garbî Anadolu Kuva-yı Milliyesi Umum Kumandanı Miriliva Ali Fuad'a (Cebesoy), Karesi'de (Balıkesir'de) bulunan Miralay Kâzım'a (Özalp) ve Bursa'da bulunan 14'üncü Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Bekir Sami'ye (Günsav) şifreyle ilettili. Mustafa Kemal'e göre Liberati'nin ifadâtının *sıhhati âşikârdır*. Melzum tedbirler alınmalıdır:

Şifre edildikten sonra görölüb i'âde edilmek üzere propaganda hey'et[in]e takdîm edilecektir.

Bursa'da Fuad Paşa Hazretlerine
Balıkesir-İzmir Şimâl Cebhesi Kumandanı Mîralay Kazım Beyefendi'ye
Bursa On Dördüncü Kolordu Kumandan Vekîli Mîralay Bekir Sami Beyefendi'ye

Söke'ye gelen ve işgâl esnasında İstanbul'da bulunmuş olan ve umûr-ı siyâsiye ile çalışmakta olan Binbaşı Liberati isminde bir İtalyan zâbiti Söke Jandarma Taburu Kumandanı Yüzbaşı Tahir Bey'le vukû' bulan mülâkâtında ber-vech-i ifâdâtında bulunmuşdur:

"Pek yakında milletin arzusuna tevâfuk etmeyen sulh şerâ'itini Ferid Paşa Hükûmeti kabûl edecek ve Pâdişâh'ınız da tasdîk edecektir. Hâlbuki millet pek ağır olan bu şerâ'iti kabûl etmeyecektir. O zaman İngilizler cebhedeki Kuvâ-yı Milliye kumandanlarını ve Mustafa Kemal Paşa'yı âsî îlân etdirerek Bursa cihetinde tahşîdât-ı askeriye yapacaklar. Âlem-i İslâm'a ve Müslümân Hind askerlerine 'Halîfenin emrini yerine getirmek için yardım ediyoruz' diye iğfâlâtda bulunacaklardır. Hâl-i hâzırda hâlis İngilizlerden bir neferin bile Anadolu'ya sefer yapmasına İngiltere efkâr-ı umûmiyesinin müsâ'id olmadığını te'mîn ederim. Bursa havâlîsinde şimdiden istihzârât yapılmasını ve bilhâssa Müslümân Hind askerini isyân ettirecek esbâb ihzâr edilmesini hâlisâne arz ederim."

Ber-vech-i bâlâ ifâdâtın sıhhati âşikârdır. Bilhâssa İngilizlerin Hind kıta'âtı sevk etmeleri ihtimâline karşı bunların isyân ettirilmeleri için şimdiden istihzârât yapılması imkânının taharrîsini nazar-ı dikkat-i âlîlerine arz ederim.²⁴¹

18 Nisan 1920. Müttefikler San Remo'da konferans küşad ettiler. 26 Nisan'da sonlanacak bu konferansın karara bağlamaya çalıştığı esas mesele, *Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ve küçük bir devlet haline getirilmesi* meselesidir.²⁴² Sevr'e bu konferansla nihaî şekli verilecektir.

Kuva-yı İnzibatiye teşkilâtı resmen kuruldu. Kararnamede *Kuvâ-yı Milliyye nâmını taşıyan eşkiyâyı tenkîl için* Harbiye ve Dahiliye nezâretlerine merbuten ihdas edildiği²⁴³ ifade edilse de, bu teşkilat, çok açık bir

²⁴⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 504-505. 26 Nisan 1920'de son şekli verilen Sevr, Mayıs ayında basına sızacak; Haziran ayında Yunan kısmî taarruz ettirilerek Trakya'nın tamamı, Bursa-Uşak hattına kadarki mıntıka işgal ettirilecek; Sevr Temmuz ayında resmen tebliğ edilecek; Yunan baskısı altındaki Bab-ı Ali murahhas heyeti Ağustos ayında Sevr'i imzalamak zorunda kalacak, fakat Padişah asla tasdik etmeyecektir.

²⁴¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 505-506.

²⁴² Selâhaddin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 145.

²⁴³ Selâhaddin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 107.

biçimde, Kuva-yı Milliye'yle muvazaa, danışıklı dövüş içerisinde olacaktır.²⁴⁴ Eldeki muhtelif verileri şöyle telif ediyoruz: Sadrazam, sürekli vaadlerde bulunup ve fakat fiiliyatta engeller çıkaran İngilizlerin tezgahını idrak etmiş ve karşı bir tezgah kurmaya azimet etmiştir. Kuva-yı İnzibatiye nam dermeçatma²⁴⁵ birlikler, müsademe söz konusu olduğu vakit teçhizatıyla Kuva-yı Milliye'ye iltihak etmiş, aynı zamanda Sadrazam da Mustafa Kemal'le temas kurarak uzlaşmaya çalışmıştır.²⁴⁶ İngiliz, Sadrazam-Mustafa Kemal muhaberatına muttalî olmalı ki²⁴⁷, Kuva-yı Milliye ile irtibat kuracak ve Kuva-yı İnzibatiye'yi lağvettiğini bildirecektir.²⁴⁸ Sadrazam-Mustafa Kemal muhtemel uzlaşısına engel olanlar arasında İngilizlerin hesabına çalışan Miralay Sadık başı çekecektir.²⁴⁹

*Anadolu Ajansı 18 Nisan'daki bildiriyle Meclis'in 21 Nisan günü açılacağını, Ankara'ya ulaşan mebusların adlarını Darülmualimin Mektebi'ne yazdırmalarını, yolda olanların acele etmeleri gerektiğini duyuruyor.*²⁵⁰

19 Nisan 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. İçtimada belirtildiğine göre 5 Nisan'da kabinesini tesis eden Sadrazam Damad Ferid, Ankara'da teşekkül etmekte olan meclisi *yasadışı* ilan etmiştir.²⁵¹

Damad Ferid Paşa Hükûmeti'nin, Millî Hareketi kınayarak savaş açması ve Şeyhülislam'ın aynı doğrultuda bir fetva yayınlaması Rees'in talebiyle İngiliz Avam Kamarası'nda da tartışma konusu haline geldi. Bonar Law; Sultan'ın, Damad Ferid Paşa'yı atadığı hatt-ı humâyunda Millî Hareketi, Türkiye'nin menfaatlerine zarar veren bir isyan olarak açık bir şekilde kınadığını açıkladı. Bundan sonra Law, ilgili hatt-ı humayun doğrultusunda Damad Ferid Paşa Hükûmeti'nin 10 Nisan 1920 tarihinde yayımladığı bildirin ve Şeyhülislam tarafından yayımlanan 11 Nisan 1920 tarihli fetvaların içeriği hakkında da Avam Kamarası üyelerine izahatta bulundu ve bu gelişmelerden dolayı memnuniyetini gösterdi.²⁵²

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Sultan İradesi, Şeyhülislam fetvası ve Hükümet bildiriyle köşeye sıkışan Mustafa Kemal Bursa valisine telgraf gönderdi. Bursa'da görev yapan resmî yetkililerle Bursa halkına, Milliyetçilerin silaha sarılma nedenini açıkladı, bu bağlamda da Halife'nin yabancı baskısından kurtarılması argümanını ileri sürdü. Yunanlıları püskürtmek ve Kilikya'da Fransızlara karşı başarılı saldırılar yapmakla övünen Mustafa Kemal, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni İtilaf devletlerinin bir aracı olmakla suçladı ve Sultan'ı ve başkenti kurtaracak önlemleri alıp, genel durumu tartışmak için bir meclis toplayacağını açıkladı. Monarşi'nin (imparatorluk merkezî yönetiminin) hâlâ vilayetlerde güçlü bir etkisi var ve Mustafa Kemal'in, yayımladığı bildirilerle, Monarşi'nin hizmetçisi olduğunu vurgulaması onun güçsüzlüğünün ve sıkıntı yaşamakta olduğunun bir göstergesidir. Şeyhülislam fetvası ile Sultan İradesi ve Hükümet bildirisinin Anadolu'nun iç kesimlerine yönelik etkisi, Milliyetçileri, Bursa ve Bandırma gibi birçok bölgede zor duruma düşürmüş, onların fiilen zayıflamasına neden olmuştur. Hükümet*

²⁴⁴ Mehmed Arif, *Anadolu İhtilâli*, 1340(1924), s. 49; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 124; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 38, 70-71, 82; T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 9 Mayıs 1338 (1920), Cilt 1, s. 24.

²⁴⁵ İ. Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, 2006, s. 95; Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 90.

²⁴⁶ T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 9 Mayıs 1338 (1920), Cilt 1, s. 23.

²⁴⁷ Ömer Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 70; Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 303. Zaten, İngiliz, Bâb-ı Âlî'yi mütemadiyen Mustafa Kemal aleyhine tazyik etmiş; Harekat-ı Milliyeyi İstanbul'a, merkeze karşı kıskırtmıştır.

²⁴⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 82; Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 91.

²⁴⁹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 116; Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, 2020, s. 232.

²⁵⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 41.

²⁵¹ *House of Commons Debates*, Anatolia, 19 April 1920, vol. 128, cc. 23-24; Aktaran: Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 58.

²⁵² Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 85.

çevrelerindeki yaygın görüşe göre Milliyetçiler sadece Yunan istilasının tehdit ettiği bölgelerdeki insanlar veya İzmir'in Türk egemenliğinde kalmasından ekonomik açıdan çıkar sağlayacak olanlar tarafından desteklenmektedir. Milliyetçilerin asıl güçleri, daha çok pratik menfaatler nedeniyle kendilerine destek veren düzensiz ve başıbozuk birliklere dayanmaktadır. Sultan'ın arzuları doğrultusunda hareket ettiklerine dair iddialarının gerçek olmadığı anlaşılan Milliyetçiler, bundan sonra savaş yorgunu köylülerden zorla asker toplayıp toplamayacakları yakında anlaşılacak. Belli başlı postanelere Milliyetçiler hâkim olduklarından, İstanbul Hükümeti, Sultan İradesi, Hükümet bildiris ve Şeyhülislam fetvasının binlerce kopyasını Anadolu'ya uçaklarla dağıtmaya karar vermiş, adı geçen dokümanların içeriğini öğrenen Ankara halkının yaptığı ilk iş, Sultan'a bağlılıklarını ifade eden geniş katımlı gösteriler düzenleyerek, Şeyhülislamın buyruğuna uygun bir şekilde, Milliyetçilerle savaşa niyet ve arzularını deklere etmek olmuştur. Adı geçen gelişmeler neticesinde Mustafa Kemal, derhal Ankara'yı tahliye ile Sivas'ta toplanmaları doğrultusunda birliklerine emir vermek zorunda kalmıştır. Burada bir savunma hattı oluşturabileceği düşünülüyor.²⁵³

İstanbul'daki İngiliz askeriyesi ve fevkalâde komiserliği Damad Ferid'i oyaladığı ve vaad ettikleri askerî levazimat teslimatını geciktirdiler. Anzavuroğlu Ahmed, Mustafa Kemal'e bağlı Kuva-yı Milliye karşısında tutunamadı:

Milne; Damad Ferid Paşa'nın unvan ve makam payesiyle meşru hale getirmeye çalıştığı Anzavur'a bağlı sözde düzenli birliklere talep edilen askeri malzemeyi verme kararı aldığı anda ise geç kalınmıştı. Zamanında bu teslimat gerçekleşmediğinden Anzavur, Millî Kuvvetler karşısında tutunamadı ve 19 Nisan 1920 tarihinde Biga'ya çekilmek zorunda kaldı. Böylece Marmara Denizi'nin güney batısı Çanakkale dışında büyük ölçüde Milliyetçilerin kontrolü altına girdi.²⁵⁴

İngiliz İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbaratından Yüzbaşı Harold C. Armstrong'dan anladığımız ise şudur: İngiliz, Padişah Hükümetini sözde destekleyip iç savaşa sürükleyip fakat tam tekmil destekten yoksun bırakarak onu Mustafa Kemal'e yem etmiştir:

Niyetimiz farklı olsa da Sultan'la işbirliği yapmak ve aynı rakibe karşı hareket etmek zorunda kaldık. Sürgüne yollananlar arasında bir bölümünün Damad Ferid'in isteğiyle tutuklandığı aşikârdı. Milliyetçilerin oluşturduğu tehdit karşısında bir adım daha ileri gittik. Sir George Milne Harbiye Nazırı'na, Zeki ve Hamdi Paşalarla İngiliz subaylar tarafından koordine edilecek iki adet askerî birlik oluşturma planını görüşmesi için meslektaşlarından Albay Shuttleworth'u yolladı. Birlikler hazır olur olmaz milliyetçilere arkadan ve her iki yandan saldırmak üzere deniz yoluyla Anadolu'nun kuzey kıyılarına gönderileceklerdi.

Sultan da harekete geçti. Mustafa Kemal'i ve işbirlikçilerini kanun kaçağı olarak ilan eden bir fetva yayınladı. Hükümeti dağıttı ve birkaç ay önce istifa etmek zorunda kalan Damad Ferid'i görevlendirdi. Kürtleri ayaklandırdılar. Müttefikler planı onayladı ve Ferid Paşa kontrolü altındaki depolardan silah ve mühimmat sağlayarak, Ahmed Anzavur'un emrinde kendileri için çalışan Çerkezlere yolladı. Bir yandan da Yalova ve İzmit'e birlikler sevk edildi. Ama müttefikler yüzde yüz destek vermiyordu. Çerkezlere ulaşan silah ve mühimmat miktarı fazla değildi. Çoğuna, müttefiklerin kontrolünde olan yerel idareler tarafından el konuldu. Ne Sultan, ne Damad Ferid ne de aklı başında ve konuya dair bilgisi olan herhangi biri, karşılıklı çıkarımız için neden düşmana karşı işbirliği yapamadığımızı anlamadı.²⁵⁵

²⁵³ The Times, 19 April 1920, *Mustapha Kemal's Power Waning; War-Wearry Peasantry*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 293-294.

²⁵⁴ Robeck'ten Curzon'a 20 Nisan 1920, FO, 406/43, No. 184; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 86. "İngilizlerin daha önce el koydukları Osmanlı askerî malzemelerini iç isyanlar sırasında İstanbul Hükümeti'ne iade etmediklerini, askerî ve mali herhangi bir destek sağlamadıklarını göz önünde bulundur"mak gerekiyor: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 468.

²⁵⁵ Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 58-59. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

20 Nisan 1920. Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge, İstanbul Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e telgraf gönderdi. Hardinge, Sadrazam Damad Ferid'in Mustafa Kemal'i tedib etmek üzere silâhlı bir teşkilât kurmak teklifine dair mülâhazalarını bildiriyor. Hardinge'ye göre (i) Britanya Harbiye Nezâretinin muvafakati üzere, *daha kolay denetlenebileceği için olanaklı olduğu ölçüde düzenli asker kullanılmalıdır.* (ii) *Ferit'in kafasında gerçekleşmeyecek hafif bir barış beklentisi uyandırılmamalı, yoksa sonra bizi hainlikle suçlayabilir.*²⁵⁶

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Başkâtibi (Genel Sekreteri) W. S. Edmonds; Koramiral John de Robeck'in Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a göndermiş olduğu 29 Mart 1920 tarihli muhtıra şu notu düştü: *Mustafa Kemal bu kez de Anadolu'da bir Parlâmento daha çağırırsa, bizim bundan pişmanlık duyacağımız birşey yoktur.*²⁵⁷

21 Nisan 1920. Mustafa Kemal, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti namına beyanname tamim ederek 23 Nisan günü meclisin küşad edileceğini bildirdi. *Tamimde; vatanın istiklâli, makam-ı refi-i hilâfet ve saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayati vazifeleri ifa edecek olan Büyük Millet Meclisi.. ifadesi kullanılarak meclisin en büyük vazifelerinin ilk üçünden ikincisinin hilâfetin kurtarılması olduğu ilan ediliyor. Tamimin devamında mukaddes vatanımızın her köşesinde Cuma hutbesi sırasında halife ve padişahın ismi zikredilirken padişahın ve vatanın kurtuluşu için dua edilmesi isteniyor.*²⁵⁸

21/22 Nisan 1920. Mustafa Kemal, *Bursa ulemasından fetva alarak da İstanbul'un işgal altında olması dolayısıyla esarete olduğu muhakkak olan fetva emini'nin fetvasının sahih olamayacağını ilan ettirdi.*²⁵⁹

22 Nisan 1920. İstanbul Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, *sert olmayan barışı Osmanlı'ya İzmir, Trakya, Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü bırakan barış diye tanımlıyor.*²⁶⁰ Diğer bir deyişle, Lozan'daki siyasî sınırlar.

İtalya'daki San Remo Konferansında *Fransız Berthelot, Batum'daki İngilizlerin Mustafa Kemal ile Bolşeviklerin entrikalarına engel olduklarını söyledi. Fransız temsilci, Mustafa Kemal ve kuvvetlerinin rüşvet verilerek kandırılabilceğini söyledi.*²⁶¹

23 Nisan 1920. TBMM Hükümeti, İslâm esaslarına istinaden de olsa güç bela kurulabildi. Küşad günü olarak 23 Nisan'ın tercih edilmesi dahi lalettayin bir tercih değildir; 23 Nisan, Cuma günüdür.²⁶² *Meclisin açılışı Osmanlı standartlarına göre bile abartılı bir İslam ayiniyle başladı.*²⁶³ Örneğin Mustafa Kemal'in erkân-ı harblerinden Binbaşı Mahmut (Soydan), ki CHP Tek-Parti devrinde kadrolu olarak TBMM'ye Siirt mebusu tayin edilecektir, "Ankaralının Defteri" nam tefrika hatıratını imtiyaz sahibi olduğu *Milliyet* gazetesinde "Millici" mahlasıyla neşredeceği vakit de bu hususu sarih biçimde itiraf edecektir:

²⁵⁶ *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 63; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 374, sonnot 15. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²⁵⁷ BNA, 5045/E 2488; Aktaran, Salâhi R. Sonyel. (1981). Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. *Bellekten*, 45(179), s. 219. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²⁵⁸ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 107.

²⁵⁹ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 111.

²⁶⁰ FO 371/5047, p. 177 A; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 374, sonnot 16. Diğer bir deyişle Lozan'da tüm taraflarca mutabakata varılacak siyasî sınırlar.

²⁶¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 497.

²⁶² "23 nisan cuma günü, bu günün kutsal bir gün olduğu da dikkate alınarak, açılmasına karar verildi ve 21, 22 nisan'da Mustafa Kemal Paşa tarafından iki genelge yayımlandı. Bunlardan birincisinde Büyük Millet Meclisi'nin 23 nisan cuma günü Ankara'da açılacağı, fakat açılıştan önce Hacıbayram camiinde, bütün Milletvekilleriyle beraber cuma namazı kılındıktan sonra *Lihye-i saadet*, sancak-ı şerif ile meclis binâsına gidileceği ve burada duâlar okunup kurbanlar kesileceği belirtiliyor"du: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 94.

²⁶³ T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 225.

23 nisan günü meb'uslar, devlet memurları ve halk Hacı Bayram Veli camisinde toplandılar. Cuma namazı kılındı. Sonra önde (Lihyei saadet) ve (Sancağı şerif) olduğu halde ülema ve şeyhler tekbir ve tehlillerle Millet Meclisi binasına geldiler. Meclisin kapısında dualar okundu, kurbanlar kesildi. Sakalı şerif ile Sancağı şerif, riyaset kürsüsünün üstüne kondu. Hatim ve Buhari şerif tilâvetinin son kısımları da ikmal edildi. Sonra en yaşlı meb'us olarak Sinop meb'usu Şerif B. riyaset makamına geçti.²⁶⁴

28 Nisan 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi: *Damat Ferit Paşa kabinesi başa geldikten sonra Şeyhülislam vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinin Halifeye isyan hareketi olduğu yönünde fetva yayınlanmıştı. Fakat Ankara Hükümeti bu fetvaya karşı Anadolu'da müftülere bir fetva yayınlattırmaya çalışmıştır. Giresun'da görev yapan müftü "Anadolu hareketini savunmanın kutsal bir vazife olduğu" yönünde fetva vermeye zorlanmış fakat müftü bunu reddederek 27 Nisan'da istifa etmiştir.*²⁶⁵

20 Mayıs 1920. İstanbul'dan Fransa Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderildi: *16 Mart'ta İstanbul'un işgali milliyetçi hareketi bastıracağına daha da güçlendirmiştir.*²⁶⁶

16 Mart 1920 işgali ve tevkifatını "darbe" nitelendiren Andrew Ryan, İstanbul'da tatbik edilen tutuklamaların savaş sırasında Hıristiyanlara uygulanan zulümde veya Kut'tan gelen tutsaklarımıza kötü davranılmasında rol alındığı gerekçesiyle yapıldığını belirtmiştir. Ankara'da millî meclis toplanmasına en esaslı vesile 16 Mart'ın serencamına ilişkin Ryan'ın mütalaaları şöyledir:

[Misak-ı Milli'yi kabul eden] Son İstanbul Parlamentosunun bundan sonraki tarihi kısa ve karışık oldu. Müttefiklerin Şubat ayında, İstanbul'un Türkiye'ye bırakılacağını açıklamasının getirdiği anlık rahatlama yağmen durum gergin olmaya devam etti. Sonunda, Müttefikler büyük bir güç gösterisinde bulunmaya, yani

²⁶⁴ Millîci, "Ankaralının defteri", *Milliyet*, 16 Mart 1933, s. 8. Fakat, Ekim 1922'de muzafferiyetin şükür duasını yapmak üzere TBMM kapısı önünde iki elleri havada vaziyet almış imamı kovacak (Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilâli*, 1940, s. 139) olan Mustafa Kemal, şimdi, bıçak sırtı ahvaldeyken kendi tahakkümü altında Meclis'i toparlayabilmek için, Bâb-ı Âlî'den daha dindar görünmek zorundadır: "Daha sonra Meclis'in 21'inde değil de, 23'ünde toplanmasına karar verildi. Öyle görünüyor ki, iki günlük ertelemenin gerekçesi açılışı mübarek cumaya rastlatmak içindi. Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye adına bu ertelemeyi duyuran 21 Nisan genelgesi böyle bir değerlendirmeye hak verdirecek niteliktedir: *Bimennihilkerim Nisan'ın 23'üncü cuma günü, cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşat edilecektir.* İkinci maddede açıkça, açılışı cumaya rastlatarak günün kutsallığından yararlanmak istenildiği duyuruluyordu. Bütün mebuslarla Hacıbayram'da namaz kılındıktan sonra, *envar-ı (ışık) Kuran ve salattan* aydınlanacak, sonra Peygamber'in sakalı ve sancak-ı şerif ile Meclis'e gidilecekti. Burada binaya girmeden önce bir dua okunup kurbanlar kesilecekti. Günün kutsallığını vurgulamak için o günden (21'inden) valiler hatim ve Buhari okunmasını başlatacak, hatimin son bölümü cuma namazından sonra *daire-i mahsusa* önünde bütünlenecekti (md. 3). Yine *mukaddes ve mecruh* vatanımızın her köşesinde o günden başlayarak Buhari okunacak, hatim indirilecekti. Cuma günü ezandan önce minarelerde salavatı şerife ve hutbede halifenin adı anılırken onun ve bütün uyruklarının kurtulup mutlu olmaları duası okunacaktı. Namazdan sonra hatim indirilecek ve vatanın kurtuluşu için yapılan *mesai-i milliyenin* önem ve kutsallığı, her bireyin, kendi vekillerinden oluşan Büyük Millet Meclisi'nin yükleyeceği yurt görevlerini yerine getirme zorunluluğu üzerine vaazlar verilecekti. Halife ve padişahın, din ve devletin, vatan ve milletin kurtuluş, selamet ve bağımsızlığı için dua edilecekti. Camilerden çıktıktan sonra ülkenin her yerinde hükümet makamına gelinerek Meclis'in açılışından dolayı resmi kutlama yapılacaktı. Her yerde cuma namazından önce mevlut okunacaktı (md. 4). Kolordulara vilayetlere, müstakil livalara, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyelerine, belediye başkanlıklarına (ayrıca 61. Fırka'ya ve Refet'e) gönderilen bu bildiri, en ücra köylere, en küçük askeri birliklere, her türlü örgüt ve kuruma ulaştırılacak, büyük levhalar halinde her yana asılacak ve mümkün olan yerlerde basılıp parasız dağıtılacaktı (md. 5). Son madde bir duaydı: *Cenab-ı Hak'tan muvaffakiyet-i kamile tazarru (yalvarma) olunur.*" Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 41-42.

²⁶⁵ CADN, LCFT, 71/45; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*, 2021, s. 352. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²⁶⁶ *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.4; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 78. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

şimdiye kadar askerlerinin yalnızca “var olduğu” İstanbul’u işgal etmeye karar verdiler. 16 Mart’ta gerçekleşen bu adımın hazırlıkları aşamasında epeyce işin içindeydim. Artık, bir başka generalin başkanlığında, başka bir hükümet vardı. İşgalden bir gece önce, son derece terbiyeli bir insan olan Hariciye Nazırı beni ziyarete geldiği zaman duyduğum rahatsızlığı hâlâ hatırlıyorum. Gelişmekte olan darbeye ilgili hiçbir ipucu vermeden uzun uzun sohbet etmek zorunda kalmıştım. Ertesi sabah oldukça erken bir saatte dosdoğru Sadrazamın yaşadığı eve giderek, o anda gerçekleşmekte olan işgali açıkladım. Bu arada Fransız meslektaşım da haberi Saray’a götürdü. Ekselanslarının gelmesini beklemek zorunda kaldım ve Sefarete biraz geç döndüm. Döndüğümde, Amiral de Robeck’le General Milne’nin beni merak ettiğini gördüm. Bu arada, işgal epey kolay bir şekilde ilerliyordu. Çok az direniş oldu. O kadar azdı ki, günün sonunda İngilizlerin kayıp listesinde sadece küçük bir kavgada ölen talihsiz bir İngiliz askeriyle, Sefaret bahçesinde Bölüm Amir yardımcısı tarafından beslenen bir ayı yavrusu tarafından yaralanan bir başka asker yer alıyordu. Aslında işgal sırasında işler yolunda gitti, fakat bir başka hareket yaşandı. Savaş sırasında Hıristiyanlara uygulanan zulümde veya Kut’tan gelen tutsaklarımıza kötü davranılmasında rol aldığı düşünülen bazı insanları tutukladık. Aralarında, yanlış hatırlamıyorsam, meclis binasında kuşatılan bazı vekiller de vardı. Tutuklananlar sınır dışı edilerek Malta’ya gönderildi. Suçlu ya da masum, hiçbir zaman mahkemeye çıkarılmadılar ve sınır dışı edilmeleri, uzun zaman sonra politik nedenlerle serbest bırakılıncaya kadar, kanayan bir yara halinde kaldı.

İstanbul’da Sadrazam istifa etti ve Damat Ferit Paşa yeniden göreve çağırıldı. Anadolu’da milliyetçiler, işgalden beş gün sonra büyük bir hamle yaptılar. İstanbul’daki Parlamentonun, bazı üyelerinin “İngilizler” tarafından tutuklanması nedeniyle, geçici olarak durdurulduğunu açıkladılar. Ankara’da kurulacak olağanüstü millet meclisi için seçim yapılmasını emrettiler. Faaliyeti durdurulan İstanbul Parlamentosu, dört ay içinde yeni seçimlerin yapılması şartıyla, 11 Nisan günü resmen feshedildi. Bu, geçersiz bir yasa olarak kaldı ve bundan sonra, Türkiye’deki tek millet meclisi, Kemalistler tarafından toplanan ve kısa sürede Büyük Millet Meclisi adını alan meclis oldu. Bu arada Sultan’la Ferit Paşa ellerinden geldiğince çabalamaya devam etti. Şeyhülislamı, milliyetçileri suçlayan fetvalar yayınladılar. Milliyetçiler de Anadolu’da çok sayıda dini lider tarafından imzalanan ve hareketi halifeliği saldırıdan korumak amacını taşıdığı için haklı gören karşı-fetvalar çıkardılar. Barış Konferansı sakin bir şekilde devam ediyordu ve yaz aylarında bir anlaşma hazırlamayı başardı. Hâlâ Müttefikleri memnun etme politikasına sadık olan Ferit, 10 Ağustos 1920 tarihinde bunu imzalama cüretini gösterdi. Bu ünlü Sevr Antlaşması, büyük savaştan sonra Müttefiklerin, yenilen düşmanlarına dayattığı son ve en zorlayıcı anlaşma oldu. Bu Anlaşma Osmanlı İmparatorluğunun tamamını parçalara ayırıyor ve İstanbul’u Türklere bırakırken, onları İzmir bölgesinden mahrum ediyordu. Sınırlarında, Ermenistan gibi yeni bağımsız veya manda altına alınmış devletler kurulmasını planlamakla kalmıyor, Kürdistan’a özerklik verilmesi ihtimalini de vaat ediyordu. Geriye kalan kısım, katı kontrollere tabi olacaktı. Ateşkesin ilk aylarında böyle bir uzlaşmanın kabul edilme şansı ne olursa olsun, Kemalistler tarafından kabul edilmesine hiçbir şekilde imkân yoktu. İstanbul’da bile, imzalanması o kadar zor bir durumun başlangıcı oldu ki, Ferit Paşa Ekim ayında istifa etmek zorunda kaldı. Yüksek Komiserliğin, başka çaresi olmadığı yolundaki görüşünü ona iletme bana düştü. Yerine, önceki krizlerde sık sık başkasının yerine görece getirilen Tefik Paşa geldi. Bu kez iktidarda kaldı; yavaş yavaş ölmekte olan İstanbul Hükümetinin başında olmak iktidar sayılırsa, nazırlarında değişiklik yaparak, iki yıl süreyle görevini sürdürdü.

Sevr Antlaşması imzalandığı zaman, yeni adıyla Büyük Millet Meclisi dört aydır Ankara’da faaliyetliydi. Yunanlılara karşı askeri harekâtlar da dâhil olmak üzere, her türlü işte en yüksek otorite olduğunu iddia ediyordu.²⁶⁷

30 Mayıs 1922. Londra’da Avam Kamarası içtima ediyor. Muhafazakâr Fırka mebusu General Charles Townshend söz alıyor: İstanbul işgal edildi, sonuç ne oldu? Türk Milliyetçi Partisi kuruldu. Başbakanın “Asi General” olarak vasıflandırdığı kahraman Mustafa Kemal yaratıldı.²⁶⁸

²⁶⁷ Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, 2015, s. 127-129. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

²⁶⁸ Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 143.